

Redakcja naukowa
Anna Stępnia-Kucharska
Magdalena Kapela

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY GOSPODARCZE

Zrównoważony rozwój

**CONTEMPORARY
PROBLEMS OF ECONOMIC
DEVELOPMENT**

Sustainable development



**Politechnika
Warszawska**

FILIA W PŁOCKU



**Kolegium Nauk
Ekonomicznych
i Społecznych**

**Politechnika Warszawska
Kolegium Nauk Ekonomiczno-Społecznych
Koło Naukowe SONDA**

**WSPÓŁCZESNE PROBLEMY GOSPODARCZE
ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ**

Redakcja naukowa

Anna Stępnia-Kucharska
Magdalena Kapela

Płock 2022

Współczesne problemy gospodarcze – Zrównoważony rozwój
Contemporary problems of economic development -
Sustainable development

Sponsor



Redakcja naukowa

Anna Stępnia-Kucharska
Magdalena Kapela

Recenzenci

Magdalena Majchrzak, Politechnika Warszawska
Piotr Szczypa, Politechnika Warszawska
Stanisław Szukalski, Politechnika Warszawska

ISBN 978-83-959294-6-5

Projekt okładki

Monika Rutkowska-Ryciak

© Copyright by Politechnika Warszawska,
Kolegium Nauk Ekonomicznych i Społecznych w Płocku
2022

<http://www.pw.plock.pl/>

SPIS TREŚCI

Wstęp	3
Rozdział I. Zrównoważenie (<i>sustainability</i>) jako strategiczne podejście w rozwiązywaniu problemów rozwoju ekonomicznego (<i>Duczkowska-Małysz Katarzyna, Duczkowska-Piasecka Małgorzata</i>).....	9
Rozdział II. Walka z ubóstwem jako jeden z celów zrównoważonego rozwoju – realizacja w Polsce (<i>Stępnia-Kucharska Anna</i>)	27
Rozdział III. Analysis of the united energy system of Ukraine under the conditions of military aggression by Russia (<i>Antoniuk Nataliia</i>).....	41
Rozdział IV. Energy distribution crisis and implications for labour productivity and economic growth in Sub-Saharan African countries: a trend analysis (<i>Akanni Kassim, Okeowo Timothy</i>).....	53
Rozdział V. Sposoby ogrzewania mieszkań w różnych typach polskich gospodarstw domowych (<i>Piekut Marlena, Piekut Kamil</i>).....	63
Rozdział VI. Równość szans płci na europejskim rynku pracy jako element zrównoważonego rozwoju (<i>Rutkowska Anna</i>).....	73
Rozdział VII. Polityka migracyjna narzędziem wspomagającym przedsiębiorstwa w kryzysie demograficznym (<i>Schulz Małgorzata</i>).....	85
Rozdział VIII. Rynek pracy a edukacja w Polsce (<i>Stasiak Jacek</i>).....	97
Rozdział IX. Zarządzanie zasobami ludzkimi w polskich szpitalach (<i>Pomaranik Wioletta</i>).....	109
Rozdział X. Kodeksy dobrych praktyk jako narzędzie ładu akademickiego (<i>Urbanek Piotr</i>).....	121
Rozdział XI. Wpływ ekoinnowacji na wyniki ekonomiczne przedsiębiorstw (<i>Szuper Katarzyna</i>).....	133
Rozdział XII. Jakość życia mieszkańców gmin wiejskich na przykładzie gminy Prażmów (<i>Piotrowska Izabela, Stępnia-Kucharska Anna</i>).....	143
Rozdział XIII. Determinanty konsumpcji w krajach wysoko rozwiniętych w latach 2000 – 2020. Analiza danych panelowych (<i>Ghysens Maarten</i>).....	157
Rozdział XIV. Transport w budżetach polskich gospodarstw domowych (<i>Piekut Marlena, Piekut Kamil</i>).....	167
Rozdział XV. Problemy rozwojowe polskich małych przedsiębiorstw (<i>Wernik Agata, Burżacka Monika</i>).....	181

CONTENTS

Introduction	3
Chapter I. Sustainability as a strategic approach in solving problems of economic development (<i>Duczowska-Małysz Katarzyna, Duczowska-Piasecka Małgorzata</i>)	9
Chapter II. Reducing poverty as one of the goals of sustainable development - implemented in Poland (<i>Stępnia-Kucharska Anna</i>).....	27
Chapter III. Analysis of the united energy system of Ukraine under the conditions of military aggression by Russia (<i>Antoniuk Nataliia</i>).....	41
Chapter IV. Energy distribution crisis and implications for labour productivity and economic growth in Sub-Saharan African countries: a trend analysis (<i>Akanni Kassim, Okeowo Timothy</i>).....	53
Chapter V. Sposoby ogrzewania mieszkań w różnych typach polskich gospodarstw domowych (<i>Piekut Marlena, Piekut Kamil</i>).....	63
Chapter VI. Gender equality in the European labour market and the sustainable development (<i>Rutkowska Anna</i>).....	73
Chapter VII. Migration policy as a tool supporting enterprises in the demographic crisis (<i>Schulz Małgorzata</i>).....	85
Chapter VIII. The labor market and education in Poland (<i>Stasiak Jacek</i>)..	97
Chapter IX. Human resource management in Polish hospitals (<i>Pomaranik Wioletta</i>).....	109
Chapter X. Codes of governance as an academic governance standard (<i>Urbanek Piotr</i>).....	121
Chapter XI. The impact of eco-innovation on the firm performance (<i>Szuper Katarzyna</i>).....	133
Chapter XII. The quality of life of the inhabitants of rural communes on the example of the Prażmów commune (<i>Piotrowska Izabela, Stępnia-Kucharska Anna</i>)	143
Chapter XIII. Determinants of consumption in highly developed countries in 2000 - 2020. Analysis of panel data (<i>Ghysens Maarten</i>).....	157
Chapter XIV. Transport w budżetach polskich gospodarstw domowych (<i>Piekut Marlena, Piekut Kamil</i>)	167
Chapter XV. Development problems of Polish small enterprises (<i>Wernik Agata, Burzacka Monika</i>)	181

WSTĘP

Koncepcja zrównoważonego rozwoju zawiera pewien paradoks. Z jednej strony „zrównoważenie” jest postrzegane jako cecha procesu lub stanu, który może być utrzymywany bezterminowo. Z drugiej jednak strony, rozwój charakteryzuje modyfikacja środowiska, która wymaga głębokiej ingerencji w naturę, i która wyczerpuje surowce naturalne. Pierwotnie, termin „zrównoważenie” stosowany był w dziedzinie ekologii, a dotyczył przetrwania ekosystemu w czasie prawie bez zmian. Kiedy dodano pojęcie „rozwoju”, zrównoważenie zaczęto postrzegać nie tylko w kontekście sfery środowiska, ale także społeczeństwa i gospodarki kapitałowej. Najczęściej cytowana definicja łączy obie te sfery: „Zrównoważony rozwój to taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez uszczerbku dla możliwości spełnienia swoich potrzeb przez przyszłe pokolenia” (Raport Brundtland z 1987r. Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju pt. „Nasza wspólna przyszłość”). Ma on na celu zapewnienie rozwoju gospodarczego przy jednoczesnej ochronie równowagi społecznej i środowiskowej. O roli zrównoważonego rozwoju we współczesnych gospodarkach świadczy przyjęcie przez Unię Europejską w 2021 roku strategii na rzecz zrównoważonego rozwoju oraz uznanie zrównoważonego rozwoju za jeden z długoterminowych jej celów. Celem Strategii jest „umożliwienie realizacji długofalowej wizji zrównoważonego rozwoju, który łączy w sobie wzajemnie się wspierające wzrost gospodarczy, spójność społeczną i ochronę środowiska”.

W literaturze można odnaleźć wiele definicji zrównoważonego rozwoju, jednak naprawdę istotną i trudną kwestią jest określenie, co należy zrobić, aby osiągnąć zrównoważony rozwój. Nietrwała konsumpcja jest konsumpcją egoistyczną, ponieważ prowadzi do zaspokojenia nadmiernie rozbudzonych potrzeb materialnych współczesnych pokoleń, nie wykazując troski o stan i możliwości satysfakcjonującego życia przyszłych pokoleń. Aby temu zapobiec, konieczne są zmiany w strukturze i modelu współczesnej konsumpcji, które uwzględniają potrzeby konsumpcyjne bieżących i przyszłych pokoleń, poprzez świadome korzystanie z zasobów naturalnych. Agenda ONZ 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju wskazuje pięć bloków tematycznych, w których koncepcja zrównoważonego rozwoju powinna być realizowana:

1. Ludzie (People) - docieranie do grup wykluczonych, tworzenie warunków i możliwości korzystania z powszechnych praw człowieka i osiągnięć gospodarczych przez wszystkich ludzi, zagwarantowania równego dostępu do zasobów ekonomicznych, podstawowych usług, ziemi, zasobów naturalnych, technologii i finansów.
2. Planeta (Planet) - tworzenie trwałych podstaw zrównoważonego rozwoju poprzez zintegrowanie społecznych, gospodarczych i środowiskowych aspektów rozwoju, zbudowanie modelu rozwoju, który będzie sprzyjał wzrostowi gospodarczemu i większemu włączeniu społecznemu oraz racjonalnie wykorzystywał zasoby

środowiska naturalnego, a poprzez to osiągnięcie lepszej jakości życia oraz rozwiązywanie problemu ubóstwa.

3. Dobrobyt (Prosperity) - przekształcanie gospodarek sprzyjające tworzeniu miejsc pracy i zapewnieniu inkluzywnego rozwoju, w tym przestawienie się na zrównoważone modele konsumpcji i produkcji, przy wykorzystaniu nowych technologii i potencjału biznesu, zapewnienie dostępu do dobrej edukacji, opieki zdrowotnej, czystej wody, elektryczności, transportu, telekomunikacji, ułatwianie podejmowania działalności gospodarczej, inwestowania, wymiany handlowej; zintensyfikowanie zrównoważonego rozwoju miast.
4. Pokój (Peace) - budowanie pokoju oraz skutecznych, sprawiedliwych, otwartych i odpowiedzialnych instytucji gwarantujących wzmocnienie roli prawa, włączenie społeczne i współdecydowanie, wzmocnienie roli i odpowiedzialności instytucji, które powinny wspierać rządy prawa, prawo własności, wolność słowa i mediów, wolność polityczną, dostęp do sprawiedliwości, niedyskryminowanie kogokolwiek.
5. Partnerstwo (Partnership) - nowe globalne partnerstwo polegające na solidarności, współpracy, odpowiedzialności i przejrzystości podejmowanych działań, dotyczy to zarówno partnerstwa pomiędzy rządami, jak i administracją lokalną, regionalną, środowiskami naukowymi, biznesem i wszystkimi zainteresowanymi stronami i grupami.

Wymienione obszary tematyczne stały się inspiracją do powstania niniejszej monografii. Założeniem, przyjętym przez Autorów, jest przedstawienie zmian i wyzwań stojących przed współczesnymi gospodarkami, właśnie w kontekście zrównoważonego rozwoju.

Monografia składa się z piętnastu rozdziałów, w których podjęto analizy wpływu koncepcji zrównoważonego rozwoju na całą gospodarkę, poszczególne grupy podmiotów gospodarczych, zachowania ludzi.

W rozdziale I. Katarzyna Duczkowska-Małysz i Małgorzata Duczkowska-Piasecka dokonały prezentacji koncepcji zrównoważonego rozwoju wskazując, że chodzi o pogodzenie wolności gospodarczej z ochroną środowiska i zasobów naturalnych w taki sposób, aby korzyści odniosło społeczeństwo. W realizacji tej koncepcji obowiązki mają: władze publiczne (wszystkich szczebli: międzynarodowego, centralnego, regionalnego i lokalnego), przedsiębiorstwa, bo tam „produkuje się dobrobyt” i obywatele-konsumenci – gospodarstwa domowe, decydujące przez określone preferencje modelu konsumpcji - co produkować. Koszty społeczne zaniechania realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju dają się policzyć. Wynika z nich że na skutek kontynuowania nieodpowiedzialnej działalności gospodarczej w długim okresie świata może grozić zgląda.

Rozdział II. autorstwa Anny Stępnia-Kucharskiej przedstawia analizę realizacji walki z ubóstwem w Polsce. W ramach realizacji celu analizie poddane zostały: stopa ubóstwa (względnej, skrajnej i ustawowej), stopa ubóstwa warunków życia oraz czynniki społeczno-ekonomiczne wpływające na zasięg ubóstwa.

W rozdziale III. Natalia Antoniuk podjęła temat bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy. W artykule zbadano zunifikowany system energetyczny Ukrainy, uwzględniając zmiany terytorialne po militarnym ataku Rosji. Analizie poddano różne kierunki reformowania energetyki w celu zwiększenia efektywności gospodarki narodowej.

Kassim Akkani i Timothy Okeowo w rozdziale IV. poddali analizie problemu dystrybucji energii w krajach Afryki Subsaharyjskiej. Ograniczony dostęp do zużycia energii wśród krajów Afryki Subsaharyjskiej (SSA) jest przeszkodą w ich procesach wzrostu gospodarczego. Geometryczny wzrost liczby ludności, słabe finansowanie i niski poziom tworzenia kapitału ludzkiego w dalszym ciągu pogłębiają problem deficytu energii w regionie. W opracowaniu zbadano poziom dostępu do zużycia energii oraz wpływ na wydajność pracy i wzrost gospodarczy w krajach Afryki Subsaharyjskiej.

Rozdział V. autorstwa Marleny Piekut i Kamila Piekut dotyczy sposobów ogrzewania wykorzystywanych w polskich gospodarstwach domowych i zależności między sposobem ogrzewania a cechami społeczno-demograficznymi. Materiał badawczy stanowiły dane GUS. W badaniu wykorzystano m.in. analizę wariancji. Artykuł wnosi wkład do literatury wskazując związek między sposobem ogrzewania a cechami społeczno-demograficznymi członków gospodarstw domowych.

W rozdziale VI. Anna Rutkowska przedstawia sytuację i ocenę sytuacji kobiet na europejskim rynku pracy w latach 2010-2020. Zakres opracowania obejmuje analizę statystyczną i próbę oceny zmian podstawowych wskaźników rynku pracy, analizę zmian udziału kobiet na wyższych stanowiskach kierowniczych w spółkach notowanych na giełdzie w UE, a także analizę nieskorygowanej luki płacowej.

Rozdział VII. autorstwa Małgorzaty Schulz podejmuje niezwykle istotny i aktualny temat związany z problemem starzejącego się społeczeństwa oraz wpływem tej sytuacji na gospodarkę kraju. Prognozowane niekorzystne zmiany ludnościowe są nieuchronne, jednocześnie nie ma możliwości odwrócenia tych zjawisk. Istotną kwestią jest również zagospodarowanie ludności napływającej do Polski z Ukrainy na skutek konfliktu zbrojnego., co wymaga jednolitej, spójnej polityki migracyjnej.

Jacek Stasiak w rozdziale VIII. analizuje rynek pracy w kontekście edukacji w Polsce. W artykule podniesiono kwestię przystawalności systemu edukacji do potrzeb rynku pracy i wyzwań jakie współczesność i zachodzące w niej zmiany stawiają przed systemem edukacji.

Rozdział IX. autorstwa Wioletty Pomaranik to analiza zarządzania zasobami ludzkimi w szpitalach – organizacjach mających kluczowe znaczenie dla systemu ochrony zdrowia w Polsce. Celem badania jest określenie zależności pomiędzy retencją personelu medycznego a praktykami zarządzania zasobami ludzkimi stosowanymi w polskich szpitalach.

W rozdziale X. Piotr Urbanek porusza kwestię kodeksu dobrych praktyk, jako narzędzia ładu akademickiego. W opracowaniu zostały przedstawione przykłady tego rodzaju rozwiązań stosowanych w narodowych systemach szkolnictwa wyższego,

a także wskazano na ograniczenia, które powodują, że rola kodeksów akademickich jest zdecydowanie mniejsza niż ich korporacyjnych odpowiedników.

Rozdział XI. autorstwa Katarzyny Szuper podnosi zagadnienie ekoninnowacji w przedsiębiorstwach. Celem pracy jest przedstawienie koncepcji ekoinnovazione i ich wpływu na wyniki ekonomiczne przedsiębiorstw. Zaostrzające się przepisy prawne, a także rosnąca świadomość ekologiczna konsumentów wymuszają na przedsiębiorstwach wprowadzanie innowacyjnych rozwiązań sprzyjających środowisku naturalnemu. Pomimo tego, iż projekty ekoinnovazione są ryzykowne oraz zwykle kosztowne, pozwalają na zdobycie przewagi konkurencyjnej

W rozdziale XII. Izabela Piotrowska i Anna Stępnia-Kucharska poruszają problem jakości życia mieszkańców gmin wiejskich. Celem artykułu jest zbadanie jakości życia mieszkańców gminy Prażmów oraz wskazanie czynników wpływających (pozytywnie i negatywnie) na ich jakość życia.

Maarten Ghysens w rozdziale XIII. analizuje problematykę czynników wpływających na tempo wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w latach 2000 - 2020. W pracy uwzględniono okresy gorszej koniunktury, które miały miejsce w wyniku kryzysu finansowego w 2008 roku oraz pandemii w 2020 roku. Badanie zostało przeprowadzone na próbie 14 krajów wysoko rozwiniętych. W tym celu posłużono się metodami ekonometrycznymi dedykowanymi dla analizy danych panelowych.

Rozdział XIV. zawiera analizę Marleny Piekut i Kamila Piekut dotyczącą wydatki polskich gospodarstw domowych na towary i usługi związane z transportem w różnych grupach demograficzno-społecznych. Materiał badawczy stanowiły dane GUS. W badaniu wykorzystano statystyczne metody opisu. Wyniki pokazują, że chociaż udział wydatków na transport utrzymywał się na względnie stabilnym poziomie w czasie, istnieją znaczne różnice w wydatkach różnych grup demograficzno-społecznych, które należy uwzględnić przy opracowywaniu polityk.

Ostatni rozdział, XV. autorstwa Agaty Wernik przedstawia problemy rozwojowe małych przedsiębiorstw. Odniesiono się do wpływu jaki wywołała pandemia na omawiane firmy, a także zaprezentowano badania ankietowe przeprowadzone wśród przedstawicieli małych przedsiębiorstw w powiecie plockim i Łodzi.

Współredaktorzy oddając powyższą publikację do rąk Czytelników, wyrażają nadzieję, że spotka się ona z zainteresowaniem osób interesujących się współczesnymi problemami rozwoju gospodarczego i przyczyni do dalszych inspirujących dyskusji.

Rozdział I.

ZRÓWNOWAŻENIE (*SUSTAINABILITY*) JAKO STRATEGICZNE PODEJŚCIE W ROZWIĄZYWANIU PROBLEMÓW ROZWOJU EKONOMICZNEGO

*Duczowska-Malysz Katarzyna**

*Duczowska-Piasecka Małgorzata***

Streszczenie

Zrównoważony rozwój jest koncepcją rozwoju, zakładającą trwałą poprawę życia obecnych i przyszłych pokoleń, osiągniętą drogą równoważenia trzech rodzajów kapitału: ekonomicznego, naturalnego i ludzkiego. W tej konwencji chodzi o pogodzenie wolności gospodarczej z ochroną środowiska i zasobów naturalnych w taki sposób, aby korzyści odniosło społeczeństwo.

W realizacji tej koncepcji obowiązki mają: władze publiczne (wszystkich szczebli: międzynarodowego, centralnego, regionalnego i lokalnego), przedsiębiorstwa, bo tam „produkuje się dobrobyt” i obywatele-konsumenci – gospodarstwa domowe, decydujące przez określone preferencje modelu konsumpcji - co produkować.

Koszty społeczne zaniechania realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju dają się policzyć. Wynika z nich że na skutek kontynuowania nieodpowiedzialnej działalności gospodarczej w długim okresie światu może grozić zagłada.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, środowisko naturalne, zasoby naturalne, przedsiębiorstwo przyszłości, ekorozwój, zasoby ludzkie, zasoby ekonomiczne

Summary

Sustainable development is a concept that assumes a lasting improvement in the lives of present and future generations, achieved through the balance of economic, natural and human capital. This concept is about reconciling economic freedom with the protection of the environment and natural resources so that society benefits. In implementing this concept responsibility rests with the public authorities at international, central, regional and local levels. Companies also have responsibilities, because wealth is generated there, but also households – consumers who, through their preferences, decide, what to produce. The social costs of failure to implement the concept of sustainable development can be calculated. The calculations show that as a result of continuing irresponsible economic activity, the world is in danger of extinction in the long run.

Key words: sustainable development, natural environment, natural resources, enterprise of the future, eco-development, human resources, economic resources.

JEL: E61, F42, F63, Q56.

*Politechnika Warszawska, KNEiS; katarzyna.malysz@pw.edu.pl.

** Politechnika Warszawska, KNEiS; malgorzata.piasecka@pw.edu.pl.

Wprowadzenie

Idea zrównoważonego rozwoju narodziła się kilka dekad przed końcem XX wieku i wynikała z przekonania, że rozwój spowodowany pogońią konsumentów za chęcią posiadania coraz większej ilości coraz doskonalszych i bardziej wyszukanych dóbr oraz usług wymagać będzie zastosowania coraz większej ilości ograniczonych zasobów oraz że obecne pokolenia w trosce o własny dobrobyt mają moralny obowiązek zadbać o godną przyszłość swoich następców i zostawić im Ziemię w stanie, który taką przyszłość umożliwi.

Już w XX wieku globalizująca się gospodarka pokazała, że istnieje konieczność powoływania ponadnarodowych instytucji i organizacji, przyjmowania ponadnarodowych polityk w oparciu o wzajemne uzgodnienia, propozycje, konsensusy czy zalecenia dotyczące więcej niż jednego kraju.

Powstanie Organizacji Narodów Zjednoczonych i szeregu jej agend otworzyło szanse na porozumienia między krajami nie tylko polityczne ale i społeczne oraz gospodarcze. To właśnie dzięki ONZ w roku 1964 ustanowiono Konferencję Narodów Zjednoczonych o Handlu i Rozwoju (UNCTAD), zaś w 1987 r. opublikowano raport *Nasza Wspólna Przyszłość*, definiujący pojęcie zrównoważonego rozwoju

W roku 1992 odbyła się słynna Konferencja Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro nazywana powszechnie Szczytem Ziemi. jej hasło: Środowisko i Rozwój zapoczątkowało nową epokę w ekonomicznym podejściu do rozwoju, wykorzystania zasobów naturalnych i ochrony środowiska. To właśnie podczas tej Konferencji, wśród dokumentów, przyjęto Deklarację – 27 zasad, określających prawa i obowiązki państw dla realizacji zrównoważonego rozwoju, Agendę 21 czyli Globalny Program Działań na XXI wiek, deklarację o ochronie lasów (to od wtedy mówimy o „zazielenieniu”) oraz dwie Konwencje w sprawie zmian klimatu i różnorodności biologicznej.

To w ślad za tymi dokumentami Unia Europejska wprowadziła nową politykę rozwoju, stawiającą nowe wyzwania przed państwami członkowskimi. Współczesna cywilizacja wymaga zastosowania coraz większej ilości zasobów i to trzeba zrównoważyć z dobrem Ziemi. Myśl o wzroście gospodarczym jako źródle dobrobytu społecznego musi być skorelowana z coraz bardziej ograniczoną ilością i dostępnością zasobów naturalnych.

Problematyka zrównoważonego rozwoju jest bardzo obszerna. W artykule wskazano jedynie na kilka ważnych aspektów, które się z nią wiążą: co wynika dla gospodarki, społeczeństwa i środowiska ze stosowania koncepcji zrównoważonego rozwoju, jak intensywną politykę w tym zakresie prowadzi Unia Europejska, a także – jaka jest rola szczebla regionalnego i lokalnego w realizacji koncepcji rozwoju, która wprawdzie urodziła się i została zaproponowana jako obowiązująca na szczeblu międzynarodowym, ale która bez zaangażowania państw narodowych, regionów i społeczności lokalnych nie ma żadnych szans na powodzenia.

Osobne miejsce poświęcono przedsiębiorstwom przyszłości, bowiem tam właśnie „produkuje się dobrobyt”. Zrównoważony rozwój, efektywne wykorzystywanie zasobów

i mnożenie zysków ma więc bezpośrednie odbicie w stosowanych technologiach przyjaznych środowisku.

1. Wokół istoty zrównoważonego rozwoju

Problematyką zrównoważonego rozwoju zajmowała się w ostatnich dziesięcioleciach literatura naukowa, popularno-naukowa, ale od wielu lat także publicystyka. Kwestiami zawartymi w definicjach tej kategorii zajmują się bowiem nie tylko uczeni różnych specjalności, ale i politycy, odpowiedzialni za przygotowanie i wdrożenie koncepcji oraz instrumentarium rozwoju społeczno-gospodarczego, instytucje i organizacje, na których spoczywa obowiązek znajomości tej problematyki oraz uregulowań prawnych ją sankcjonujących, wreszcie – obywatele, społeczeństwo, które jest bezpośrednim odbiorcą podejmowanych przez władze publiczne decyzji różnego szczebla.

Mnogość definicji zrównoważonego rozwoju podawanych w literaturze jest wielka i nie będziemy w tym miejscu podejmować polemiki z tymi definicjami. Niezależnie bowiem jak szczegółowe one są, jak są sformułowane i przez kogo (przez jaki ośrodek myśli naukowej lub administracyjnej) wyrażone, można z nich wszystkich wydobyć treści wspólne, związane z istotą samej koncepcji.

Nie budzi już dzisiaj wątpliwości fakt, że zdecydowanie bardziej należy zacieśniać związki ekonomii ze środowiskiem. Dlaczego? Bo – jak próbuje przestrzec nas Lester R. Brown:

- po pierwsze: same teorie ekonomiczne i wskaźniki gospodarcze nie pokazują stopnia zakłócenia ekosystemów przez gospodarkę; zjawiska takie jak topnienie lodowców, wzrost poziomu mórz, pustynnienie wielu obszarów, zanikanie terenów uprawnych, obumieranie raf koralowych, nagminne klęski żywiołowe itp. są skutkiem konfliktu gospodarki z ekosystemami,
- po drugie: rosnący rozdziew między gospodarką a ekosystemami będzie powodował rosnące koszty ekonomiczne i społeczne, które w określonych warunkach mogą okazać się nie możliwe do pokrycia, co spowoduje w końcu nie tylko degradację ekosystemów ale także degradację ekonomiczną,
- po trzecie wreszcie: można zbudować taki system, który pozwoli w środowiskowe ramy wstawić gospodarkę, dbając o potrzeby społeczeństwa, co oznacza, że presję ekonomii nad środowiskiem, nad ograniczonymi zasobami natury da się pokonać; zintegrowanie gospodarki z ekosystemami ustabilizuje ich wzajemne zależności, przy czym nie wyeliminuje postępu.

Wraz ze wzrostem świadomości społecznej i wiedzy rośnie przekonanie o konieczności opracowywania i realizacji takich strategii rozwoju gospodarczego, które wspierając aspiracje społeczeństw do wzrostu poziomu dobrobytu, szanować będą ekosystemy przez zapewnienie równowagi pomiędzy ekonomią a naturą. Temu służy koncepcja zrównoważonego rozwoju.

W definicjach tej koncepcji akcentuje się więc przede wszystkim wątek środowiskowy, precyzując dokładniej, że rozwój nie może w sposób rabunkowy

wykorzystywać zasobów naturalnych, mnożyć zanieczyszczeń i powodować uciążliwości dla ekosystemów, obciążać nadmiernymi kosztami naturę przez prowadzenie do jej degradacji. Jednocześnie wyzwania środowiskowe wiązane są z kwestiami dobrobytu, współzależnością między naturą a kapitałem ludzkim i ekonomicznym, wypracowanym przez człowieka oraz wysokimi standardami życia i pracy.

Ostatnie trzy dekady XX wieku i pierwsze dwie dekady XXI wieku są zatem związane z niesłyszczaną aktywnością rządów, ugrupowań gospodarczych, bloków państw integrujących swoje gospodarki, aby wymyśleć i realizować politykę gospodarczą i społeczną, proponującą strategiczne podejście do rozwiązywania problemów rozwoju ekonomicznego. Jego istotą jest z jednej strony poprawa dobrobytu społeczeństwa, warunków pracy i życia ludzi, z drugiej zaś – dbałość o to, aby rosnącą i poprawiającą się konsumpcję udźwignęła Ziemia.

Zrównoważony rozwój jest taką koncepcją rozwoju. Zakłada trwałą poprawę życia obecnych i przyszłych pokoleń, osiągniętą drogą równoważenia kapitału ekonomicznego, ludzkiego i natury.

Przeciwnicy takiej koncepcji utożsamiają ją z hamowaniem wzrostu gospodarczego. Nie jest to prawda. Zrównoważony rozwój nakazuje jedynie wybierać takie drogi między konkurującymi wartościami: wolnością gospodarczą i środowiskiem, które polegać będą na symbiozie ekonomii z ekosystemami, bez szkody dla tych ostatnich.

Jakie są konsekwencje mariażu ekonomii z ekologią i społeczeństwem w realizacji strategicznego podejścia do rozwoju gospodarczego?

Wdrażanie strategii zrównoważonego rozwoju od początku natrafiało, natrafia i będzie trafiać na opór ze strony społeczeństwa i żadne tłumaczenie, iż dbałość o środowisko, zachowanie i pielęgnacja krajobrazu, zmniejszenie zanieczyszczeń powietrza, gleby i wody wszystkim nam wyjdzie na dobre – nic nie pomoże.

Nowe podejście do środowiska, wykorzystywania zasobów naturalnych, zwłaszcza tych nieodnawialnych wymagać będzie nie tylko głębokich przemian w psychice i świadomości ludzi, ale także w stosowanych technikach wytwarzania i technologiach, mających swoje przełożenie nie tylko na produkcję, ale na dystrybucję, transport, komunikację, handel, budownictwo itp. Wszystkie te zmiany pociągają za sobą dalej – konieczność rozwoju badań nad nowymi, oszczędnymi technologiami, wdrożenie tych badań, upowszechnienie. A to wszystko pociąga za sobą koszty i zanim efektywność zastosowania „nowego” przyniesie rezultaty – potrzebny jest czas.

Spółeczeństwo już dziś zna ideę zrównoważonego rozwoju – gorzej jest z akceptacją. Są grupy pracujących, dla których zmiany nie będą miały znaczenia – wprost przeciwnie. Mogą cieszyć się z zapowiedzi czystych wód, czystego powietrza czy gleby, bo spędzać czas wolny w takich warunkach jest znacznie zdrowiej i milej. Ale są grupy zawodowe, dla których zrównoważony rozwój oznaczać będzie fundamentalne zmiany w karierach zawodowych, warunkach pracy i sposobie życia, co jest trudne do akceptacji przez samych zainteresowanych, choć pewnie – w generalnych zarysach – ideę zrównoważonego rozwoju rozumieją.

Dobrym przykładem może być odchodzenie od węgla kamiennego i przechodzenie na „zieloną” energię. Nie chcemy w tym miejscu podejmować polemiki ze zwolennikami i przeciwnikami tej koncepcji, dla uzasadnienia której zarówno zwolennicy jak i przeciwnicy wykorzystują argumenty wynikające z bieżących wydarzeń (pandemia koronawirusa, która niekorzystnie odbiła się na gospodarce czy wojna Rosji z Ukrainą, diametralnie zmieniająca sytuację surowcowo-energetyczną na świecie). Chcemy jedynie podkreślić, że z różnych przyczyn nie jest łatwe zlikwidowanie np. górnictwa kamiennego i że przeciwko wszystkim proponowanym w tej kwestii rozwiązaniom protestują także sami górnicy, ich rodziny, związki zawodowe. Bo to oznacza zmiany, a zmiany nie zawsze są równoznaczne z polepszeniem sytuacji.

Trzeba więc wziąć pod uwagę fakt, że realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju wymusza nie tylko inne podejście do zarządzania zasobami ludzkimi, naturalnymi czy ekonomicznymi, ale nakazuje uwzględnić inne czynniki, wynikające z uwarunkowań kulturowych, zwyczajów i przyzwyczajzeń, tradycji i zachowań:

- świadomość społeczną, system wartości i priorytety w tym względzie indywidualne i grupowe,
- preferencje dla określonych dóbr i usług związane z modelem konsumpcji i stylem życia,
- postawy społeczne i indywidualne, zakres norm moralnych i etycznych uznawanych przez społeczeństwo, ale i przez jednostki,
- rozwiązania instytucjonalne, tworzące system formalnych i nieformalnych instytucji, od których zależy proces rozwoju.

W rozważaniach naszych pomijamy wszystkie te uwarunkowania, które są związane np. z konfliktami zbrojnymi, rewolucjami, przewrotami, niepokojami społecznymi, szokami ekonomicznymi i innymi nagłymi zmianami, gdyż nie są to zjawiska typowe dla realizacji strategii rozwoju gospodarczego, aczkolwiek mają miejsce i trzeba je brać pod uwagę.

Już Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polski do roku 2025, opracowana w początku XXI wieku przewidywała:

- w kwestii dbałości o środowisko:
 - że w każdy plan zagospodarowania jak i zabudowy regionu czy kraju zostaną wkomponowane elementy ochrony dziedzictwa narodowego, kultury, ekologii czy zdrowia,
 - udzielanie pomocy przez państwo dla działalności proekologicznej, renowacji terenów zniszczonych oraz skażonych, które mają wpłynąć na czynną ochronę przyrody,
 - że każdy człowiek, działający w szkodzie dla środowiska będzie ponosił kary lub grzywny za złamanie przepisów prawa środowiskowego,
 - że wszystkie środki finansowe pozyskane z korzystania z zasobów środowiska oraz wpłacone kary za złamanie przepisów będą przeznaczane na naprawianie szkód w środowisku oraz na dofinansowanie działalności proekologicznej,

- wspieranie rozwoju nauki oraz nowoczesnej myśli technologicznej przyjaznej środowisku;
- w wymiarze społecznym:
 - równomierny dostęp do zasobów naturalnych w nieskażonym środowisku,
 - jednakowy dostęp do przeprowadzanych szkoleń i kursów podnoszących kwalifikacje dla osób czynnych jak i biernych zawodowo, dostęp do miejsc pracy oraz do tanich kredytów,
 - zapewnienie szkolnictwa dla wszystkich na poziomie podstawowym oraz wspieranie jednostek najzdolniejszych na wyższych etapach edukacji,
 - ochronę społeczeństwa przed oddziaływaniem szkodliwym dla zdrowia i życia substancjami, między innymi zanieczyszczeniami toksycznymi pochodzącymi z działalności gospodarczej, nadmiernym hałasem i promieniowaniem jonizującym na ludzki organizm,
 - gwarancję życia w godnych warunkach, godziwych warunkach sanitarnych, wody pitnej oraz zdrowej żywności,
 - gwarancję ochrony zdrowotnej, prowadzonej przez akcje profilaktyczne, godziwe warunki leczenia oraz przeciwdziałanie chorobom, uznanym za społeczne;
- w wymiarze ekonomicznym:
 - nietykalność własności prywatnej,
 - równość podmiotów wobec prawa,
 - wsparcie dla rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw,
 - wspieranie przez państwo prac badawczych, które mają się przyczynić do efektywniejszego wykorzystania energii oraz surowców mineralnych a przede wszystkim korzystania w procesie produkcji z zasobów odnawialnych,
 - szkolenie nowych kadr pracowniczych, technicznych i zarządzających pod względem wykorzystywania wiedzy z zakresu ekologizacji produkcji.

Partnerem w tejsze odpowiedzialności jest gospodarka pieniężna państwa, Skarb Państwa, wymiar sprawiedliwości, szkolnictwo wyższe, transport, środowisko oraz instytucje finansowe.

Dyskusje naukowe nad zrównoważonym rozwojem doprowadziły do wniosków, pozwalających na zestawienia podejścia ekonomii tradycyjnej i ekonomii zrównoważonego rozwoju do wielu kwestii, mających dla ekonomii znaczenie kluczowe.

Autorem jednego z takich zestawień jest Hiołger Rogall. Z rozważań przedstawionych przez autora wynika nie tylko to, iż ekonomia zrównoważonego rozwoju prezentuje w badanych kwestiach zupełnie odmienne podejście. Poddaje on w wątpliwość, przyjęte za pewnik, istnienie trzech rodzajów czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału, których wzajemne relacje przynoszą inne efekty. Autor dowodzi, że przyjęcie zasad zrównoważonego rozwoju prowadzi do osiągnięcia wyższego poziomu równowagi, zwłaszcza w ujęciu dynamicznym. Wymusza ponadto przesunięcie czynników wytwórczych z mniej do bardziej efektywnych zastosowań.

Kontynuując wywody autor zwraca uwagę na fakt, że zrównoważone podejście ma swoje konsekwencje dla efektywności mikroekonomicznej. Tradycyjne podejście pomija bowiem tzw. efekty zewnętrzne, podczas gdy zrównoważone nakazuje je uwzględnić jako te, które mają znaczenie dla poziomu dobrobytu społecznego (zmniejszające!). Ponadto – tradycyjne formuły rozwoju nie narzucały żadnych ograniczeń środowiskowych czy społecznych, podczas gdy obowiązkowo należy liczyć się z takimi ograniczeniami przy rozwoju zrównoważonym. Zestawienie podejścia stosowanego w ekonomii tradycyjnej i ekonomii zrównoważonego rozwoju przedstawia tabela 1.

Tab. 1. Zestawienie ekonomii tradycyjnej z ekonomią zrównoważonego rozwoju

Ekonomia tradycyjna	Ekonomia zrównoważonego rozwoju
1. Dobra: głównym przedmiotem zainteresowania są dobra prywatne czynniki produkcji: główny przedmiot zainteresowania stanowią praca i kapitał.	Nowe definicje: przedmiotem zainteresowania są różne rodzaje dóbr zasoby naturalne uważa się za równouprawnione czynniki produkcji.
2. Ekonomia środowiska i słabe zrównoważenie – neoklasyczna ekonomia środowiska postuluje wyznaczanie optymalnego gospodarczo punktu wykorzystania przyrody na podstawie wartości pieniężnej – przekonanie o zastępowalności surowców naturalnych i możliwości ich efektywnego wykorzystania.	– Zachowanie zrównoważonego rozwoju umieszcza się wśród głównych celów gospodarczych formułuje się cele sprzyjające zmniejszeniu zużycia zasobów i strategię zrównoważonej przebudowy społeczeństwa przemysłowego. – Silne zrównoważenie: cele polityki gospodarczej są podporządkowane zasadom silnego zrównoważenia, celem nie jest więc optymalne wykorzystanie, lecz zachowanie zasobów naturalnych.
3. Wzrost gospodarczy ciągły wzrost gospodarczy uważa się za paradygmat.	Paradygmat zrównoważonego rozwoju w miejsce paradygmatu wzrostu wdrażany przez formule zrównoważenia i strategię zrównoważonego rozwoju.
4. Bezrobocie - neguje się istnienie niezawinionego bezrobocia.	Bezrobocie rozpatruje się jako tendencje towarzysząca rozwojowi przemysłowemu konieczność wprowadzania pakietu środków zaradczych.
5. Przewodząca rola UE jest kwestionowana.	UE przypisuje się przewodzącą rolę w globalnym procesie zrównoważonego rozwoju.
6. Obraz człowieka suwerenność konsumenta: człowiek jest postrzegany jako istota podejmująca ściśle racjonalne decyzje. Odrzuca się ingerencje w suwerenność konsumenta.	Przyjęcie nowego obrazu człowieka, który odzwierciedla ludzki potencjał. Uznanie że człowiek nie zawsze działa dla własnego dobra i dlatego w kwestiach dóbr merytorycznych i demokratycznych polityka musi ingerować w suwerenność konsumenta.
7. Modele: – podstawowy model odnosi się do gospodarki zapasami bez produkcji i upływu czasu a głównym przedmiotem analizy jest wymiana; dane są preferencje i technika; zastosowany model równowagi opiera się na funkcjach matematycznych, – optimum Pareta uważa się za najlepszy z możliwych sposobów podziału.	– Ekonomia zrównoważonego rozwoju uważa że w społeczeństwach przemysłowych głównym przedmiotem zainteresowania powinny być: produkcja konsumpcja i sprawiedliwy podział, – optimum Pareta może nie być społecznie akceptowane, zastąpiono je zasadą sprawiedliwości wewnątrzpokoleniowej i międzypokoleniowej.
8. Globalne wypaczenie rozwoju i niebezpieczeństwa uważa się tylko za krótkotrwałe zakłócenia równowagi, które uregulują się same dzięki siłom samo uzdrawiania rynku.	Przebudowa gospodarki narodowej zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju; poszukuje się rozwiązań korygujących błędne kierunki rozwoju na płaszczyźnie globalnej.

Źródło: [Rogal 2010: 85-89].

Zgodzić trzeba się z J. Famielem, że nowe postulaty, które rodzą się na styku społeczeństwo – gospodarka-przyroda będą wymagały zaakceptowania nowych założeń, powstającej właśnie etyki ekologicznej:

- uznania ograniczoności zasobów Ziemi,
- traktowania człowieka jako integralnie związanej części ze światem przyrody,
- odpowiedzialności każdego pokolenia do troski za stan Ziemi, którą zostawimy następnym pokoleniom,
- dążenia do minimalizacji zakłóceń stanów równowagi w przyrodzie.

Sformułowana przez autora poprawa jakości życia obejmuje - obok podstawowych praw człowieka – zadowolenie jednostki, dobrobyt materialny, zdrowe ekologicznie środowisko naturalne, możliwość kształtowania własnego stylu życia lub integrację jednostki w ramach społeczeństwa.

8. Zrównoważony rozwój w optyce Unii Europejskiej²

Problematyka zrównoważonego rozwoju ma dla Unii Europejskiej szczególne znaczenie z kilku powodów:

- UE jest drugą gospodarką na świecie, zużywającą blisko jedną piątą światowej energii, nie posiadając jednocześnie zbyt wielu rezerw i choć źródła energii są w państwach członkowskich zróżnicowane (np. energia wodna w Austrii, węgiel kamienny w Polsce, energia jądrowa we Francji, eksploatacja złóż ropy naftowej na Morzu Północnym itp.) UE skazana jest na zależność od źródeł zewnętrznych czyli import ponad połowy zużywanej przez siebie energii;
- przeciwdziałanie zmianom klimatycznym i „podgrzewaniu” Ziemi stawia ze szczególną ostrością problemy energetyczne (emisja gazów cieplarnianych, poprawa efektywności energetycznej, konieczność zwiększenia udziału odnawialnych źródeł energii, wdrażanie nowych ram zarządzania gospodarką energetyczną, koordynacja i ocena planów państw członkowskich na szczeblu UE);
- celem Unii Europejskiej, wyrażonym we wspólnej polityce energetycznej jest zapewnienie dostaw energii z jednoczesnym zobowiązaniem, że ceny energii nie staną się hamulcem dla konkurencyjności gospodarki UE, nie będą sprzeczne z przyjętymi zasadami ochrony środowiska; państwa członkowskie mogą więc rozwijać wybrane przez siebie źródła energii, ale muszą uwzględniać europejskie cele wyznaczone przez wspólną politykę energetyczną;
- cele UE związane ze zrównoważonym rozwojem wymagać będą długoletnich, trwałych i kosztownych zmian w całej gospodarce, jej strukturze, technikach i technologiach (innowacje, infrastruktura informatyczna, telekomunikacyjna,

² W tym miejscu abstrahujemy od decyzji Unii Europejskiej, podejmowanych po 24 lutym 2022 a spowodowanych wojną na Ukrainie i nakładanymi sankcjami na Rosję i Białoruś. Nie można bowiem jednoznacznie ocenić w jakim stopniu bieżące polityczne decyzje przełożą się na programy i strategie rozwoju gospodarczego i jakie nowa ekonomiczna sytuacja będzie miała skutki dla gospodarek państw członkowskich.

transportowa), gospodarce odpadami, ochronie wód, powietrza i gleby, walce z hałasem.

Zrównoważony rozwój nie jest jedynie koncepcja, która pojawiła się w świetle narastających problemów, związanych z wyczerpywaniem się zasobów Ziemi i ociepleniem klimatu, ale jest głęboko zakorzeniony w systemie prawa międzynarodowego i systemach prawnych państw członkowskich UE.

Oznacza to, że termin ten jest używany w aktach i unormowaniach prawnych różnej rangi oraz że cele zrównoważonego rozwoju i regulacje wspólnotowe obowiązujące wszystkie kraje członkowskie wywodzą się nie tylko z koncepcji teoretycznej ale z prawa ponadnarodowego.

Choć pojęcie zrównoważonego rozwoju pojawiło się oficjalnie w 1987 r. w dokumencie Komisji Środowiska i Rozwoju ONZ, zatytułowanym „Nasza wspólna przyszłość”, globalny program działań AGENDA 21 (Action Programme) przyjęty przez Konferencję ONZ w Rio de Janeiro w 1992 r. zapoczątkował działania naprawcze dla Ziemi i zobowiązywał rządy wszystkich (178) krajów do przygotowania swoich gospodarek na następne 100 lat. To rządy (władza publiczna) stała się odpowiedzialna za opracowanie odpowiednich strategii rozwoju i polityk ich realizacji, co w konsekwencji miało być formą realizacji tzw. 21 celów milenijnych.

Nowy, kluczowy dokument o światowym znaczeniu, Agenda Narodów Zjednoczonych na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 i Cele Zrównoważonego Rozwoju (AGENDA 2030) został przyjęty w 2015 r. w Nowym Jorku na szczycie ONZ. Zawiera on 17 celów zrównoważonego rozwoju i wynikających z nich 169 zadań do realizacji. Między wyznaczonymi celami istnieją wzajemne zależności, co powoduje, że są one komplementarne i kompleksowe i choć w dającym się przewidzieć horyzoncie czasowym wielu z nich nie uda się zrealizować - stanowią ważną mapę drogową dla rządów w przygotowywaniu i wdrażaniu strategii rozwoju społeczno-gospodarczego.

Jednym z kluczowych celów (cel 13) jest hamowanie niekorzystnych zmian klimatycznych, co ma bezpośredni związek z wdrażaniem koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Korzenie zasady zrównoważonego rozwoju szczególnie głęboko sięgają do prawa Unii Europejskiej, które znajduje pełne przełożenie na prawo wszystkich państw członkowskich. Już w perspektywie finansowej 2000-2006 i zasadach dysponowania funduszami strukturalnymi UE oraz funduszem spójności pojawił się cel związany z „zazielenieniem” gospodarki i uczynieniem jej bardziej przyjaznej dla środowiska. Od tamtej pory we wszystkich kolejnych perspektywach finansowych wymogi pod adresem środowiska, a w szczególności energii, odchodzenia od tradycyjnych źródeł, mających fatalny wpływ na klimat, stały się głównym problemem polityki gospodarczej UE.

Europejski zielony ład został zainicjowany w grudniu 2019 a transformacja energetyczna stała się głównym priorytetem i impulsem do działań klimatycznych na szczeblu UE.

Przygotowany pakiet „GOTOWI NA 55” wyraża zakres dostosowań dotyczących klimatu, energii i transportu do celów, które miałyby być osiągnięte w 2030 i 2050 r. Pakiet ten obejmuje:

- zmianę unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji (ETS),
- rozporządzenie o wspólnym wysiłku redukcyjnym,
- dyrektywy w sprawie energii odnawialnej i efektywności energetycznej,
- rozporządzenie o użytkowaniu gruntów i leśnictwie,
- rozporządzenie o emisji CO₂ z samochodów osobowych i dostawczych.

Pakiet „GOTOWI NA 55” jest zestawem wniosków ustawodawczych mających na celu zmianę i aktualizację przepisów Unii Europejskiej a także wprowadzenie takich inicjatyw, dzięki którym polityki UE będą zgodne z celami klimatycznymi uzgodnionymi przez Radę UE i Parlament Europejski. Nazwa pakietu odnosi się do celu redukcji emisji co najmniej o 55% (w roku 2030), bowiem właśnie taki cel wyznaczyła sobie Unia. Ramy wyznaczone dla osiągnięcia unijnych celów klimatycznych:

- zapewnią sprawiedliwą społecznie transformację,
- utrzymają i zwiększą innowacyjność i konkurencyjność przemysłu UE, a równocześnie zagwarantują równe warunki działania wobec podmiotów gospodarczych z państw trzecich,
- wzmocnią pozycję UE jako lidera w globalnej walce z ociepleniem klimatu.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że przełożenie aspiracji Unii Europejskiej (choć w jej ponadnarodowych instytucjach mają swoich przedstawicieli wszystkie państwa członkowskie i biorą udział w przygotowaniu i przyjmowaniu wszystkich przepisów) na konkretne strategie i programy rozwoju państw członkowskich oraz polityki gospodarcze i ich instrumentarium – nie jest ani proste, ani tanie ani bezproblemowe.

I choć zasada zrównoważonego rozwoju stała się najważniejszą zasadą normatywną w systemie prawnym poprzez umieszczenie jej w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (1997)³, co jest argumentem za tym, iż powinien to być jeden z najważniejszych obowiązków państwa – realizowanie szczegółowych wytycznych, przyjętych na szczelbu UE jest dla Polski kłopotem. Wynika on z faktu, iż narzucanie bardziej rygorystycznych zasad gospodarowania, ograniczenia w dostępie do zasobów i nakaz ich ochrony, podnoszenie standardów środowiskowych, wymagają poniesienia kosztów, zmiany organizacji procesów pracy i produkcji, likwidacji wielu miejsc pracy i utworzenia w ich miejsce nowych, dostosowania się do reżymów, co wielu określa mianem ”naruszenia wolności”. Sprzeczność interesów między różnymi grupami społecznymi jest trudna do pogodzenia i rodzi konflikty, których rozwiązanie nie jest proste.

Propozycje rozwiązań UE dotyczą także spraw bardziej szczegółowych: niedoboru wody do nawadniania upraw, aby zapobiec niedoborom żywności, zmniejszenia CO₂

³ Właściwy art. 5 Konstytucji RP brzmi: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Konstytucja RP, Dz.U. 1997.78.483 art. 5

z transportu (samochody osobowe i dostawcze, samochody ciężarowe i inne pojazdy ciężkie), zmiany w użytkowaniu gruntów i leśnictwie, dekarbonizacji sektora energetycznego, morskiej energii odnawialnej, bioróżnorodności, zmniejszania strat i gospodarki odpadami itp.

Europejskie prawo klimatyczne zostanie zinstytucjonalizowane: europejski naukowy Komitet Doradczy ds. zmian klimatu ma zapewnić niezależne opinie naukowe i sprawozdania na temat postępów w działaniach klimatycznych UE. Strategia Unii Europejskiej (przyjęta w czerwcu 2021) w zakresie przystosowania się do zmiany klimatu ma pomóc lepiej przygotować się do skutków tych zmian tak, aby w długim okresie (do roku 2050) społeczeństwo UE stało się odporne na zmiany klimatu.

Państwa członkowskie są zobowiązane przedstawić i regularnie aktualizować krajowe plany energetyczno-klimatyczne tak, aby było jasne jak zamierzają się przyczynić do realizacji celów w zakresie poprawy efektywności energetycznej, odnawialnych źródeł energii i redukcji emisji gazów cieplarnianych zanieczyszczających powietrze. W ten sposób zielony ład staje się realnym programem rozwoju.

9. Regiony przyszłości. Gminy przyszłości. Przedsiębiorstwa przyszłości

Regiony przyszłości to regiony odznaczające się nowymi strukturami gospodarczymi, nową polityką gospodarczą, nowym podejściem do zarządzania rozwojem, wreszcie – nowym typem mieszkańca, członka społeczności lokalnej. W jakim sensie „nowym”?

Polityka gospodarczo-społeczna Unii Europejskiej od wielu lat zorientowana jest na wyznaczanie celów rozwojowych, które to cele kraje bogatsze realizują przy pomocy własnych programów i własnych środków finansowych, biedniejsze zaś – w tym Polska – korzystają w ramach polityki spójności, której częścią jest regionalna polityka strukturalna – z bogatego zestawu instrumentów i działań wspieranych przez fundusze UE. Ma to znaczenie zwłaszcza dla regionów problemowych, słabiej rozwiniętych i mniej zamożnych, z ograniczonymi zasobami, aby wskutek wdrażania specjalnych, publicznych programów, finansowanych (w sposób bezzwrotny) ze źródeł zewnętrznych mogły być prowadzone inwestycje, tworzone nowe lub utrzymywane dotychczasowe miejsca pracy, aby zmieniały się struktury gospodarcze na bardziej innowacyjne i konkurencyjne, atrakcyjne dla rozwoju przedsiębiorczości, w tym – prowadzenia biznesu.

Kolejne siedmioletnie Perspektywy Finansowe Unii Europejskiej zawierają więc cele, instrumenty i działania, w tym – instrumenty finansowe, które są podstawą funkcjonowania UE, wskazówką dla realizowanych wspólnych polityk, wyzwaniem dla zmieniających się gospodarek państw członkowskich.

Podstawą Perspektywy Finansowej 2014-20 stała się przyjęta do realizacji *Strategia Europa 2020*, której priorytetami są:

- Inteligentny rozwój – służący budowie gospodarki opartej na wiedzy i w ten sposób przyczyniający się do poprawy konkurencyjności,

- Zrównoważony rozwój – utożsamiany z efektywnym wykorzystywaniem zasobów, gospodarką przyjazną środowisku i społecznie odpowiedzialną,
- Rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu – zobowiązujący państwa członkowskie do walki z wykluczeniem społecznym i osiągnięciem wysokiego poziomu zatrudnienia.

Strategia *Europa 2020* jest spójna z polityką ochrony środowiska, w tym z polityką ochrony klimatu, polityką regionalną, polityką transportową, przemysłową itp. Przyjęta niemal od zawsze zasada, że żadne Euro pochodzące ze środków publicznych nie może być wydane na jakiegokolwiek przedsięwzięcie, które nie jest przyjazne środowisku – była kluczowa w realizacji wszelkich programów i projektów. Jednakże wobec narastających problemów środowiskowych, a zwłaszcza katastrofy klimatycznej i ocieplania się Ziemi – nabrała nowego znaczenia.

We wszystkich Programach Operacyjnych na lata 2014-2020, które realizuje Polska (PO Infrastruktura i Środowisko, PO Inteligentny Rozwój, PO Wiedza, Edukacja, Rozwój, PO Polska Cyfrowa, PO Polska Wschodnia, 16 Regionalnych PO) zasady zrównoważonego rozwoju stają się najważniejszym wymogiem dla strategii rozwoju gospodarki, w tym - modernizacji i rozwoju infrastruktury podstawowej, infrastruktury sieciowej, poprawy konkurencyjności i innowacyjności, rozwoju przedsiębiorczości, tworzenia nowych miejsc pracy itp.

Jeśli idzie o rozwój terytorialny – dotyczy to wszystkich szczebli administracyjnych: gmin, powiatów i województw; jeśli idzie o rozwój gospodarczy – wszelkiego typu przedsiębiorstw i instytucji.

Ponieważ kompetencyjnie za rozwój gospodarczy, w tym rozwój przedsiębiorczości i tworzenie miejsc pracy odpowiada gmina, w koncepcji zrównoważonego rozwoju jej miejsce jest kluczowe. Ma to znaczenie zwłaszcza w regionach zapóźnionych, dla których konwergencja jest podstawowym celem rozwoju.

Proces doganiania bogatszych regionów jest jednak długotrwały, kosztowny i złożony. Coraz więcej raportów, będących efektem głębokich analiz różnych przypadków, wskazuje na niekorzyści przyspieszonego rozwoju, związane przede wszystkim ze środowiskiem: zanieczyszczanie gleby, wód, powietrza, (m.in. przez ścieki, również przemysłowe, oraz niewłaściwe praktyki w gospodarowaniu ziemią) słabość i homogeniczność wiejskich gospodarstw (w Polsce w systemie użytkowania gruntów około 96% stanowią działki na terenach wiejskich!) skutkująca niskim dochodem i niskim standardem życia, niedostateczny zakres wielu usług (w tym – z zakresu technologii informacyjno-komunikacyjnych), utrata społecznej i kulturowej żywotności wielu regionów (także na skutek ich wyludniania), stosunkowo słaba zdolność lokalnych społeczności do przejmowania inicjatyw i wpływania na realizowane polityki.

Wszystko to sprawia, że wypełnianie strategicznych celów ekologicznych przez gminy, poprawa innowacyjności przez rozwój nowych technologii, nowe praktyki produkcyjne, podniesienie konkurencyjności i atrakcyjności dla inwestorów, poprawa wdrażania nowych przepisów związanych z rosnącymi standardami środowiskowymi,

decyzje z zakresu planowania przestrzennego i gospodarki przestrzennej, które są zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju, nie zawsze są akceptowane społecznie, budzą lęki przed zmianą i wymagać będą wielu wysiłków i współpracy między różnymi podmiotami, aby mogły być zrealizowane.

Trzeba przyznać, że ważną ramą dla planowania przestrzennego, zarządzania środowiskowego w gminie czy też programowania wydatków na kolejne lata jest regionalna polityka strukturalne UE i wytyczne dla Regionalnych Programów Operacyjnych, a w tych programach – osie programowe, działania i zadania, które mogą być wsparte ze środków publicznych, w tym – UE. Wszystkie one bowiem zgodne są z zasadami zrównoważonego rozwoju, co pogłębia nadzieję na budowę nowych gospodarek w gminach.

Podobnie nowe wyzwania stają przed przedsiębiorstwami przyszłości. Wielu autorów, zajmujących się teorią przedsiębiorstwa wskazuje, iż będą one rozwijały się w innych warunkach niż dotychczas, a W. Grudzewski i inni wskazują, iż

- kapitał ekonomiczny zostaje stopniowo zastępowany przez kapitał społeczny oraz wiedzę, które stają się źródłem produktywności i wzrostu a także tworzenia wartości,
- choć w gospodarce opartej na wiedzy można osiągnąć duże zyski w wiedzy chłonnych sektorach, korzyści te zmieniają się bardzo szybko i tylko w krótkim okresie mogą być źródłem przewag konkurencyjnych, chyba, że zmieniać się będzie sama wiedza,
- żyjemy – co konstatuje K. Stephenson – w świecie sieci wiedzy, do których należą sieci pracy, sieci społeczne, sieci innowacji, sieci wiedzy eksperckiej, sieci strategiczne a także uczenie się ustawiczne; to sieci są podstawowym mechanizmem współpracy dla osiągania wysokiej efektywności i innowacyjności,
- skróceniu uległ przeciętny „czas życia „, firmy na skutek coraz bardziej intensywnej konkurencji, zmian w technikach i technologiach produkcji a także zmian potrzeb nabywców,
- praca ma coraz bardziej charakter złożony i jest wynikiem współpracy wielu podmiotów, co pociąga za sobą zmianę kultury organizacyjnej, opartej w coraz większym stopniu na kapitale społecznym; zmienia się w związku z tym profil pracownika – eksperta, profesjonalisty, który jest zdolny kreować wartość dla przedsiębiorstwa.

Zmian, które dotyczą przedsiębiorstwa jest szereg, a procesy globalizacji i międzynarodowa współpraca, choć są koniecznością, stają się obszarem niepewności, źródłem zagrożeń i niebezpieczeństw. Zmieniać się będą więc strategie zarządzania biznesem, ale – jak mówił P. Drucker - zarządzanie jest już nie tylko zarządzaniem w biznesie, ponieważ w XXI wieku prawdopodobnie głównym sektorem wzrostu w społeczeństwie rozwiniętym nie będzie sektor biznesu.

Trzeba także brać pod uwagę zmiany demograficzne, które dla modelu gospodarczego, systemu wartości społeczeństw będą miały kluczowe znaczenie. Coraz więcej pracowników, menedżerów, kadry kierowniczej w instytucjach i organizacjach pochodzi z pokolenia Y, mającego odmienny styl życia niż ich rodzice czy dziadkowie,

ceniących w pracy, w produkcji, w przedsiębiorstwie inne wartości. Będzie to miało wpływ na nowe formy organizacyjne przedsiębiorstwa, modele biznesu, gospodarkę.

W tej konwencji aktywne podejście do problemów ekologicznych, zgodne z koncepcją zrównoważonego rozwoju znajdzie swoje odzwierciedlenie

- w społecznej odpowiedzialności biznesu, tj. przygotowaniu i wdrożeniu odpowiednich strategii jako integralnej części przedsiębiorstwa, polityce społecznej odpowiedzialności, związanej z realizacją dobrowolnie przyjętych przez przedsiębiorstwo zobowiązań społecznych,
- w procedurach społecznej odpowiedzialności biznesu, wspierających skuteczność strategii społecznej odpowiedzialności biznesu,
- w ewentualnym raportowaniu społeczeństwu efektów wynikających z realizacji przyjętych przez przedsiębiorstwo zobowiązań.

Jest dziś oczywiste, że zarządzanie przedsiębiorstwem musi uwzględniać zagadnienia ekologiczne, czyli zasady zrównoważonego rozwoju, łączenie strategii uzyskiwania przewag konkurencyjnych z odpowiednimi modelami zarządzania środowiskowego czy możliwość realizacji strategii opartych na kompetencjach ekologicznych.

Przedsiębiorstwo przyszłości to nie tylko takie, które potrafi elastycznie i stosunkowo szybko dostosować się do zmian, radzić sobie w kryzysie i „obronną ręką” wychodzić z wszelkich nieprzewidzianych zawirowań. Przedsiębiorstwo przyszłości to przedsiębiorstwo realizujące w każdym wymiarze zasady zrównoważonego rozwoju, zgodnie z założeniami Światowej Rady Biznesu ds. Zrównoważonego Rozwoju dotyczące: efektywności, innowacyjności i technologii, społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa, ekosystemów, zrównoważenia i rynku, ryzyka we wszystkich aspektach.

Wnioski

Rozwój społeczno-ekonomiczny dowiódł, że strategie gospodarcze muszą być zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju. Dotyczy to w szczególności państw członkowskich Unii Europejskiej, które tworzą unię gospodarczą i walutową i z tego tytułu znajdują się nie tylko na Jednolitym Rynku ale mają zharmonizowaną politykę ekonomiczno-społeczną.

Dalsza poprawa dobrobytu społeczeństwa w państwach UE będzie się więc dokonywać w odmiennych warunkach, przy innych wymaganiach, odmiennych wyzwaniach na przyszłość, promocji innego modelu życia, innych wzorców konsumpcji i – przypuszczalnie – innych oczekiwań.

Nie kwestionując argumentów, uzasadniających konieczność zrównoważonego rozwoju trzeba jednocześnie mieć świadomość, że proces ten będzie nie tylko kosztowny, trudny i złożony, ale natrafi na bariery społeczne. Będą one wymagać:

- umiejętności pogodzenia celów ekonomicznych ze społecznymi i środowiskowymi na szczeblu przedsiębiorstw, regionów, rządów, na szczeblu międzynarodowym;

- konieczności przyjęcia wiedzy, edukacji, umiejętności i kompetencji jako priorytetów w polityce, a zwłaszcza budowania przez tę edukację nowej świadomości społecznej (w odniesieniu do producentów, konsumentów, zarządzających przedsiębiorstwami, instytucjami i państwem)
- konieczności i woli porozumiewania się na szczeblu ponadnarodowym i stworzenia atmosfery uzasadniającej konieczność przyjęcia zasad polityki i idei zrównoważonego rozwoju na wszystkich szczeblach gospodarek narodowych.

Jak powiedział Nelson Mandela jest to „zadanie na dzisiaj, które zasługuje na naszą wielką uwagę”.

Bibliografia

- Brown L. R. (2003), *Gospodarka ekologiczna. Na miarę Ziemi*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Brown, L. R. Flavin CH, French H.F. (2000), *Raport o stanie świata. U progu nowego tysiąclecia*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Drucker P.F. (2000), *Zarządzanie w XXI wieku*, Muza, Warszawa.
- Drucker P.F. (2005), *Praktyka zarządzania*, MT Biznes, Warszawa.
- Duczowska-Małysz K. (2018), *Ekonomiczne i zarządce dylematy polityki rozwoju regionów problemowych* [w:] Grabowska M., Kluth K. (red.), *Przedsiębiorczość i zarządzanie talentami*, Wyd. Politechniki Warszawskiej, KNEiS, Płock.
- Duczowska-Małysz K., Duczkowska-Piasecka M.(2012) , *Strategiczne zmiany modelu biznesu w warunkach niestabilnego otoczenia* [w:] Sobiecki R., Pietrewicz J.W. (red.), *Przedsiębiorstwo a narastająca niestabilność otoczenia*, Oficyna Wyd. SGH, Warszawa.
- Duczowska-Małysz K, Duczkowska-Piasecka M. (2015), *Strategiczne pola konkurowania przedsiębiorstw* [w:] Poniatowska-Jaksch M. (red.), *Strategiczne pola konkurowania*, Oficyna Wyd. SGH, Warszawa.
- Duczowska-Małysz K, Duczkowska-Piasecka M. (2015), *Nowe wyzwania stojące przed przedsiębiorstwem – implikacje dla zarządzania* [w:] Poniatowska-Jaksch M. (red.), *Nowe myślenie w zarządzaniu strategicznym przedsiębiorstwem*, Oficyna Wyd. SGH, Warszawa.
- Duczowska-Piasecka M, Poniatowska-Jaksch M, Duczkowska-Małysz K. (2013), *Model Biznesu. Nowe myślenie strategiczne*, Diffin, Warszawa.
- Duczowska-Piasecka M. (2013), *Marketing terytorialny – jak podejść do rozwoju z korzyścią dla wszystkich*, Difin, Warszawa.
- Duczowska-Piasecka M., Tomczak A. (2019), *Administrowanie i zarządzanie jako funkcje publiczne – w oddziaływaniu na rozwój terytorialny*, Oficyna Wyd. PW, Warszawa.
- Duflo E, Banerjee A. V. (2022), *Good Economics. Nowe rozwiązania globalnych problemów*, Agora, Warszawa.
- Famielec J. (1999), *Straty i korzyści ekologiczne w gospodarce narodowej*, WN PWN, Warszawa-Kraków.
- Fiedor B. (red.), Czaja S., Graczyk A., Jakubczyk Z. (2002), *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, C.H. Beck, Warszawa.
- Giordano K. (2005), *Planowanie zrównoważonego rozwoju gminy w praktyce*, Wyd. KUL, Lublin.
- Stasiak A., Horodeński R., Sadowska-Snarska C. (red.) (2001), *Gospodarka. Przestrzeń. Środowisko*, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok.

Grudzewski W.M., Hejduk I. K., Sankowska A., Wańtuchowicz M. (2010), Sustainability w biznesie czyli przedsiębiorstwo przyszłości. Zmiany paradygmatów i koncepcji zarządzania, POLTEXT, Warszawa.

Hejduk I.K. (red.) (2014), Koncepcja sustainability wyzwaniem współczesnego zarządzania, Oficyna Wyd. SGH, Warszawa.

Nasze Światowe Podwórko. Raport Komisji do spraw Światowego Kierowania (1996), PWE, Warszawa.

Budnikowski A., Cygler M. (red.) (2004), Ochrona środowiska a procesy integracji i globalizacji, Oficyna Wyd. SGH, Warszawa.

Poskrobko B. (1998), Zarządzanie środowiskiem, PWE, Warszawa.

Rogall H. (2010), Ekonomia zrównoważonego rozwoju, Teoria i praktyka, Zys i S-ka, Poznań.

Stephenson K. (2006), The Quantum Theory of Trust: The Secret of Mapping and Managing Human Relationships, Financial Times Prentice Hall, New York.

Winpenny J.T. (1995), Wartość środowiska – metody wyceny ekonomicznej, PWE, Warszawa.

Rozdział II.

WALKA Z UBÓSTWEM JAKO JEDEN Z CELÓW ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU – REALIZACJA W POLSCE

*Anna Stepniak-Kucharska**

Streszczenie

Osiągnięcie zrównoważonego rozwoju, a więc zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia, w sposób umożliwiający realizację tych samych dążeń następnym pokoleniom wymaga wprowadzenia kompleksowych rozwiązań obejmujących zagadnienia społeczne i ekonomiczne, zasoby naturalne oraz instytucje i organizacje, których działalność wpływa na zrównoważony rozwój. Jednym z zadań stojących przed wszystkimi krajami jest eliminacja ubóstwa. Szczególne znaczenie nadano temu problemowi podczas szczytu ONZ w 2015 roku. Podpisano wówczas tzw. „Agendę 2030”, zgodnie z którą współczesny wysiłek modernizacyjny świata powinien koncentrować się na wyeliminowaniu ubóstwa we wszystkich jego przejawach. Celem artykułu jest zbadanie stopnia realizacji w Polsce Celu 1 SDG – eliminacji ubóstwa w roku 2020. W ramach realizacji celu analizie poddane zostaną: stopa ubóstwa (względne, skrajnego i ustawowego), stopa ubóstwa warunków życia oraz czynniki społeczno-ekonomiczne wpływające na zasięg ubóstwa.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, ubóstwo, wskaźnik ubóstwa, Polska.

Summary

Achieving sustainable development, and thus satisfying the development aspirations of the current generation, in a way that enables the implementation of the same aspirations for future generations, requires the use of complex solutions covering social and economic issues, natural resources and institutions and organizations whose activities affect sustainable development. One of the tasks facing all countries is the poverty reduction. This problem was given particular importance during the 2015 UN summit. The so-called The "2030 Agenda", according to which the contemporary effort to modernize the world should focus on poverty reduction in all its manifestations.

The aim of the article is to examine the degree of implementation of SDG Objective 1 in Poland - poverty reduction in 2020. As part of this objective, the following will be analyzed: the poverty rate (relative, extreme and statutory), the poverty rate in living conditions and socio-economic factors influencing the scope of poverty.

Key words: sustainable development, poverty, poverty rate, Poland.

JEL: I32, I38.

*Politechnika Warszawska, KNEiS; anna.stepniak@pw.edu.pl.

Wprowadzenie

We wrześniu 2015 roku 193 państwa członkowskie ONZ przyjęły rezolucję „Przekształcamy nasz świat: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030”. Zdefiniowano w niej 17. celów zrównoważonego rozwoju (SDG) do 2030 r. oraz 169 związanych z nimi zadań, które mają zostać zrealizowane do 2030 roku. Skupiają się one wokół 5 obszarów: ludzie, planeta, dobrobyt, pokój, partnerstwo.

Jednym z podstawowych zadań stojących przed państwami jest wyeliminowanie ubóstwa we wszystkich jego przejawach (Cel 1), przy równoczesnej realizacji szeregu celów gospodarczych, społecznych i środowiskowych. W ramach realizacji tego celu wskazano 7 zadań, do których należy m.in. wyeliminowanie skrajnego ubóstwa (utrzymywanie się za mniej niż 1,9 USD dziennie) w odniesieniu do wszystkich ludzi na całym świecie oraz zmniejszenie przynajmniej o połowę odsetka mężczyzn, kobiet i dzieci żyjących w ubóstwie, we wszystkich jego wymiarach określonych zgodnie z polityką danego kraju. Ponadto należy stworzyć ramy stabilnej polityki na poziomie krajowym, regionalnym i międzynarodowym wspierające ubogich i ukierunkowane na eliminację ubóstwa.

Polska, jako jeden z sygnatariuszy Agendy 2030, przyjęła cztery priorytety krajowe SDG: wzrost realnych dochodów gospodarstw domowych (spadek wskaźnika zagrożenia ubóstwem relatywnym), zwiększenie aktywizacji osób wykluczonych społecznie, poprawę dostępności do usług społecznych i zdrowotnych oraz poprawę sytuacji mieszkaniowej. Priorytetom tym przyporządkowane są działania uwzględniające sytuację osób starszych; dzieci i rodzin z dziećmi oraz najbardziej potrzebujących.

Celem artykułu jest zbadanie stopnia realizacji w Polsce Celu 1 SDG – eliminacji ubóstwa w roku 2020. W ramach realizacji celu analizie poddane zostaną: stopa ubóstwa (względna, skrajna i ustawowa), stopa ubóstwa warunków życia oraz czynniki społeczno-ekonomiczne wpływające na zasięg ubóstwa.

1. Zrównoważony rozwój a ubóstwo

Najogólniej zrównoważony rozwój można zdefiniować jako proces mający na celu zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia, w sposób umożliwiający realizację tych samych dążeń następnym pokoleniom; odpowiedź na obecne potrzeby ludzi bez stwarzania ograniczeń przyszłym pokoleniom w możliwości realizowania przyszłych potrzeb w celu zbudowania zrównoważonej oraz odpornej na skutki katastrof, przyszłości dla całej ludzkości oraz planety Ziemi [UNIC 1987].

Tym samym można wskazać cztery podstawowe cechy koncepcji zrównoważonego rozwoju: (1) odnosi się do trzech głównych sfer: ekonomicznej, środowiskowej i społecznej, (2) integruje działania człowieka z zachowaniem równowagi przyrodniczej, (3) jest inicjatywą międzypokoleniową – zakłada perspektywę długofalową, (4) służy zaspokajaniu potrzeb ludzi na całym świecie [Gadomska-Lila, Wasilewicz 2016: 303].

Koncepcja zrównoważonego rozwoju ewoluowała od połowy XX w. Początkowo była ona jednak związana jedynie z niekorzystnymi zamianami zachodzącymi

w środowisku przyrodniczym [Burchard-Dziubińska 2014: 11]. Po raz pierwszy problem ubóstwa jako jeden z elementów zrównoważonego rozwoju pojawił się w 1983 roku na Światowej Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju (UCNIC). Jej efektem było opracowanie raportu „Nasza wspólna przyszłość”, w którym po raz pierwszy pojęcie zrównoważonego rozwoju ujęte zostało kompleksowo (m.in. uwzględniając kwestie ubóstwa), a nie tylko w odniesieniu do środowiska naturalnego [ONZ 1987].

W czerwcu 1992 roku podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Zrównoważonego Rozwoju (Rio de Janeiro) sformułowano tzw. „Agendę 21”, która próbowała łączyć sprawy korzystania ze środowiska z kwestiami rozwoju różnych obszarów i różnych grup społecznych. W globalnym programie działań wymieniono m.in. walkę z ubóstwem. Od tego momentu konieczność walki z ubóstwem w coraz większym stopniu traktowana była jako jeden z celów, którego osiągnięcie jest niezbędne do zapewnienia zrównoważonego rozwoju.

W 2000 roku w Nowym Jorku, na szczycie ONZ przyjęto tzw. Milenijne Cele Rozwoju (MCR), w tym w ramach zadania 1 (Zlikwidowanie skrajnego ubóstwa i głodu) zaplanowano dwa działania szczegółowe: zmniejszenie do 2015 roku o połowę, w porównaniu z 1990 rokiem, liczby ludzi, których dochód wynosi mniej niż 1 dolar dziennie, zmniejszenie do 2015 roku o połowę, w porównaniu z 1990 rokiem, liczby ludzi cierpiących głód.

W 2012 roku, ponownie w Rio, odbyła się konferencja Narodów Zjednoczonych Rio +20. Rozmowy koncentrowały się na dwóch głównych kwestiach: rozszerzenia „zielonej gospodarki” w kontekście zrównoważonego rozwoju i walki z ubóstwem oraz instytucjonalizacji współpracy w tym obszarze. Końcowym efektem kolejnego „Szczytu Ziemi” było podpisanie dokumentu pod nazwą „The Future We Want”. W pierwszej części deklaracji podkreślono, że eliminacja ubóstwa jest największym wyzwaniem, przed którym stoi gospodarka globalna [Czech 2013: 35].

Kolejny szczyt ONZ, który odbył się w 2015 roku w Nowym Jorku, doprowadził do podpisania dokumentu „Przekształcenia naszego świata: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju – 2030”, stanowiącego kontynuację Celów Milenijnych opracowanych Rio de Janeiro. W Agendzie sformułowano 17 celów ZR i związanych z nimi 169 działań. Zgodnie z Agendą 2030 współczesny wysiłek modernizacyjny powinien koncentrować się na wyeliminowaniu ubóstwa we wszystkich jego przejawach (Cel 1), przy równoczesnej realizacji szeregu celów gospodarczych, społecznych i środowiskowych. W ramach realizacji tego celu wskazano 7 zadań:

- 1.1. Do 2030 roku wyeliminować skrajne ubóstwo w odniesieniu do wszystkich ludzi na całym świecie, określone jako utrzymywanie się za mniej niż 1,25 USD dziennie (od X.2015 – 1,9 USD dziennie) [ONZ 2020: 24].
- 1.2. Do 2030 roku zmniejszyć przynajmniej o połowę odsetek mężczyzn, kobiet i dzieci żyjących w ubóstwie, we wszystkich jego wymiarach określonych zgodnie z polityką danego kraju.
- 1.3. Wdrożyć właściwe dla poszczególnych krajów systemy i mechanizmy zabezpieczenia społecznego dla wszystkich ludzi, włącznie z najniższymi klasami

społecznymi, oraz objąć nimi do 2030 roku jak największą liczbę ludzi ubogich i szczególnie narażonych.

- 1.4. Do 2030 roku zapewnić wszystkim kobietom i mężczyznom, w szczególności osobom ubogim i szczególnie podatnym na zagrożenia, równe prawa w dostępie do zasobów gospodarczych oraz podstawowych usług, prawo do własności i sprawowania kontroli nad gruntami i innym mieniem, prawo dziedziczenia, dostęp do stosownych nowych technologii oraz usług finansowych, w tym mikrofinansowania.
- 1.5. Do 2030 roku zbudować odporność na zagrożenia wśród osób ubogich i narażonych na zagrożenia, zmniejszyć ich podatność na zagrożenia i bezbronność wobec ekstremalnych zjawisk klimatycznych oraz innych wstrząsów gospodarczych, społecznych i środowiskowych, a także katastrof naturalnych.
- 1.a. Zagwarantować znaczącą mobilizację środków pochodzących z różnych źródeł, w tym ze zwiększonej współpracy rozwojowej, by zapewnić odpowiednie i przewidywalne środki dla krajów rozwijających się, w szczególności dla państw najslabiej rozwiniętych, w celu umożliwienia realizacji programów i polityki w zakresie wyeliminowania ubóstwa we wszystkich jego formach.
- 1.b. Stworzyć ramy stabilnej polityki na poziomie krajowym, regionalnym i międzynarodowym w oparciu o strategię rozwoju wspierające ubogich i uwzględniające kwestię płci, by wesprzeć szybkie inwestowanie w działania ukierunkowane na eliminację ubóstwa.

2. Pojęcie ubóstwa

Problem ubóstwa jest złożony, w związku z czym trudno jest go jednoznacznie zdefiniować. Najogólniej, ubóstwo kojarzone jest z niedostatkiem finansowym – brakiem pieniędzy w stosunku do potrzeb. Takie podejście jest jednak znacznym uproszczeniem badanych zagadnień. Ubóstwo bowiem, to nie tylko brak pieniędzy, ale także różnego rodzaju implikacje społeczno-ekonomiczne [Broda 2021]. Zaliczyć można do nich między innymi:

- niezaspokojenie potrzeb i jego konsekwencje,
- wykluczenie z życia społecznego,
- ograniczenia życiowe i ograniczone szanse życiowe,
- pogorszenie zdrowia psychicznego i fizycznego,
- poczucie bezradności,
- stygmatyzację w społeczeństwie, strach przed poniżeniem i niesprawiedliwością,
- złe traktowanie przez instytucje [EAPN 2022].

ONZ definiuje ubóstwo jako ograniczenie wyboru i szans życiowych, naruszenie ludzkiej godności. W takim ujęciu oznacza ono brak możliwości skutecznego uczestnictwa w społeczeństwie, niedostatek żywności i ubrań potrzebnych rodzinie, brak możliwości uczęszczania do szkoły i korzystania ze służby zdrowia, brak dostępu do ziemi, którą można uprawiać lub pracy, żeby móc zarobić na życie, brak dostępu

do kredytu. Ubóstwo oznacza również zagrożenie, bezsilność i wykluczenie jednostek, rodzin i społeczności, a tym samym podatność na przemoc i życie w niepewnych warunkach bez dostępu do czystej wody i urządzeń sanitarnych [ONZ 1998: 1].

W Strategii Europa 2020 przyjęto, iż ubóstwo oznacza niezaspokojenie potrzeb w przynajmniej jednym z trzech, częściowo nakładających się na siebie, wymiarach:

1. finansowym – zbyt niski poziom dochodów⁵,
2. rzeczowym - niemożność zaspokojenia elementarnych potrzeb życiowych (pogłębiona deprywacja materialna⁶),
3. związanym z dostępem do rynku pracy - funkcjonowanie w prawie całkowitym oderwaniu od rynku pracy (skrajnie niska intensywność pracy⁷) [KE 2015; Topińska 2014: 5-7].

ATD Czwarty Świat, organizacja członkowska Europejskiej Sieci Przeciw Ubóstwu (European AntiPoverty Network), współpracując z osobami, które doświadczają różnych problemów związanych z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, wspólnie z naukowcami z Uniwersytetu Oksfordzkiego, opracowała wielopłaszczyznowy model ubóstwa [Szarfenberg 2020: 5], wyróżniający trzy jego wymiary:

1. ekonomiczny (brak godnej pracy, za mały i niepewny dochód, niezaspokojenie potrzeb materialnych i społecznych),
2. społeczno-instytucjonalny (złe traktowanie przez społeczeństwo i instytucje, nieuznawanie wkładu ubogich),
3. psychologiczny (poczucie braku wpływu, cierpienie psychiczne i fizyczne, postawa walki i oporu) [Bray, Walker 2019].

Analiza poziomu ubóstwa wymaga sformułowania wskaźników ilościowych, które w sposób obiektywny umożliwią pomiar tego zjawiska. W wymiarze ekonomicznym w UE do oceny zasięgu ubóstwa najczęściej stosuje się trzy granice: ustawową, ubóstwa skrajnego i ubóstwa relatywnego.

Granica ustawowa ubóstwa wyznacza populację uprawnioną do świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej (2020 – 701 zł gosp. jednoosobowe; 2.212 zł gosp. 2+2).

Granica ubóstwa skrajnego (absolutnego) wskazuje na osoby żyjące poniżej minimum egzystencji⁸ (2020 – 640 zł; 1.727 zł). Ubóstwo skrajne oznacza, że ludzie nie

⁵ W UE ubogą jest osoba dysponująca dochodami niższymi niż krajowy próg ubóstwa (60% mediany dochodów w danym kraju). Pod uwagę bierze się tzw. dochody ekwiwalentne gospodarstwa domowego, przeliczane na ekwiwalentne jednostki konsumpcyjne, przypisujące większą wagę dorosłym niż dzieciom (1,0 pierwsza osoba dorosła w gospodarstwie, 0,5 pozostali, 0,3 dzieci do lat 14).

⁶ Występuje, gdy z powodów braku środków finansowych co najmniej cztery z dziewięciu potrzeb życiowych pozostają niezaspokojone (1) opłacenie bieżących rachunków za czynsz i energię, (2) ogrzanie domu, (3) pokrycie niespodziewanych wydatków, (4) zjedzenie przynajmniej raz na dwa dni posiłku z mięsem, rybami lub odpowiednią ilością białka, (5) spędzenie tygodnia urlopu poza miejscem zamieszkania oraz brak: (6) samochodu, (7) pralki automatycznej, (8) kolorowego telewizora, (9) telefonu.

⁷ Sytuacja, w której osoby w wieku produkcyjnym (18-59 lat) wykorzystują mniej niż 20% swoich potencjalnych możliwości zarobkowania.

⁸ Szacowana jest przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (IPiSS) i zależy głównie od cen produktów i usług w danym roku.

mają podstawowych środków niezbędnych do życia (np. jedzenia, czystej wody, miejsca do mieszkania, wystarczającej odzieży czy leków) i walczą o przetrwanie. Konsumpcja poniżej poziomu ubóstwa skrajnego zagraża życiu i zdrowiu człowieka.

Granica ubóstwa relatywnego (względnego) określa grupę osób, których poziom konsumpcji⁹ jest mniejszy niż w przypadku większości mieszkańców kraju lub regionu, w którym żyją i znacząco odbiega od przeciętnego (2020 – 799 zł; 2.157zł). Osoby te walczą o to, by żyć normalnie i uczestniczyć w zwykłym życiu gospodarczym, społecznym i kulturalnym.

3. Krajowe działania podejmowane w ramach redukcji ubóstwa

W ramach realizacji celów globalnych SDG Polska przyjęła cztery priorytety krajowe:

1. wzrost realnych dochodów gospodarstw domowych, który powinien przełożyć się na spadek wskaźnika zagrożenia ubóstwem relatywnym,
2. zwiększenie aktywizacji osób wykluczonych społecznie m.in. poprzez rozwój sektora ekonomii społecznej,
3. poprawa dostępności do usług społecznych (np. wsparcie dla rodzin z dziećmi, opieka nad dziećmi, nad starszymi osobami) i zdrowotnych,
4. poprawa sytuacji mieszkaniowej.

Priorytetom tym przyporządkowane są działania, które można podzielić na cztery grupy, uwzględniające: 1) osoby starsze, (2) dzieci i rodziny z dziećmi, (3) najbardziej potrzebujących, (4) inne działania.

W odniesieniu do osób starszych realizowane są cztery główne działania: waloryzacja świadczeń emerytalnych, program „Mama 4+”, Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych (ASOS) oraz program „Senior+”.

Waloryzacja polega na pomnożeniu kwoty świadczenia i podstawy jego wymiaru przez wskaźnik waloryzacji. Wskaźnik waloryzacji to średnioroczny wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych w poprzednim roku kalendarzowym zwiększony o co najmniej 20 % realnego wzrostu przeciętnego wynagrodzenia w poprzednim roku kalendarzowym. Waloryzowana jest kwota świadczenia i podstawa jego wymiaru w wysokości przysługującej ostatniego dnia lutego roku kalendarzowego, w którym przeprowadza się waloryzację i obejmuje emerytury i renty przyznane przed terminem waloryzacji. Ponadto od 2019 roku wypłacana jest tzw. 13 emerytura, a od 2021 roku 14. emerytura, czyli tak zwana „czternastka”. Miała być ona świadczeniem jednorazowym, ale wobec rosnącej inflacji rząd zdecydował się kontynuować program.

Program Mama 4+ jest świadczeniem wypłacanym od marca 2019 roku i przysługuje matkom (w niektórych przypadkach ojcom), które wychowały przynajmniej 4 dzieci i jednocześnie w związku z ich wychowaniem nie podjęły bądź zrezygnowały z zatrudnienia i tym samym nie nabyły prawa do emerytury lub nie wypracowały

⁹ Ubóstwo relatywne GUS określa na podstawie przeciętnych miesięcznych wydatków polskich gospodarstw domowych.

emerytury w wysokości najniższej. Wysokość rodzicielskiego świadczenia uzupełniającego odpowiadać będzie kwocie najniższej emerytury. Szacuje się, że z nowych przepisów skorzysta ok. 65 tys. osób, które nie mają prawa do emerytury lub renty oraz 20,8 tys. osób, które pobierają świadczenia poniżej poziomu najniższej emerytury [MRiPS 2019].

Celem Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych (ASOS) jest poprawa jakości życia osób starszych i pełniejsze wykorzystanie ich potencjału w różnych rolach społecznych. Dofinansowanie do projektów przyznawane jest w ramach czterech kategorii, tzw. priorytetów: (1) Edukacja osób starszych, (2) Aktywność społeczna promująca integrację wewnątrz i międzypokoleniową, (3) Partycypacja społeczna osób starszych, (4) Usługi społeczne dla osób starszych. W latach 2012-2020 na realizację programu zaplanowano 340 mln zł. W edycjach 2014-2020 zrealizowano 2706 projektów na łączną kwotę 265,9 mln zł, a wsparciem objęto prawie 1,4 mln uczestników (beneficjentów ostatecznych) w tym ponad 1,3 mln seniorów [MRiPS 2021a].

Efektem programu „Senior +” ma być rozwój sieci placówek dziennego pobytu dla osób starszych oraz rozszerzenie oferty usług dla osób starszych w ich miejscu zamieszkania. Program obejmuje wsparcie w formie: usług w zakresie aktywności ruchowej lub kinezyterapii, oferty edukacyjnej, kulturalnej, rekreacyjnej i opiekuńczej, infrastruktury pozwalającej na aktywne spędzanie wolnego czasu, aktywizacji i angażowania seniorów w działania samopomocowe i na rzecz środowiska lokalnego. Do końca 2020 r. jednostki samorządu terytorialnego utworzyły 970 ośrodków wsparcia „Senior+”, w tym 309 Dziennych Domów Senior+ i 661 Klubów Senior+, które oferowały ponad 23 tys. miejsc wsparcia dziennego dla osób starszych [MRiPS 2021b: 46].

Wsparcie dzieci i rodzin z dziećmi opiera się na pięciu programach: Rodzina „500+”, „Dobry start”, „Maluch+”, Karta Dużej Rodziny, Inne świadczenia pieniężne.

Program „Rodzina 500+” realizowany jest od kwietnia 2016 roku i polega na przyznawaniu świadczenia wychowawczego w wysokości 500 zł miesięcznie na dziecko do ukończenia przez niego 18. roku życia, bez względu na poziom dochodu w rodzinie. Na koniec 2020 r. wsparciem z programu „Rodzina 500+” objętych było 6,6 mln dzieci, a od początku jego realizacji do końca 2020 r. przeznaczono na ten cel ponad 134 mld zł [MRPiT 2021: 16-17].

Program „Dobry start” polega na udzieleniu jednorazowego wsparcia (300 zł) dla wszystkich uczniów rozpoczynających nowy rok szkolny (do 20. roku życia lub do 24. roku życia w przypadku dzieci legitymujących się odpowiednim orzeczeniem o niepełnosprawności). Środki przysługują wszystkim rodzinom, bez względu na dochód. Obecnie wsparciem objętych jest ok. 4,4 mln uczniów, a do końca 2021 r. przeznaczono na nie ponad 5,3 mld zł [MRiPS 2022].

Celem programu „Maluch+” jest zwiększenie dostępności terytorialnej i finansowej miejsc opieki w żłobkach, klubach dziecięcych i u dziennych opiekunów dla wszystkich dzieci, w tym dzieci niepełnosprawnych oraz wymagających szczególnej opieki.

Beneficjenci programu mogą otrzymać dofinansowanie do tworzenia i funkcjonowania miejsc opieki. Budżet programu wynosi ok. 450 mln złotych rocznie.

Karta Dużej Rodziny jest programem ogólnopolskim, funkcjonującym od 2014 roku. Przysługuje ona rodzicom posiadającym co najmniej troje dzieci i opiera się na systemie zniżek na poziomie krajowym i lokalnym. Co istotne zniżki dotyczą zarówno płatności za dobra i usługi oferowane przez sektor publiczny, jak i prywatny. Karta Dużej Rodziny honorowana jest m.in. w PKP, stacjach paliw, jednostkach kultury (kina, teatry, muzea, galerie sztuki, opery, filharmonie), ośrodkach sportowych czy w sklepach.

W ramach wsparcia dzieci i rodzin z dziećmi znajdującym się w relatywnie trudnej sytuacji materialnej przyznawane są również inne świadczenia pieniężne tj. zasiłek rodzinny wraz z dodatkami, jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia dziecka, świadczenie opiekuńcze dla opiekuna dorosłej osoby niepełnosprawnej oraz świadczenie z funduszu alimentacyjnego wypłacanego w przypadku bezskutecznej egzekucji zasądzonych alimentów. Niezależnie od sytuacji dochodowej można ubiegać się o: zasiłek pielęgnacyjny dla osoby niepełnosprawnej, świadczenie pielęgnacyjne dla opiekuna niepełnosprawnego dziecka oraz świadczenie rodzicielskie z tytułu sprawowania przez rodzica opieki nad dzieckiem do ukończenia przez nie 1. roku życia. W 2020 r. na wypłaty ww. świadczeń przeznaczono z budżetu państwa ok. 12,7 mld zł [MRPiT 2021: 17].

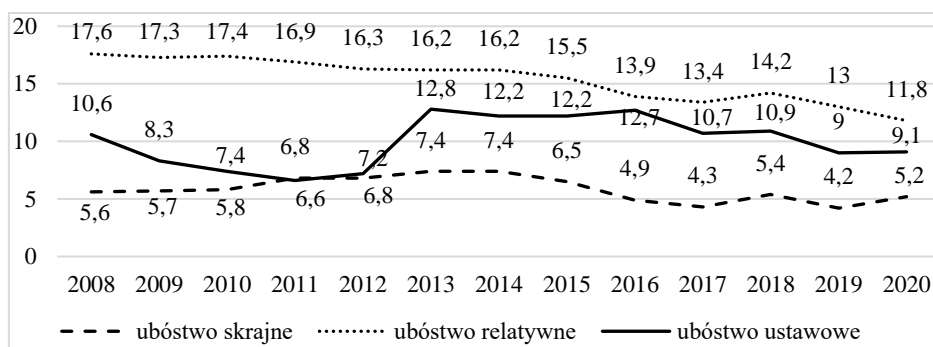
Do najbardziej potrzebujących adresowany jest Program Operacyjny Pomoc Żywnościowa 2014-2020, współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Pomocy Najbardziej Potrzebującym (FEAD). Celem Programu jest udzielenie wsparcia osobom doświadczającym najgłębszych form ubóstwa poprzez udostępnienie pomocy żywnościowej w formie paczek lub posiłków. Osoby potrzebujące otrzymują artykuły: warzywne i owocowe, skrobiowe, mleczne, mięsne, a także cukier i olej. Mogą one również skorzystać z bezpłatnych szkoleń lub warsztatów dotyczących m.in. przygotowywania posiłków, diety oraz zdrowego odżywiania, sprawnego zarządzania budżetem domowym, zapobiegania marnowaniu żywności w celu zwiększenia samodzielności i włączenia społecznego. Średniorocznie do odbiorców trafia żywność o wartości przekraczającej 300 mln zł, a łączna wartość Programu w latach 2014-2020 wyniosła ok. 2,5 mld zł [MRiPS 2021c].

W ramach realizacji Celu 1 SDG podejmowane są również inne działania, często powiązane z realizacją innych celów. Można do nich zaliczyć m.in. programy i projekty realizowane w obszarze zdrowia np. Narodowa Strategia Onkologiczna, Narodowy Program Zdrowia na lata 2016-2020; program „Od wykluczenia do aktywizacji. Program pomocy osobom wykluczonym społecznie i zawodowo na lata 2020-2022”; program kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem”; Fundusz Solidarnościowy (wcześniej Solidarnościowy Fundusz Wsparcia Osób Niepełnosprawnych); Projekt „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych” oraz Narodowy Program Mieszkaniowy „Mieszkanie+”.

4. Zasięg ubóstwa w Polsce

Analiza stopy ubóstwa w Polsce wskazuje, iż stopa ubóstwa relatywnego systematycznie maleje – z 17,6% w roku 2008 do 11,8% w roku 2020 (Wykres 1). Inaczej wygląda jednak sytuacja w zakresie ubóstwa skrajnego. Do roku 2014 wykazywało ono tendencję rosnącą, po czym przez kolejne trzy lata malało. Ostatni rok, to ponowny wzrost wskaźnika. Na kształtowanie się poziomu tych wskaźników wpływ miały dwa główne czynniki. Po pierwsze, zmieniał się próg dochodowy, co jest szczególnie widoczne w przypadku ubóstwa ustawowego. Po drugie, redukcja ubóstwa relatywnego była spowodowana szerokimi programami wsparcie osób o niskich dochodach. Szczególne znaczenie miały dwa programy – waloryzacja rent i emerytur (w tym 13. i 14. emerytura) oraz Rodzina 500+. Związane jest to z tym, iż najbardziej narażone na ubóstwo są osoby starsze oraz wielodzietne rodziny.

Wykres 1. Stopa ubóstwa w Polsce w latach 2008-2020 (w %)



Źródło: [GUS 2021a].

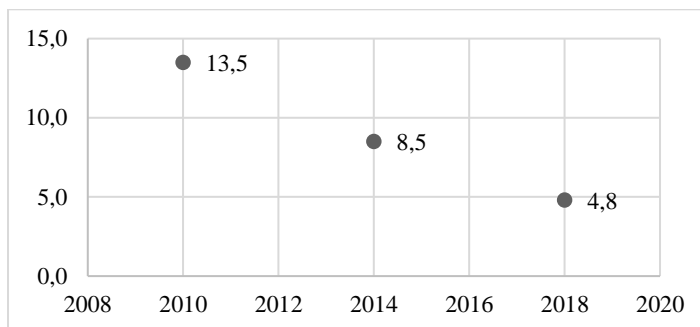
Nie bez wpływu pozostawały również inne czynniki – głównie makroekonomiczne – tj. dobra koniunktura gospodarcza prowadząca do wzrostu wynagrodzeń (w tym wynagrodzenia minimalnego) oraz spadku bezrobocia, choć także wzrostu cen (wzrost ubóstwa skrajnego). W ostatnim roku na kształtowanie się wskaźników ogromny wpływ miała również pandemia Covid-19. Pogorszenie się sytuacji materialnej części gospodarstw domowych i wzrost ubóstwa skrajnego wiązał się z wprowadzeniem w marcu 2020 r. lockdownu. Pozytywnym zjawiskiem było jednak to, iż mimo tych ograniczeń, ubóstwo relatywne nadal spadało. Należy jednak pamiętać, iż zjawisko to mogło być jedynie efektem „papierowym”, gdyż w okresie tym gwałtownie spadł poziom wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, który jest podstawą do wyznaczenia progu ubóstwa relatywnego.

Podsumowując, w latach 2008-2020 w Polsce spadła zarówno stopa ubóstwa skrajnego, relatywnego, jak i ustawowego. Największa redukcja miała miejsce w przypadku ubóstwa relatywnego (5,8pp).

Spadkowi stopy ubóstwa relatywnego towarzyszył spadek stopy warunków życia (Wykres 2). Wskaźnik ten pokazuje odsetek gospodarstw domowych, w których

obserwowano 10 z 30 symptomów złych warunków życia. Wśród przejawów złych warunków życia rozpatruje się m.in. brak możliwości zaspokojenia różnego typu potrzeb konsumpcyjnych, jakość mieszkania oraz poziom wyposażenia w dobra trwałego użytku.

Wykres 2. Stopa ubóstwa warunków życia w Polsce (w%)



Źródło: [GUS 2019a].

Zasięg ubóstwa wyraźnie różni się w zależności od grupy społeczno-ekonomicznej. Czynniki, które determinują poziom zamożności gospodarstw domowych należą: wiek, płeć, miejsce zamieszkania, wykształcenie oraz źródło osiągniętych dochodów (Tab. 1).

W latach 2011-2020 systematycznie malała stopa ubóstwa relatywnego prawie wszystkich grup społeczno-ekonomicznych. Wyjątek stanowią jedynie osoby z wyższym wykształceniem. Może być to spowodowane wysokim wskaźnikiem skolaryzacji¹⁰. Konsekwencją masowego studiowania jest bowiem zbyt duża liczba osób z wyższym wykształceniem w porównaniu do adekwatnych miejsc pracy. W efekcie absolwenci szkół wyższych często wykonują prace poniżej kwalifikacji i za niskie wynagrodzenie.

Analiza poszczególnych czynników demograficznych wskazuje, iż najwyższy poziom ubóstwa dotyczy osób młodych (do 17 r.ż.). Równocześnie jednak jest to grupa, w której wskaźnik ten uległ największej redukcji (o 9,7pp). Z całą pewnością, w wielu przypadkach przyczyniło się do tego „500+”. Grupą z najmniejszym udziałem ubogich są osoby w wieku poprodukcyjnym. W grupie tej spadek udziału osób ubogich był jednak najniższy (2020-2011). Ponadto, w grupie tej, mimo wsparcia w formie waloryzacji rent i emerytur stopa ubóstwa relatywnego w latach 2017-2019 wzrastała, a jej spadek w roku 2020 mógł wynikać jedynie z konstrukcji wskaźnika. Pandemia Covid-19 doprowadziła do spadku przeciętnych wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych związanych z pandemią, a spadki te były relatywnie wyższe w gospodarstwach zamożnych.

Różnice w poziomie ubóstwa widoczne są również w odniesieniu do płci. Kobiety znacznie częściej dotykało ubóstwo ekonomiczne, a dodatkowo przez większość

¹⁰ Współczynnik skolaryzacji brutto dla szkolnictwa wyższego w Polsce w roku akad. 2018/2019 wynosił 46,2%, a netto 35,6% [GUS 2019b].

analizowanego okresu wskaźnik ten wzrastał (w przeciwieństwie do mężczyzn). Większy odsetek kobiet relatywnie ubogich wynika przede wszystkim z dwóch czynników. Po pierwsze, dyskryminacja na rynku pracy sprawia, że kobiety zarabiają mniej. Po drugie, to głównie kobiety są samotnymi matkami – ich dochody (niższe niż mężczyzn) dzielone są na większą liczbę osób, a dodatkowo część z nich jest nieaktywna zawodowo ze względu na wychowywanie dzieci.

Tab. 1. Stopa ubóstwa relatywnego w Polsce w latach 2011-2020 (w %)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/ 2011
Ogółem	16,9	16,3	16,2	16,2	15,5	13,9	13,4	14,2	13,0	11,8	-5,1
Wiek											
0-17 lat	23,1	22,0	21,8	21,8	20,6	16,4	15,3	16,2	14,3	13,4	-9,7
18-64 lata	15,9	15,5	16,5	15,5	14,8	13,9	13,3	14,1	12,8	11,7	-4,2
65 lat i więcej	11,2	10,7	9,9	10,6	10,6	10,3	11,0	11,5	11,8	10,0	-1,2
Płeć											
Mężczyźni	17,8	17,1	17,3	17,2	18,1	17,1	15,1	14,6	15,0	13,9	-3,9
Kobiety	17,6	17,1	17,3	16,8	17,2	17,4	14,9	15,0	15,8	15,7	-1,9
Miejsce zamieszkania											
Miasto	11,4	11,0	11,2	11,0	10,0	9,5	9,0	8,7	8,0	6,6	-4,8
Wieś	25,4	24,5	24,0	24,4	24,0	20,8	20,4	22,7	20,8	19,9	-5,5
Główne źródło dochodów											
Pracownicy	15,6	15,3	14,9	15,2	14,4	12,5	11,9	12,9	12,0	10,7	-4,9
Rolnicy	29,3	26,4	26,7	28,0	28,9	26,5	25,8	27,7	25,9	28,7	-6,0
Własna działalność	10,0	7,9	9,2	8,9	8,9	8,3	8,5	8,9	7,6	7,9	-2,1
Emeryci	12,5	11,9	11,4	12,1	11,4	10,9	11,9	12,0	11,3	9,6	-2,9
Renciści	26,4	25,8	26,3	25,5	23,2	21,8	20,0	21,8	19,0	17,3	-9,1
Wykształcenie											
Co najwyżej gimnazjalne	32,9	32,4	32,3	33,3	32,2	28,3	27,2	28,0	26,2	23,3	-9,6
Zasadnicze zawod.	23,6	22,7	23,0	23,0	22,4	20,1	20,0	20,8	18,9	17,8	-5,8
Średnie	11,2	10,6	10,8	11,2	10,8	9,9	9,7	11,2	10,4	10,5	-7,0
Wyższe	2,5	2,6	3,1	2,9	2,7	3,4	3,6	4,5	4,6	4,4	+1,9

Źródło: [GUS 2021b].

Mieszkańcy wsi prawie trzy razy częściej doświadczają ubóstwa relatywnego niż mieszkańcy miast. Pozytywnym zjawiskiem jest jednak powolny spójny spadek ubóstwa tej grupy ludzi.

Analiza wpływu poziomu wykształcenia wskazuje, iż stopa ubóstwa jest z nim ujemnie skorelowana. Im wyższy poziom wykształcenia, tym niższa stopa ubóstwa ekonomicznego. Zdecydowanie najwyższy wskaźnik ubóstwa występuje w przypadku osób bez wykształcenia lub z niskim wykształceniem. Co oczywiste, wynika to z podejmowania niskopłatnych prac niewymagających kwalifikacji. W grupie tej znaczny jest również odsetek osób, które pracą nie są zainteresowane. Niepokojący jest jednak proces systematycznego zwiększania się odsetka osób ubogich z wyższym wykształceniem. Grupa ta jest jedyną, w której stopa ubóstwa w latach 2020-2011

wzrosła, w dodatku prawie dwukrotnie. Spowodowane może być to wspomnianym wcześniej wysokim współczynnikiem skolaryzacji oraz systemem kształcenia niedostosowanym do wymagań rynku pracy. Osoby z wyższym wykształceniem często nie osiągają dochodów, gdyż nie chcą pracować poniżej swoich kwalifikacji. A jeśli podejmują taką pracę, to osiągają relatywnie niskie dochody.

Zasięg ubóstwa wyraźnie różni się w zależności od grupy społeczno-ekonomicznej określonej na podstawie przeważającego źródła utrzymania gospodarstwa domowego. W całym analizowanym okresie szczególnie narażone na ubóstwo relatywne były gospodarstwa domowe rolników oraz gospodarstwa utrzymujące się głównie z tzw. niezarobkowych źródeł. Prawie co czwarty ubogi należał do tej grupy. Wynika to przede wszystkim z tego, iż większość polskich gospodarstw rolnych jest bardzo mała - średnia wielkość powierzchni gruntów rolnych w gospodarstwie rolnym w 2021 roku wynosiła 11,20 ha [ARiMR 2021]. W efekcie – jest w stanie produkować jedynie na własne potrzeby, a więc gospodarstwo nie stanowi źródła dochodów. Wyższy od przeciętnego poziom ubóstwa występował także w gospodarstwach domowych rencistów. W grupie tej spadek stopy ubóstwa był jednak najwyższy (o 9,1pp). W zdecydowanie najlepszej sytuacji są gospodarstwa domowe przedsiębiorców. Nieznaczny wzrost stopy ubóstwa w tej grupie w roku 2020 był prawdopodobnie skutkiem lockdownu. Osłabienie aktywności gospodarczej oraz całkowite zamknięcie niektórych branż doprowadziło do obniżenia, a nawet utraty dochodów przez wielu przedsiębiorców [Stępnia-Kucharska 2021].

Wnioski

Sformułowana w 2015 roku na szczycie ONZ „Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju – 2030” zawiera 17 celów ZR i związanych z nimi 169 działań, które skupiają się wokół 5 obszarów: ludzie, planeta, dobrobyt, pokój, partnerstwo. Wśród tych celów jako pierwszy wymieniono walkę z ubóstwem. Zgodnie z nim krajowe polityki powinny koncentrować się na wyeliminowaniu ubóstwa we wszystkich jego przejawach, przy równoczesnej realizacji szeregu celów gospodarczych, społecznych i środowiskowych. W ramach realizacji tego celu wskazano 7 zadań, w tym wyeliminowanie skrajnego ubóstwa (utrzymywanie się za mniej niż 1,9 USD dziennie) oraz zmniejszenie przynajmniej o połowę odsetka mężczyzn, kobiet i dzieci żyjących w ubóstwie.

W ciągu 5 lat od przyjęcia 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju Unia Europejska:

1. Poczyniła znaczący postęp w zakresie zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa ludzi oraz w zapewnieniu obywatelom UE dostępu do sprawiedliwych i wiarygodnych instytucji publicznych (SDG 16).
2. Nieco wolniejszy postęp odnotowano w realizacji wybranych aspektów związanych z redukowaniem ubóstwa (SDG 1) oraz w zakresie zdrowia (SDG 3). Realizacja zadań w ramach SDG 1 i SDG 3 przyczyniła się do wzmocnienia jakościowego wymiaru życia w miastach i lokalnych społecznościach (SDG 11).

3. Osiągnęła dobre wyniki w realizacji celów związanych z poprawą sytuacji na rynku pracy (SDG 8) oraz zapewnianiu zrównoważonego rolnictwa (SDG 2).
4. Wskaźniki dotyczące środowiskowych aspektów zrównoważonego rozwoju wskazują na brak znaczących postępów UE w tym zakresie. Zauważalna jest również stagnacja w obszarze społecznego wymiaru SDGs, tj. w zakresie zmniejszania nierówności (SDG 10) czy zapewniania równości płci (SDG 5) [Eurostat 2021].

Biorąc pod uwagę status realizacji poszczególnych SDGs, Polska osiąga najlepsze wyniki w zakresie wyeliminowania ubóstwa (SDG 1), poprawy jakości edukacji (SDG 4), a także w zakresie ochrony zrównoważonych ekosystemów lądowych (SDG 15).

W ramach realizacji celów globalnych SDG w obszarze ubóstwa Polska przyjęła cztery priorytety krajowe, w tym wzrost realnych dochodów gospodarstw domowych, który powinien przełożyć się na spadek wskaźnika zagrożenia ubóstwem relatywnym.

Ubóstwo w różnym stopniu dotyka poszczególne grupy ludności. Należy jednak pamiętać, że nie jest ono efektem działania jednego czynnika, ale kombinacji wielu determinant. Zróżnicowanie zasięgu ubóstwa według grup społeczno-ekonomicznych zależy m.in. od osiąganych dochodów, a te z kolei zależą statusu na rynku pracy, który zależy od wieku, poziomu wykształcenia, miejsca zamieszkania, a nawet płci. Szczególnie zagrożone ubóstwem są osoby bezrobotne, żyjące w rodzinach wielodzietnych i osoby niepełnosprawne. Ryzyko ubóstwa zwiększa również niski poziom wykształcenia, mieszkanie na wsi oraz osiąganie dochodów z gospodarstwa rolnego. Najmniej narażeni na ubóstwo są natomiast mężczyźni mieszkający w mieście, z wyższym wykształceniem, którzy prowadzą własną działalność gospodarczą.

Podjęmowane działania prowadzą do zmniejszania poziomu ubóstwa (skrajnego i relatywnego) Polaków, jednak nadal są grupy, które wymagają zintensyfikowania wysiłków (rolnicy, renciści, rodziny wielodzietne) w celu zrealizowania celu 1 SDG. Krajowa polityka związana z realizacją tego celu skupia się jednak przede wszystkim na transferach socjalnych – głównie na programie 500+ czy dodatkowych emeryturach. Instrumenty te z całą pewnością są ogromnym wsparciem dla ubogich, jednak nie rozwiązują problemu ubóstwa. Zdecydowanie brakuje programów wsparcia szeroko rozumianej przedsiębiorczości osób ubogich (zmiany lub poprawy kwalifikacji zawodowych, doksztalcania, zakładania własnych firm np. w postaci spółdzielni socjalnych itp.). Szczególną rolę w tym obszarze mogłyby odegrać sektor ekonomii społecznej, którego zadaniem powinno być tworzenie miejsc pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym przy jednoczesnym zapewnieniu im wsparcia reintegracyjnego. Niestety, do dziś nie ukończono prac nad projektem ustawy o ekonomii społecznej, w którym w sposób kompleksowy uregulowane zostaną podstawowe pojęcia, instrumenty wsparcia oraz zasady współpracy w ramach sektora ekonomii społecznej. Nie udało się również poprawić sytuacji mieszkaniowej. Realizowane dotychczas programy w tym zakresie nie przyniosły zakładanych efektów, a w wielu przypadkach okazały się całkowitą porażką.

Według „Europe Sustainable Development Report 2020” [IEEP 2021] żaden europejski kraj nie jest na dobrej drodze do osiągnięcia wszystkich 17 Celów

Zrównoważonego Rozwoju do 2030 roku. Co więcej, realizacja celów SDG, w tym walka z ubóstwem, w kolejnych latach będzie coraz bardziej zagrożona. Z jednej strony, na krajowe polityki wpłynęła pandemia Covid-19 i jej skutki, które cały czas odczuwamy. Z drugiej strony, wojna w Ukrainie ma wpływ na wszystkie cele zrównoważonego rozwoju. W Europie skutkuje przede wszystkim wzrostem cen energii elektrycznej, gazu i ropy naftowej, a więc bezpośrednio wpływa na ubóstwo (szczególnie energetyczne). Spodziewane są również negatywne długookresowe skutki w środowisku naturalnym (dodatkowe ocieplenie klimatu). W krajach Afryki wojna zagraża bezpieczeństwu żywnościowemu, a więc bezpośrednio może prowadzić do głodu.

Bibliografia

- ARiMR (2021), Ogłoszenie Prezesa Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa z dnia 17 września 2021 r. w sprawie wielkości średniej powierzchni gruntów rolnych w gospodarstwie rolnym w poszczególnych województwach oraz średniej powierzchni gruntów rolnych w gospodarstwie rolnym w kraju w 2021 roku, www.gov.pl.
- Bray R., Walker R. (2019), Ukryte wymiary ubóstwa. Międzynarodowe badanie partycypacyjne, ATD Fourth World, Oxford University.
- Broda-Wysocki P. (2021), Paradygmat analiz ubóstwa i wykluczenia społecznego, Przegląd Europejski No. 2.
- Burchard-Dziubińska M. (2014), Idea zrównoważonego rozwoju [w:] Burchard-Dziubińska M., Rzeńca A., Drzazga D. (red.), Zrównoważony rozwój – naturalny wybór, Wyd. UŁ, Łódź.
- Czaja S. (2016), Czynniki niedostatecznej realizacji milenijnych celów rozwoju – analiza globalna, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu Nr 452.
- Czech K. (2013), Szczyt Ziemi Rio +20 – jaka przyszłość zrównoważonego rozwoju?, Studia Ekonomiczne - Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach Nr 170.
- EAPN (2022), www.eapn.org.pl.
- Eurostat (2021), Sustainable development in the European Union — Overview of progress towards the SDGs in an EU context — 2020 edition.
- Gadomska-Lila, Wasilewicz (2016), Zrównoważony rozwój i społeczna odpowiedzialność z perspektywy biznesowej, Studia i Prace WNEIZ US Nr 46/1.
- GUS (2019a), Badanie spójności społecznej, Warszawa.
- GUS (2019b), Szkoły wyższe i ich finanse w 2018 r, Warszawa.
- GUS (2021a), Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce, GUS, Warszawa 2021.
- GUS (2021b), Oficjalne statystyki SDG – wskaźniki dla celów globalnych, Warszawa.
- IEEP (2021), „Europe Sustainable Development Report 2020”, Sustainable Development Solutions Network and Institute for European Environmental Policies.
- KE (2015), Portfolio of EU social indicators for the monitoring of progress towards the EU objectives for social protection and social inclusion, Publications Office of the EU, Luxembourg.
- MRiPS (2019), www.gov.pl/web/rodzina/program-mama-4-przyjety-przez-rzad.
- MRiPS (2021a), Sprawozdanie z realizacji Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych (ASOS) na lata 2014-2020, Edycje za lata 2012-2020, Warszawa.
- MRiPS (2021b), Sprawozdanie z realizacji programu wieloletniego „Senior+” na lata 2015–2020, edycja 2020, Warszawa.

MRiPS (2021c), Sprawozdanie roczne z realizacji Programu Operacyjnego Pomoc Żywnościowa 2014-2020 w 2020 r., Warszawa.

MRiPS (2022), Najważniejsze informacje o rządowym programie "Dobry start", www.gov.pl/web/rodzina/wyjasniamy-krok-po-kroku-dobry-start.

MRPiT (2021), Monitorowanie realizacji Celów Zrównoważonego Rozwoju w Polsce. Informacja wg stanu na koniec 2020 r., Warszawa.

ONZ (1987), Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, New York.

ONZ (1998), Statement of commitment of the Administrative Committee on Coordination for action to eradicate poverty, Economic and Social Council, 22 June, E/1998/73.

ONZ (2010-2015), The Millennium Development Goals Report, New York.

ONZ (2015), Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

ONZ (2015), Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, New York, 25.09.2015, A/RES/70/1.

ONZ (2020), The Sustainable Development Goals Report 2020, New York.

Stępiak-Kucharska A. (2021), Wpływ pandemii covid-19 na koniunkturę gospodarczą w Polsce [w:] Stępiak-Kucharska A., Piekut M. (red.), Współczesne problemy gospodarcze - gospodarki w czasach kryzysu. Część I, Kolegium Nauk Ekonomicznych i Społecznych, Politechnika Warszawska, Płock.

Szarfenberg R., Szarfenberg A. (2020), Wielowymiarowe ubóstwo senioralne, EAPN.

Topińska I. (2014), Cele w zakresie ubóstwa i wykluczenia społecznego w perspektywie 2020. Ekspertyza przygotowana w ramach projektu EAPN Polska –wspólnie budujemy Europę Socjalną, EAPN.

Rozdział III.

ANALYSIS OF THE UNITED ENERGY SYSTEM OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MILITARY AGGRESSION BY RUSSIA

*Nataliia Antoniuk**

Streszczenie

W artykule zadano zunifikowany system energetyczny Ukrainy, uwzględniając zmiany terytorialne po militarnym ataku Rosji. Analizie poddano różne kierunki reformowania energetyki w celu zwiększenia efektywności gospodarki narodowej. Analiza wykazała, że podstawową produkcję energii elektrycznej w kraju zapewniają elektrownie jądrowe. Przyszłym kierunkiem badań w tym zakresie powinno być opracowanie nowych mechanizmów działalności inwestycyjnej w elektroenergetyce, uwzględniających prywatyzację obiektów, regulację cen i taryf oraz specyfikę funkcjonowania OZE. Szczególne znaczenie jako źródło zwrotu z inwestycji nabiera koncentracja na podejściu, w którym element inwestycyjny taryfy jest wykorzystywany celowo, a także koncentracja na podejściu, w którym element inwestycyjny taryfy jest celowo wykorzystywany, nabiera szczególnego znaczenia, jako źródła zwrotu z projektów inwestycyjnych.

Słowa kluczowe: zjednoczony system energetyczny, agresja militarna, elektrownie jądrowe, elektrociepłownie i elektrociepłownie, elektrownie wodne, elektrownie szczytowo-pompowe, elektrownie blokowe, elektrownie alternatywne

Summary

The unified energy system of Ukraine is studied, taking into account territorial changes after the military attack of Russia. Various directions of reforming the energy industry to increase the efficiency of the national economy underwent analysis. The study of statistical data of the energy system of Ukraine for eight years was conducted. It was stated that nuclear power plants provide for basic electricity production in the country. In the capacity of a direction for further scientific research in this area, the development of new mechanisms of investment activity in the electric power industry, taking into account privatization of objects, specifics of price and tariff regulation, peculiarities of ORE operation, as well as the focus on towards the approach in which the investment component of the tariff is used purposefully, is gaining special relevance as a source of return on investment projects.

Key words: the united energy system, military aggression, nuclear power stations, combined heat and power production plants and thermal power stations, hydro-electric power stations, pumped-storage hydro stations, block stations, alternative stations.

JEL: H56; Q42; Q48.

* Department of Philosophy, Economics and Management of Education, Rivne Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education; antoniuknata2811@gmail.com.

Introduction

Internal and external threats as well as globalization processes make it necessary to solve a crucial research applied problem of promoting the national security of Ukraine. Energy security is an important component of national security. The military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the open war, which started on February 24, 2022, turned out to be a new major challenge for the national, and in particular, energy security of Ukraine. The invasion of Russia into Ukraine is a part of the Russian-Ukrainian war started by Russia in 2014. Under the conditions of military aggression, the role and importance of further development of the United Energy System of Ukraine (UES) is increasing.

Through present, the issue of ensuring national security, namely the uninterrupted functioning of the UES, has actually been the largest and the most important component in any country in the world. The problem of energy supply is constantly the focus of every country in the world, and the ways of its solution are presented in numerous scientific works.

Based on the identification of systemic problems of socio-economic development arising from the violation of the ecological and economic balance and ignoring the principles of sustainable development, it is important to identify the typical macroeconomic imbalances that the country is facing.

The strategic priorities of sustainable development form the main directions of development, the prospective development of the national economy of Ukraine, aimed at achieving high rates of economic growth and reaching a qualitatively new level of socio-economic development in the 21st century [Bila S.O. Gaidai M.Yu. 2018: 28].

According to the Laws of Ukraine “On Electric Power Industry” [Verkhovna Rada 1998: 1] and “On Principles of Operation of the Electric Energy Market of Ukraine” [Verkhovna Rada 2014: 781], “The Energy Strategy of Ukraine for the Period until 2030” [Cabinet of Ministers of Ukraine 2013], and other normative legal acts in the sphere of electric power, the main priorities of operation and development of the unified energy system (hereinafter referred to as the UES) of Ukraine include: - ensuring the energy security of the state under normal conditions and under conditions of emergency situations; – creation of prerequisites for the full-scale integration of the UES of Ukraine into the unification of the energy systems of the EU countries; - increasing the reliability and efficiency of the operation of the electric power industry, overcoming the problems of energy supply in deficit regions of the state.

1. Research on the efficiency of the energy industry

In search for the ways to increase the efficiency of both the energy industry and the country's economy as a whole, the global practice has applied various directions of reforming the electric power industry into a more competitive and efficient field were used, with the help of:

- privatization (mainly shareholding) of electric power enterprises;

- reorganization of the industry structure;
- liberalization or deregulation (weakening of state regulation) [Plachkova 2013].

One of the most effective tools for increasing the efficiency of the energy sector is creation of electric energy markets. The existing wholesale electric energy market (ORE) of Ukraine is based on the model of a united (monopoly) state wholesale buyer (seller) of electric energy – a single wholesale supplier.

The state ownership of electric power enterprises is characteristic of all countries of the world. The role of the government is particularly widespread in subsystems of generation and transmission of electricity by electrical networks of higher voltage classes. Private investors are most often active in the electricity distribution sector. Simultaneously, in some countries (the USA, Germany, Japan) vertically integrated energy companies are quite common, thus providing for implementation of all functions electricity production has, including the distribution and sale of electricity. The electricity industry of England and Wales is absolutely privatized, while those of Japan and Belgium are privatized partially. In the USA, more than 70% of generating capacity and more than 75% of distribution networks are privately owned. In France and Portugal, on the contrary, the majority of electric power enterprises are owned by the state [Shevtsov A., Zemliany M., Verbynskyi V. 2006].

In Ukraine, the privatization process was started with the adoption of the Decree of the President of Ukraine dated August 2, 1999, № 944 "On some issues of privatization of power plant facilities". The decree approved the list of energy companies, the shares of which are subject to consolidation in state ownership and are offered for sale by tender; it also defined specific requirements during the tender sale of state-owned shares of companies.

In particular, it stipulated that:

- buyers of the company shares can be persons with experience in managing facilities of the electric power complex and activities in the electricity market and undertake making investments to ensure effective operation and development of the companies;
- privileged sale of major share of stock;
- sale of company shares by tender with the involvement of an advisor;
- tender conditions approved by particular decisions of the CMU may determine the forms and mechanisms of making investments, the state obligations in terms of promotion of restructuring the debts of the companies, tariffs for electricity and company services, transfer the control rights to the winner of the tender in terms of a package of shares in state ownership, or its parts, as well as other conditions [Havryliuk 2008: 12].

Summarizing the experience of denationalization processes in the electric power industry of Ukraine made it possible to distinguish two stages of privatization: one (1997-1998) is retail sale of shares of energy companies, and the other (since 2000) is attracting strategic investors. The analysis of privatization conditions demonstrates their inadequacies because they create conditions for transformation of a state monopoly into

a private one. In order to meet antimonopoly requirements to prevent monopolization of the national market, proposals have been developed to limit the number of shares to be purchased by one buyer. It is also proposed to grant state regulatory bodies with the right to exercise control over the investments of natural monopoly subjects into the objects not related to the sphere of their activity in the amount that exceeds 10% of the net assets value of the natural monopoly subject. Such an approach would make it possible to ensure effective state control over the activities of natural monopoly structures [Sahir V. 2005: 21].

2. Analysis of European electricity reforms

The experience of restructuring reforms of the electricity sector in the countries of Central and Eastern Europe (they were mainly implemented during the 90s of the 20th century) proves that most of them followed the path of disintegration of electricity holdings and privatization (staged and rather long-term) of generation and distribution companies. In particular, during the process of joining the EU, eight energy supply companies and the main generating company CEZ (the share of state ownership in its assets decreased to 68%) were partially privatized in the Czech Republic.

In Hungary, at that time, the leading generating company MVM was under 99% of state control (currently it owns nuclear power plants), and 6 regional energy supply companies, as well as 6 out of 8 largest TPPs, were privately owned (mainly by German and French companies).

In Poland, 4 out of 10 state energy-generating companies (the other 4 are currently being privatized); 9 out of 21 state cogeneration facilities (the other 6 are in the process of denationalization); 2 out of 11 increased distribution power companies were transferred to private ownership in the course of the European integration reforms aimed at liberalization of the energy markets.

Currently, large-scale privatization is underway in the electricity sector of Romania. The government is going to transfer to non-state investors those of the 8 regional energy supply companies that have not yet been privatized (4 of them were bought by energy concerns of Italy, Germany and the Czech Republic in 2004-2005). Simultaneously, privatization of hydroelectric power plants and cogeneration plants in Romania continues, and after the approval of the national energy strategy, it is planned to transfer individual thermal generation facilities to private ownership. The Romanian government expects that the volume of revenues from privatization of electric power assets in the current year will reach 4 billion euros [Yermilov S. 2007].

When resuming privatization processes in the electric power sector, the state is obliged to decide which companies should be left under its ownership to guarantee the stability of the electric power sector, the strategy of its development, and the required level of energy security. These, primarily, should be the basic capacities of nuclear power plants, regulating capacities of hydroelectric power plants and hydroelectric nuclear

power plants, interstate and main high-voltage power transmission lines, as well as some large thermal power plants.

Currently, the prices of manufacturers of electricity supplied to the market as well as the wholesale market prices are determined by the Wholesale Market Rules. An hourly price for the purchase of electric energy produced by heat stations operating according to price requests is determined in accordance with the Market Rules. Simultaneously, tariffs for the production of electric energy by nuclear power plants, hydroelectric plants, and thermal power plants are set by the National Commission, which performs state regulation in the fields of energy and communal services (hereinafter - NCRECP).

The cost of electric energy purchased at ORE is defined as the weighted average value of the cost of electric energy from thermal, nuclear power plants, hydroelectric plants, thermal power plants and other business entities that sell electric energy at ORE. The wholesale market price of electric energy is formed on an hourly basis based on payments to electric energy producers, electric energy importers, the enterprise that conducts dispatching management of the UES and transmission of electric energy through trunk and interstate electric networks, and other market subjects, which have the right to receive funds in accordance with the law.

3. Assessment of the work of the United Energy System of Ukraine

Hence, the total installed capacity of the power plants of the United Energy System (UES) of Ukraine at the end of 2017 (without power-generating facilities of the Crimean Electric Power System) was 55,7 GW, 62,3% of which is accounted for to thermal power plants (TPP, CHP, block stations), 24.8% to nuclear power plants, 11,2% to hydroelectric power plants and hydro-accumulating power plants, and 1,7% to power plants operating on renewable energy sources, such as wind (wind turbine), solar (SPP), and bioelectric power plants (BioES).

According to the data provided by NEC "Ukrenergo", as of the end of 2021, the total installed capacity of UES of Ukraine was estimated as 56,169 GW, 49,7% of which is accounted for thermal power plants (thermal power plants, combined heat and power production plants, block plants), 24,6% for nuclear power plants (NPP), 11,2% for hydroelectric power plants and hydro-accumulating power plants, 14,3% for the power plants, operating on RES - WPP, SES, BioPP (Tab. 1).

Therefore, the main generating capacities of UES of Ukraine are focused on:

- 4 nuclear power plants (15 power units, 13 of which with a capacity of 1,000 MW and one power unit each with a capacity of 415 and 420 MW);
- cascades of 7 hydroelectric power plants on the Dnipro and Dniester rivers with a total number of 94 hydropower units, as well as 3 hydroaccumulating power plants (11 GA with a capacity from 37 MW to 324 MW);
- 12 TPPs of generating companies with 83 power units with a unit capacity of 150, 200, 300, 800 MW (150 MW - 6 units, 200 MW - 32, 300 MW - 38, 800 MW - 7);

- 3 large CHPPs (Kyiv CHPP-5, 6 and Kharkiv CHPP-5) with 9 power units with a capacity of 100 (110) MW (4) and 250 MW (5).

Nuclear power plants provide basic electricity production in the country.

Tab. 1. Installed capacity of power plants of UES, Ukraine, 2014-2021

Year	Total installed capacity, kW	Nuclear power stations		Thermal power stations, GK		Combined heat and power production plants and thermal power stations		Hydro-electric power stations; pumped-storage hydro stations		Wind-power stations, solar power plants, BioPP	
		GW	%	GW	%	GW	%	GW	%	GW	%
2014	55,1	13,8	25,1	27,7	50,3	6,6	12,0	2,9	10,6	1,1	2,0
2015	54,8	13,8	25,2	27,8	50,7	6,5	11,8	5,9	10,7	0,8	1,5
2016	55,3	13,8	25,0	27,8	50,3	6,5	11,8	6,2	11,2	1,0	1,7
2017*	51,8	13,8	26,7	24,6	47,5	6,0	11,5	6,2	11,2	1,2	2,3
2017**	55,7	13,8	24,8	27,9	50,0	6,5	11,6	6,2	11,2	1,3	2,4
2018*	49,7	13,8	27,8	21,8	43,9	6,1	12,3	6,2	12,6	1,7	3,4
2019*	54,4	13,8	25,4	21,8	40,0	6,1	11,2	6,3	11,6	6,4	11,8
2020*	54,7	13,8	25,2	21,8	39,8	6,1	11,1	6,3	11,5	6,6	12,1
2021*	56,11***	13,8	24,6	21,8	38,8	6,1	10,8	6,3	11,2	8,1	14,3

Note: * the data are given without taking into account the territory of Donetsk and Luhansk regions not controlled by Ukraine; ** the data are given taking into account the territory of Donetsk and Luhansk regions not controlled by Ukraine; *** without taking into account 394.8 MW of industrial RES facilities, which obtained a "green" tariff, but currently they do not generate "green" electricity and 1,205 MW of domestic power plants (according to the data of NCRECP).

Source: [Public Union "Ukrainian Wind Energy Association": 2014-2021].

Hydraulic power industry with the total installed capacity of 6,3 GW plays a key role in balancing the UES of Ukraine. It is at the expense of hydro-electric power stations and pumped-storage hydro stations that the peak demand for electric energy is covered and nighttime consumption "failures" are smoothed out. However, these capacities largely depend on seasonal and weather conditions, and in connection with this, their share in the total amount of electricity generation varies significantly. It is worth noting that in the second half of 2021, there was a long-awaited commissioning of Unit 4 of the Dniester HPP with a capacity of 324 MW. PrJSC "Ukrhydroenergo" had plans to construct 5, 6 and 7 hydro units of the Dniester HPP. In addition, the company is going to implement the construction projects of Kaniv HPP and Kakhovka HPP - 2, as well as a construction project of hybrid systems for the electricity production. At the end of 2021, there was the first test start-up of hydrounit № 3 of Tashlytska HPP with the capacity of 160 MW. Connection of hydraulic unit № 3 to the network and the start of its operation in the working mode were planned for the beginning of March 2022. All plans were disrupted by the start of a full-scale military invasion of Russia.

Because of overloading of the Ukrainian energy system with basic capacities and shortage of maneuvering capacities, TPP power units with a total installed capacity

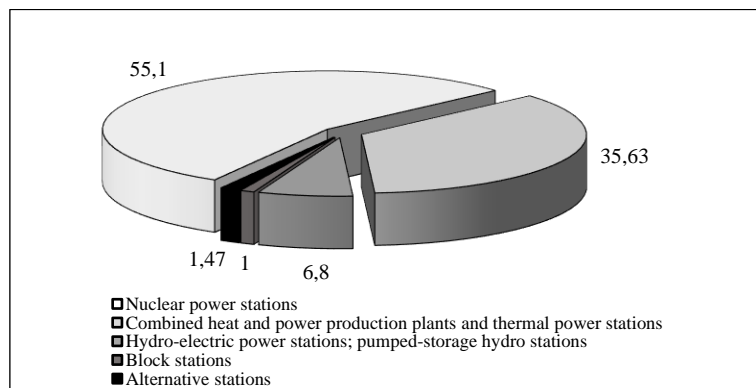
of 21,8 GW designed for operation in basic modes are also used to balance the energy system. However, since some TPPs are located in temporarily occupied territories, certain units are decommissioned or taken out of commission, some are under planned or emergency repair works, while others are unavailable due to lack of fuel, only the amount of 5-6 GW of thermal generation is actually available. Under such conditions, the main capacities for adjusting the load schedule are coal-fired units of 150–200–300 MW TPP. However, due to the excessive use of thermal power plants for balancing the power system, there is an additional burn-out of the equipment resource, an increased risk of accidents and excessive consumption of fuel.

Herewith, an average number of working hours of all power units of the TPP has already exceeded 270000 (at the maximum park resource up to 200000 hours), which leads to the operation of the power system at the limit of available capacity reserves.

According to the National Plan for Reducing Emissions from Large Combustion Plants, which provides for the reduction of emissions of sulfur dioxide, nitrogen oxides and fine dust, Ukraine is obliged to modernize or decommission a significant part of thermal generation capacities by 2033. In case of failure with fulfillment of the plan by 2033, Ukraine will have to stop operation of all thermal capacities provided for in the NPSV. According to the analysis carried out by NEC "Ukrenergo" in 2021, the installed thermal generating capacity of Ukraine in this case will decrease to 3957 MW, and only 882 MW of it will actually be available.

We conducted analysis of electricity production from alternative sources (wind turbines, solar power stations, biomass) for 12 months of the year of 2017, which amounted to 2 086 300,000 kW h, which is by 14,9% more than in the corresponding period of 2016. Generation of electricity by types of generating capacities from the general UES is presented in Figure 1.

Figure 1. The share of generating capacities in the total amount of electricity generated in 2017

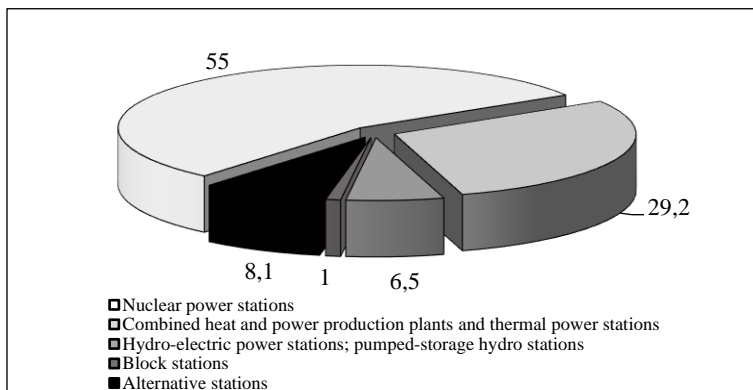


Source: [Public Union “Ukrainian Wind Energy Association” 2017].

At the same time, in 2021, production of electricity due to renewable energy sources (wind turbines, thermal power plants, bioelectric power plants, and small hydropower

plants) increased significantly. Thus, in 12 months of 2021, renewable energy sources produced 12,8 billion kWh, which is 17,8% more than during the same period in 2020. Production of electricity by block stations and other energy sources in 2021 amounted to 1.5 billion kWh, which is 14,5% less than in the corresponding period of 2020 (Fig. 2).

Figure 2. The share of generating capacities in the total amount of electricity, generated in 2021



Source: [Public Union “Ukrainian Wind Energy Association” 2021].

The modern energy system of Ukraine is characterized by a significant share of basic capacities not intended for frequent and rapid changes in operating modes, while the capacities capable of doing that to balance the system (currently, mainly TPPs) have already exhausted their park resources. Moreover, a significant share of capacity for various reasons is not available during periods of maximum electrical loads, so the energy system is characterized by a low level of flexibility. According to the analysis of NEC "Ukrenergo", the further development of RES and stable functioning of the energy system as a whole require installing minimum 0,74 GW of energy storage systems and 1,45 GW of highly maneuverable capacities.

According to NKREKU and State Energy Efficiency, in 2021, the total capacity of a renewable energy sector increased by 1169,15 MW, which is almost 1,4 times less than the capacity introduced in 2020 (1660,9 MW) and almost 4 times less than the record rates in 2019 of 4600,0 MW. As of December 31, 2021, the installed capacity of the renewable energy sector of Ukraine reached 9655,95 MW.

Similarly to the previous years, there was a significant increase in the rate of capacity development in 2021 only in one segment, namely domestic SPPs, the capacity of which increased by 426,15 MW in 2021, which is 36,4% of the new RES capacities put into operation last year. Thus, the total installed capacity of all household solar systems at the end of the year reached 1205,15 MW. In contrast to the dSES sector, industrial solar energy, on the contrary, demonstrated not the best development indicators, with a significant reduction in growth rates. In 2021, the capacity of industrial solar generation increased only by 305,5 MW (26,1% of new renewable energy capacity introduced in 2021), which is 818,1 MW or 3,6 times less than the rates of the year 2020, namely

1123,6 MW. By the end of the year, the total installed capacity of the solar energy sector of the country had been 7586,35 MW.

Conclusions

The conducted analysis proves that the development of energy system of Ukraine is periodically slow but stable. Prior to a full-scale invasion, it was possible to maintain the planned indicators within the framework of national security.

Therefore, the problem of national security is closely related to energy stability. If national security is referred to as a system of protecting national interests of the citizens and the state in all spheres of life (from economy and defense to everyday safety of the citizens), then the energy stability is a certain state which the current system of national security impacts continuously.

In the capacity of a direction for further scientific research in this area, the development of new mechanisms of investment activity in the electric power industry, taking into account privatization of objects, specifics of price and tariff regulation, peculiarities of ORE operation, as well as the focus on towards the approach in which the investment component of the tariff is used purposefully, is gaining special relevance as a source of return on investment projects.

Bibliography

Bila S.O. Gaidai M.Yu. (2018), Stratehichni priorityety staloho rozvytku u 21 stolitti: dosvid ES ta Ukrayiny [Strategic priorities of sustainable development in the 21st century: experience of EU and Ukraine], Scientific and industrial magazine "Business-navigator", Issue 1-1 (44).

Verkhovna Rada (1998), Zakon Ukrayiny "Pro elektroenerhetyku" [Law of Ukraine "On Electric Power"] Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine No 1.

Verkhovna Rada (2014), Zakon Ukrayiny "Pro zasady funktsionuvannya rynku elektrychnoyi enerhiyi Ukrayiny" [Law of Ukraine "On the principles of functioning of the electricity market of Ukraine"], Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine No 22.

Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Enerhetychna stratehiya Ukrayiny na period do 2030 roku [Energy Strategy of Ukraine for the period until 2030] [online] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-%D1%80/paran4#n4> [28.04.2022].

Plachkova (2013), Elektroenerhetyka ta okhorona navkolyshn'oho seredovyscha. Funktsionuvannya enerhetyky v suchasnomu sviti [Electricity and environmental protection. Functioning of energy in the modern world] [online] Available at: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-4/section-3> [20.04.2022].

Shevtsov A., Zemliany M., Verbynskyi V. (2006), Rynok elektroenerhiyi v Ukrayini: pytannya vdoskonalennya. Analitychni materialy [Electricity market in Ukraine: improvement issues. Analytical materials], NISD, Dnipropetrovsk.

Havryliuk O. (2008), Okremi zamitky shchodo reformuvannya elektroenerhetyky [Separate notes on reforming the electric power industry], Economic Truth, Kyiv.

Sahir V. (2005), Derzhavne rehulyuvannya pryrodnykh monopoliy (dokazy z elektroenerhetyky). [State regulation of natural monopolies (evidence from electricity)], Donetsk.

Yermilov S. (2007), Formuvannya konkurentnykh enerhorynkiv v Ukrayini [Formation of competitive energy markets in Ukraine] [online] Available at: www.me.gov.ua/file/link/107824/file/UE10-2007_Er.pdf. [04.05.2022].

Public Union “Ukrainian Wind Energy Association” (2014-2021) Vitroenerhetyka Ukrainy [Wind energy of Ukraine] [online] Available at: http://www.uwea.com.ua /ukraine_wind.php [19.05.2022].

Sukhodolya O. M., Kharazishvili Y. M., Bobro D. G., Smenkovskiy A. Yu., Ryabtsev G. L., Zavorodnia S. P.] ; in general ed. O. M. Sukhodoli. (2020) Enerhetychna bezpeka Ukrainy: metodolohiya systemnoho analizu ta strateichnoho planuvannya: analit. dodaty. Energy security of Ukraine: methodology of system analysis and strategic planning: analyst. add. Kyiv: NISD.

Rozdział IV.

ENERGY DISTRIBUTION CRISIS AND IMPLICATIONS FOR LABOUR PRODUCTIVITY AND ECONOMIC GROWTH IN SUB-SAHARAN AFRICAN COUNTRIES: A TREND ANALYSIS

*Kassim Akanni**

*Timothy Okeowo***

Streszczenie

Ograniczony dostęp do zużycia energii wśród krajów Afryki Subsaharyjskiej (SSA) jest przeszkodą w ich procesach wzrostu gospodarczego. Geometryczny wzrost liczby ludności, słabe finansowanie i niski poziom tworzenia kapitału ludzkiego w dalszym ciągu pogłębiają problem deficytu energii w regionie. W opracowaniu zbadano poziom dostępu do zużycia energii oraz wpływ na wydajność pracy i wzrost gospodarczy w krajach Afryki Subsaharyjskiej. Do danych obejmujących lata 2000-2020 wykorzystano opisowe i ekonometryczne metody analityczne. Najmniejszy dostęp do zużycia energii elektrycznej i czystego gazu do gotowania miał Mozambik, natomiast najlepszy dostęp do obu zasobów miała Republika Południowej Afryki. W Ghanie największy wpływ na wydajność pracy i PKB kraju ma poziom dostępu do energii. W związku z tym, aby zwiększyć poziom dostępu do wykorzystania i dystrybucji energii, od podmiotów państwowych i zainteresowanych stron wymagane są silne i zdyscyplinowane ramy polityczne oraz wyższe przydziały budżetowe.

Słowa kluczowe: dystrybucja energii, wydajność pracy, wzrost gospodarczy, Afryka Sub-Saharyjska.

Summary

Limited access to the use of energy among the Sub-Sahara African (SSA) countries is a hindrance to their economic growth processes. Geometric population increase, poor funding and low level of human capital formation continue to exacerbate the energy deficit challenge in the region. This study therefore examined the level of access to energy use and the implications on the productivity of labour and economic growth in the SSA countries. Descriptive and econometric analytical methods were used for the data covering year 2000 to 2020. Mozambique had the least access to the use of electricity and clean cooking gas while South Africa had the best access to the two resources. In Ghana, the level of access to energy has the biggest impact on productivity of labour and GDP of the country. To enhance the level of access to the use and distribution of energy therefore, strong and disciplined policy frameworks and higher budgetary allocations are required from the state actors and stakeholders.

Key words: energy distribution, labour productivity, economic growth, Sub-Saharan Africa.

JEL: Q43.

* Department Of Agricultural Economics And Farm Management; College Of Agricultural Sciences Olabisi Onabanjo University ,Ago-Iwoye, Ogun State; akannikunle2003@yahoo.co.uk.

** Department of Agricultural Economics & Farm Management Lagos State University of Science and Technology, Ikorodu, Lagos State, Nigeria; biodunokeowo@gmail.com.

Introduction

Africa is a huge reservoir of human and capital resources that are being deployed for its development processes. The human population on the continent is estimated to be about 810 million, constituting about 17.2 percent of the world's 7.7 billion people (Worldometers,2020). Africa has the world's fastest growing youngest population. With more Africans migrating from the rural to urban areas to reside, the energy needs of the people continued to increase in multiple folds.

In spite of the growing number of Africans and the proportion of the population living in towns in recent times, the African continent accounts for a meagre share of the investments in global energy sector. Again, it was reported (AEO,2019) in 2018, that around \$100.0 billion (about 5.5% of the global total), was invested in the energy sector of which \$70.0 billion was invested in fossil fuels and \$13.0 billion in renewables. Another \$13.0 billion was reportedly spent on electricity networks. Within the past decades, the Sub-Saharan African (SSA) region has recorded some laudable achievements in economic growth, income per capita, educational attainment, access to drinking water, child mortality, life expectancy, fertility and death rates and access to basic medical care facilities, among others.

The region is also known for a growing share of the world's energy-poor, new renewable energy technologies and innovative digital technologies. However, inadequate financing often limits the number of people with access to electricity thereby threatening the attainment of the UN Sustainable Development Goal 7 which expressly stated the need by the global communities to have access to affordable, reliable and sustainable modern energy by the year 2030.

The SSA region is generally noted to be far behind the global average of 90 percent access to electricity even though the figure increased from barely 33 percent it was in 2010 to 46 percent in 2021. In the SSA region, the fossil fuels and hydro-electric power make up the largest share of the energy. On the whole, it needs to be stated that energy is the heart of many sustainable development goals-from expanding access to electricity, to improving clean cooking fuels, from reducing wasteful energy subsidies, to curbing deadly air pollution that yearly renders the ecosystem unsafe for man and other living things across the globe.

Although, in several parts of East Africa (such as Kenya, Ethiopia and Uganda), West Africa (such as Ghana and Nigeria) and Southern Africa (such as South Africa and Namibia), remarkable progress has been made in the provision of energy to the people. However, a lot still needs to be done by the governments and other stakeholders in the sector to redirect their attention in favour of increased budgetary allocation to the sector. If done, the supply and distribution of energy could improve in the sub-region. Low-cost clean energy options such as small and medium scale solar energy projects could be tapped for the manufacturing and agribusiness sectors to further enhance the level of production output and eventually shoot up the GDP of the region.

Some of these solar energy projects are found in Benban (in Egypt), Noor (in Morocco), Lake Turkana wind power plant and Olkaria Geothermal power plant (in Kenya) and several other solar energy projects in different locations. In 2020, as part of the economic recovery process from the COVID-19 pandemic, the Nigerian government launched the Solar Power Naija Project, which seeks the roll-out of 5 million solar-based connections to communities that were not on national grid. The project targets some 25 million homes and is expected to create approximately 250,000 jobs. The estimated cost of the project is about US\$620.0 million.

On the other hand, it is necessary to establish the existing linkages between the level of access to energy supply and the productivity of labour as the latter has been confirmed to be a major determinant in the measurement metrics for economic growth of many nations (ILO,2002).Labour productivity is the output per unit of labour input. In this context, the researchers considered labour productivity as the value of output being produced per worker. It needs to be mentioned here that the level of economic growth of a nation could be ascribed either to increased employment or to more effective work by the labour force (i.e. the workers).It should also be added that the productivity of labour depends on saving and investment in physical capital, new technology and human capital resource. Physical capital investment entails floating new industries and product lines that are capable of fetching more revenue to government while new technology involves the development of innovations and digital techniques that are more cost-effective and have the capacity to penetrate the market much more. Human capital resource entails the development of human skills through appropriate training, re-training and educational enlightenment cum exposure that can add values to the quality of service delivery of the work force. This eventually leads to a more qualitative output and higher revenues for the employer (i.e. government).

Unfortunately however, many SSA countries are presently having a lot of challenges meeting their energy needs, even in spite of supports from outside. The productivity of labour is generally low as many manufacturing industries have to rely largely on diesel-powered generating sets/plants and other expensive alternative sources of energy for their production activities. Worse still, many public corporations and parastatals are not exempted from the energy deficit challenge. All these have serious negative implications on the economic growth indices of the Sub-Sahara African countries. In this study therefore, the researchers investigated the level of energy distribution and its implication on labour productivity and economic growth in Sub-Saharan Africa. It is believed that very soon the effects of energy supply from the moderate-size solar projects that are scattered all over the region will significantly impact on the aggregate energy output in the sub-region and the level of labour productivity among the countries in the sub region.

Objectives of the study

The specific objectives of this study are to:

- a. Examine the level of access to energy use among selected countries in Sub-Saharan Africa (SSA).

- b. Investigate the effect of energy access on labour productivity and economic growth (captured by the GDP) in SSA.

1. Methodology

Sets of secondary data were used for this study. These data were extracted from various publications such as journals, bulletins, periodicals, and others, on energy supply, distribution, and use levels among selected countries in Sub-Saharan countries. The scope of the study is 2000-2020 (all years inclusive). Data and information were also gathered on the labour productivity and level of economic growth (captured by the gross domestic product, GDP) of the selected countries for the period under review. In this study, the searchlight was beamed on Nigeria, Ghana, Senegal, Angola, South Africa, Kenya, Tanzania and Mozambique.

Descriptive and inferential statistics were employed for the analysis of data. Specifically, descriptive statistical tools such as the frequency counts, percentages, mean, median and mode and other measures of central tendencies were used for objectives (a) while a multiple regression model was used to handle objective (b).

Multiple regression models were used to investigate the effect of the level of access to energy on labour productivity and economic growth in the selected Sub-Saharan African countries. The model specification, written explicitly, is stated below:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon_i \dots\dots\dots(1)$$

Where:

- Y_i = dependent variable
- β_0 = Intercept /Constant β_1 = Co-efficient of X_1 ;
- β_2 = Co-efficient of X_2
- ε_i - Error term

Specifically:

- Y_i = Quantity of Energy Accessed (MW)
- X_1 = Level of Labour Productivity (\$)
- X_2 = Level of Economic growth (captured by the nation’s GDP) (\$)

The equations were fitted using the linear, exponential, semi-log and double log functional forms as below:

- a. Linear form: $Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon_i$
- b. ii. Exponential form: $\text{Log} Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon_i$
- c. iii. Semi log form: $Y_i = \beta_0 + \beta_1 \log X_1 + \beta_2 \log X_2 + \varepsilon_i$
- d. iv. Double log form : $\text{Log} Y_i = \beta_0 + \beta_1 \log X_1 + \beta_2 \log X_2 + \varepsilon_i$

The regression model with the best fits in terms of the statistical and econometric criteria was chosen as the lead equation for the analysis for each of the countries under review.

The analysis was done for each of the selected Sub-Saharan African countries by iteration.

2. Results and Discussion

In this study, the 8 selected SSA countries are Nigeria, Ghana, South Africa, Angola, Kenya, Mozambique, Senegal and Tanzania. It must be noted that these 8 countries are part of the 11 countries which accounted for three-quarters of the gross domestic product (GDP), two-thirds of its population and three-quarters of its energy demand (AEO, 2019). In SSA countries, the end-use sectors are the industry comprising the manufacturing and mining, transport, buildings (either residential or services), and others (such as agriculture and non-energy use). Details of the level of access to energy (electricity and clean cooking gas) are provided in Table 1:

Tab. 1. Level of Access to Energy by Sub-Sahara African countries by State Policy initiatives

Country	Variable	YEAR		
		2000	2018	2020
Angola	Population (Million)	16	31	37
	GDP (US\$ Billion)	72	199	215
	With electricity access	12%	44%	52%
	With Access to Clean cooking	37%	50%	53%
Ghana	Population (Million)	19	29	32
	GDP (US\$ Billion)	63	191	207
	With electricity access	45%	84%	96%
	With Access to Clean cooking	6%	25%	51%
Kenya	Population (Million)	31	51	58
	GDP (US\$ Billion)	76	177	215
	With electricity access	8%	75%	93%
	With Access to Clean cooking	3%	15%	38%
Mozambique	Population (Million)	18	31	36
	GDP (US\$ Billion)	11	39	64
	With electricity access	6%	29%	38%
	With Access to Clean cooking	4%	6%	8%
Nigeria	Population (Million)	122	196	220
	GDP (US\$ Billion)	392	1169	1605
	With electricity access	40%	60%	70%
	With Access to Clean cooking	1%	10%	28%
Senegal	Population (Million)	10	16	20
	GDP (US\$ Billion)	27	60	120
	With electricity access	31%	69%	88%
	With Access to Clean cooking	32%	30%	38%
South Africa	Population (Million)	46	57	60
	GDP (US\$ Billion)	491	789	980
	With electricity access	77%	95%	98%
	With Access to Clean cooking	56%	87%	90%
Tanzania	Population (Million)	34	59	78
	GDP (US\$ Billion)	57	176	275
	With electricity access	11%	37%	58%
	With Access to Clean cooking	2%	6%	33%

Source: Africa Energy Outlook, Special Report (2019).

Results from Table 1 above indicated that Angola has a fairly moderate access to electricity (12%-52%) and 37% -53% of clean cooking (gas) during the period of study of year 2000 to 2020. During the same time, Ghana's population enjoyed 45%-96% access to electricity and 6%-51% of clean cooking gas while Kenya's population had a fairly impressive energy access which improved from 8% in year 2000 to 93% in 2020 in terms of electricity but a rather limited access of 3%-38% to clean cooking gas during the same period. Mozambique had a rather poor access to the use of electricity (6%-38%) and clean cooking gas (4%-8%) during the same period of study. In the same vein, the Nigeria's huge population had a moderate access (40%-70%) to electricity but a rather poor access to clean cooking gas (1%-28%). For Senegal, about 31%- 88% of its population had access to electricity while only 32%-38% had access to clean cooking gas. On the whole, South Africa enjoys the highest access to electricity (77%-98%) and clean cooking gas (56%-90%) in Sub-Saharan Africa. Finally, the level of access to the use of electricity by Tanzanians was noted to be between 11%-58% and 2%-33% for the clean cooking gas between year 2000 and 2020 (Tab. 1)

On the measurement of the level of access to energy and its implications on the productivity of labour and economic growth of the selected Sub-Saharan African (SSA) countries, several functional forms of the multiple regression models were tried. Data obtained were analyzed using the SPSS software to find the estimates of the co-efficients of the independent variables (i.e. labour productivity and gross domestic product, GDP) which are often represented by β_{is} , co-efficient of determination (R^2), the standard errors of the estimated co-efficients, their t-values and F-values. The lead equations were chosen from the four functional forms based on the values of the economic theory such as *a priori* expectations, statistical and econometric criteria. The functional forms that provided the 'best' results based on the values of R^2 and a higher number of significant regression co-efficients are preferred and therefore selected. Multiple regression analysis was done on the data collected on 8 of the SSA countries: Nigeria, Ghana, Kenya, Senegal, Tanzania, Mozambique, Angola and South Africa. Based on both the economic and econometric considerations, Cobb-Douglas (Double log) functional form was selected as the lead equation for the regression analysis done with data on Nigeria, Ghana, Senegal, Mozambique and South Africa while the semi-log functional form was selected for the remaining three countries. The results of the analysis are shown in Table (2) and Table 3 below.

Using the Cobb-Douglas function as the lead equation, the result of the analysis (Tab. 2) indicated that, in the case of Nigeria, the Adjusted R^2 -value and F- ratio are 0.6077 and 31.98 respectively at 5 % level of significance. Again, the productivity of labour and GDP both were positively impacted by the level energy access in the country (Tab. 2).

For Ghana, the Adjusted R^2 - value and F- ratio stood at 0.8591 and 32.93 respectively at 5% level of significance. It was also noted that the productivity of labour and the GDP were positively impacted by the level of access to energy use in the country (Tab. 2).

Tab. 2. Results of Multiple Regression Analysis for Nigeria, Ghana, Tanzania, Mozambique and South Africa

NIGERIA				
Variable	(β)	Std. Error	t-statistics	Yi
X ₁ (Labour Productivity)	9.3969	17.4826	0.54	Energy Access
X ₂ (GDP)	332.86	43.6075	7.63	
Sample size=21; Adj. R ² = 0.6077 ; F-ratio = 31.98 Sig. level =5%				
GHANA				
Variable	(β)	Std. Error	t-statistics	Yi
X ₁ (Labour Productivity)	12.2331	3.2318	3.78	Energy Access
X ₂ (GDP)	202.2234	15.1023	13.39	
Sample size=21; Adj. R ² =0.8591; F-ratio = 32.93 Sig. level =5%				
TANZANIA				
Variable	(β)	Std. Error	t-statistics	Yi
X ₁ (Labour Productivity)	3.7723	12.0063	0.31	Energy Access
X ₂ (GDP)	23.6652	5.7098	4.14	
Sample size=21; Adj. R ² = 0.7383; F-ratio = 5.95; Sig. level =5%				
MOZAMBIQUE				
Variable	(β)	Std. Error	t-statistics	Yi
X ₁ (Labour Productivity)	5.9922	11.0052	0.54	Energy Access
X ₂ (GDP)	13.7681	3.3382	4.12	
Sample size=21; Adj. R ² =0.6743; F-ratio = 26.99 ; Sig. level =5%				
SOUTH AFRICA				
Variable	(β)	Std. Error	t-statistics	Yi
X ₁ (Labour Productivity)	5.4993	8.4993	0.64	Energy Access
X ₂ (GDP)	7.8821	4.2072	1.87	
Sample size=21; Adj. R ² =0.7622; F-ratio = 7.33 ; Sig. level =5%				

Source: Computed by the Authors from Survey Data (2000-2020)

Tab. 3:Results of Multiple Regression Analysis for Kenya, Senegal and Angola

KENYA				
Variable(independent)	Co-efficient (β)	Standard Error	t-statistics	Yi
X ₁ (Labour Productivity)	23.4895	7.3392	3.2005	Energy Access
X ₂ (GDP)	5.7831	1.9227	3.0008	
Sample size=21; Adjusted R ² =0.8472; F-ratio = 23.99 Significance level =5%				
SENEGAL				
Variable(independent)	Co-efficient(β)	Standard Error	t-statistics	Yi
X ₁ (Labour Productivity)	23.6743	4.5632	5.1881	Energy Access
X ₂ (GDP)	71.4823	16.9932	4.2065	
Sample size=21; Adjusted R ² =0.8217; F-ratio = 6.33 Significance level =5%				
ANGOLA				
Variable(independent)	Co-efficient (β)	Standard Error	t-statistics	Yi
X ₁ (Labour Productivity)	3.8843	12.7273	0.3051	Energy Access
X ₂ (GDP)	11.9928	6.4402	1.8621	
Sample size=21; Adjusted R ² =0.7141; F-ratio = 10.23 Significance level =5%				

Source: Computed by the Authors from Survey Data (2000-2020)

In Tanzania however, the Adjusted R² - value and F ratio stood at 0.7383 and 5.95 respectively at 5% level of significance while the quantum of access to energy has a positive implication on the labour productivity and GDP (Tab. 2).

For Mozambique, the Adjusted R^2 - value and F- ratio stood at 0.6743 and 26.99 respectively at 5% level of significance. It was also noted that the level of access of energy to the country positively impacted to both the productivity and GDP at varying degrees (Tab. 2). Similarly, the level of access to energy from various sources in South Africa was noted to have a positive effect on the nation's productivity of labour and GDP for the same period of study. The R^2 value and F-ratio stood at 0.7622 and 7.33 respectively at 5% level of significance (Tab. 2)

Using the semi-log functional form as the lead equation, it was observed that, for Kenya, the productivity of labour and GDP were also noted to be positively impacted by the level of access to energy use in the country. The Adjusted R^2 - value and F -ratio stood at 0.8472 and 23.99 at 5% significance level.

For Senegal, the Adjusted R^2 -value and F -ratio were 0.8217 and 6.33 respectively at 5% level of significance. Again, the level of access to energy also positively impacted on labour productivity and GDP.

Lastly, in Angola the R^2 -value was 0.7141 while the F- ratio was 10.23 at 5% level of significance. The productivity of labour and GDP were also positively impacted by the level of energy use to the country (Tab. 3).

Conclusions

This study has investigated energy distribution crisis and its implications for labour productivity and economic growth in eight (8) selected Sub-Saharan countries from year 2000 to 2020. On the whole, it was noted that South Africans had the most impressive access to the use of electricity (77%-98%) and 56%-90% for clean cooking gas while Mozambique had least access to the use of the two energy resources. Countries in the SSA region largely have a limited access to the use of energy both in their urban and rural areas. This is not healthy enough for their population which keeps growing at a geometric progression on annual basis. Robust policy frameworks are required by the state actors and all stakeholders in the energy sector to further step up on their strategies towards enhancing the level of access to energy by all citizenry, not minding their locations: rural areas or urban centres.

On the general note, the level of access to energy use (either in rural or urban locations) in the selected 8 countries in the SSA region largely impacted on the level of productivity of labour and GDP. It is therefore necessary to increase the annual budgetary allocations in the energy sector in these countries so as to further repair and maintain the aging facilities/infrastructures in the sector. There is also the need to improve on the human capital resources in the sector through an enhanced capacity building in form of training and re-training of the technical personnel, introduction of modern digital technologies and new innovations such as solar energy panels even in remote rural locations. If this is done and sustained with the required level of discipline, the attained of the UN Sustainable Development Goal 7 which emphasizes the need

by the global communities to have access to affordable, reliable and sustainable modern energy by the year 2030 could be actualized.

Bibliography

Africa Energy Outlook, AEO (2019):Special report.www.iea.org/africa2019.International energy Agency.

International Labour Organization, ILO (2002): Key Indicators of the labour market. Labour Statistics. International labour Organization, Geneva, Switzerland.

Jhingan,M.L.(2006): The Economics of Development and Planning. 38th Edition, Delhi India, Vrinda Publications (P) Limited.

McConnel, C.R. (1975), Economics.6th Edition. New York. McGraw –Hill Book Company.

Worldometers (2020), The World Population figures.<http://www.worldometers.info/world-population/>.

Rozdział V.

SPOSOBY OGRZEWANIA MIESZKAŃ W RÓŻNYCH TYPACH POLSKICH GOSPODARSTW DOMOWYCH

*Marlena Piekut**

*Kamil Piekut***

Streszczenie

Celem opracowania jest rozpoznanie sposobów ogrzewania wykorzystywanych w polskich gospodarstwach domowych i zależności między sposobem ogrzewania a cechami społeczno-demograficznymi. Materiał badawczy stanowiły dane GUS. W badaniu wykorzystano m.in. analizę wariancji. Odkrycia empiryczne dostarczyły dowodów na związek edukacji, płci oraz fazy cyklu życia gospodarstwa domowego ze sposobem ogrzewania w polskich gospodarstwach domowych. Zaobserwowano, że w gospodarstwach domowych osób lepiej wykształconych, młodszych, a także mężczyzn mieszkania w większym udziale ogrzewano przy wykorzystaniu centralnego ogrzewania. Natomiast w gospodarstwach osób najslabiej wykształconych oraz starszych częściej niż w innych gospodarstwach wykorzystywano piece na opał, na przykład węgiel kamienny. Niniejszy artykuł wnosi wkład do literatury wskazując związek między sposobem ogrzewania a cechami społeczno-demograficznymi członków gospodarstw domowych.

Słowa kluczowe: energia, gospodarstwa domowe, ogrzewanie

Summary

The aim of the study is to identify heating methods used in Polish households and the relationship between the heating method, socio-demographic characteristics of household members. The research material was the data of the Statistics Poland (GUS). The analysis of variance was used in the study. Empirical findings provided evidence for a relationship between education, gender, and the phase of the household life cycle. It was observed that in better educated, and younger people, a greater proportion of apartments were heated with the use of central heating. On the other hand, the households of the least educated and older people used fuel stoves, such as hard coal, more often than in other households. This article contributes to the literature by pointing to the relationship between the type of heating and the socio-demographic characteristics of household members.

Key words: energy, households, heating.

JEL: D12, R2.

* Politechnika Warszawska; marlena.piekut@pw.edu.pl.

**Politechnika Warszawska; kamil.piekut.stud@pw.edu.pl.

Wprowadzenie

W 2018 r. według danych Światowej Organizacji Zdrowia 16 z 20 najbardziej zanieczyszczonych miast UE znajdowało się w Polsce, a pozostałe w Bułgarii. Nie ma kraju w UE, w którym wszystkie miasta spełniałyby wytyczne WHO dotyczące jakości powietrza. Tak więc, temat emisji zanieczyszczeń jest częstym przedmiotem dyskusji. Problemem jest przede wszystkim niska emisja, która jest bardzo szkodliwa i dla ludzi i dla środowiska. Niska emisja oznacza emisję pyłów i gazów do wysokości 40 metrów, pochodzącą głównie z nieefektywnego spalania węgla w przestarzałych, domowych piecach grzewczych, czy z lokalnych kotłowni węglowych [Fedorczyk-Cisak, Mazur, 2016]. Problemem jest także przemysł i komunikacja samochodowa. Cechą specyficzną niskiej emisji jest wprowadzanie niewielkiej ilości zanieczyszczeń z bardzo dużej ilości źródeł, co całościowo składa się na poważny problem jakości powietrza [Zajusz-Zubek i inni 2015]. Podsumowując, niska emisja to emisja szkodliwych pyłów i gazów na niskiej wysokości. W powietrzu występują wówczas cząsteczki stałe i kropelki cieczy, zawierające substancje toksyczne – głównie silnie rakotwórcze benzopireny, metale ciężkie i niezliczone alergen.

Zanieczyszczenia emitowane do atmosfery przy ogrzewaniu budynków mieszkalnych mają niekorzystny wpływ na zdrowie ludzi oraz na wydatki państwa. Tak więc, z ekonomicznego i zdrowotnego punktu widzenia zanieczyszczenie powietrza jest nieopłacalne. Aby uniknąć tej straty społecznej należy doprowadzić do jej ograniczenia. Ważne jest uświadamianie ludzi o skutkach ogrzewania swoich domów niskiej jakości paliwami i piecami. Wydaje się, że problemem braku odpowiedniego funkcjonowania rynku jest brak świadomości ludzi odnośnie tego jakie konsekwencje ma generowanie dużej ilości zanieczyszczeń. Jeśli ludzie będą świadomi zagrożeń prawdopodobnie władze Państwa nie będą musiały interweniować na tym rynku [Krawiec, Krystyniak, Lenarczyk 2019]. Ważne jest zatem monitorowanie zmian w sposobach ogrzewania oraz identyfikowanie zależności między sposobami ogrzewania a cechami społeczno-demograficznymi członków gospodarstw domowych. Znajomość tych danych powinna ułatwić dotarcie z akcjami promującymi nowoczesne źródła energii do osób, które w swoich gospodarstwach domowych wykorzystują przestarzałe systemy grzewcze.

W rozdziale przedstawiono sposoby ogrzewania polskich gospodarstw domowych w latach 2000-2018 oraz zależność między sposobem ogrzewania mieszkania a cechami społeczno-demograficznymi członków gospodarstw domowych. Sposób ogrzewania to zmienna, która obok rodzaju i wieku budynku, w największym stopniu pozwala przybliżyć efektywność energetyczną budynku [Sałach, Lewandowski 2018], co nie pozostaje bez wpływu na zaspokojenie potrzeb związanych z komfortem termicznym w pomieszczeniach mieszkalnych. Sposób ogrzewania związany jest także z wygodą, jaką może zapewnić dane rozwiązanie. Ogrzewanie centralne, czy też piece elektryczne i gazowe nie wymuszają na użytkowniku ciągłego monitorowania systemu ogrzewania. Natomiast odnośnie pieców na paliwa stałe, na przykład na węgiel kamienny

konieczne jest w większości przypadków nadzorowanie pieca celem uzupełniania paliwa, nawet do kilku razy na dobę.

Celem opracowania jest zatem rozpoznanie sposobów ogrzewania wykorzystywanych w polskich gospodarstwach domowych i zależności między sposobem ogrzewania a cechami społeczno-demograficznymi członków gospodarstw domowych. Temat ten jest ważny z punktu widzenia współczesnych problemów zrównoważonego rozwoju. Informacje o warunkach mieszkaniowych mogą okazać się pomocne dla rozwoju polityk w zakresie pomocy społecznej i ochrony zdrowia, są też ciekawe poznawczo.

1. Źródło danych i metody badawcze

Źródło danych stanowiły indywidualne dane z badania budżetów gospodarstw domowych GUS z wybranych lat 2000-2018 [Indywidualne dane... 2001...2019]. Dane z budżetów gospodarstw domowych nie stanowią danych wyczerpujących, dlatego też poddano je wnioskowaniu statystycznemu. Wnioskowanie statystyczne obejmuje między innymi weryfikację hipotez statystycznych. Decyzję o odrzuceniu lub przyjęciu hipotezy statystycznej podejmowano po przeprowadzeniu testu statystycznego. Jeśli obliczona wartość p , czyli prawdopodobieństwa testowego, była mniejsza od przyjętego poziomu istotności testu α (przyjęto, że $\alpha=0,05$), to sprawdzaną hipotezę odrzucano. W przeciwnym przypadku twierdzono, iż nie ma wystarczających podstaw do jej odrzucenia ($p \geq \alpha$).

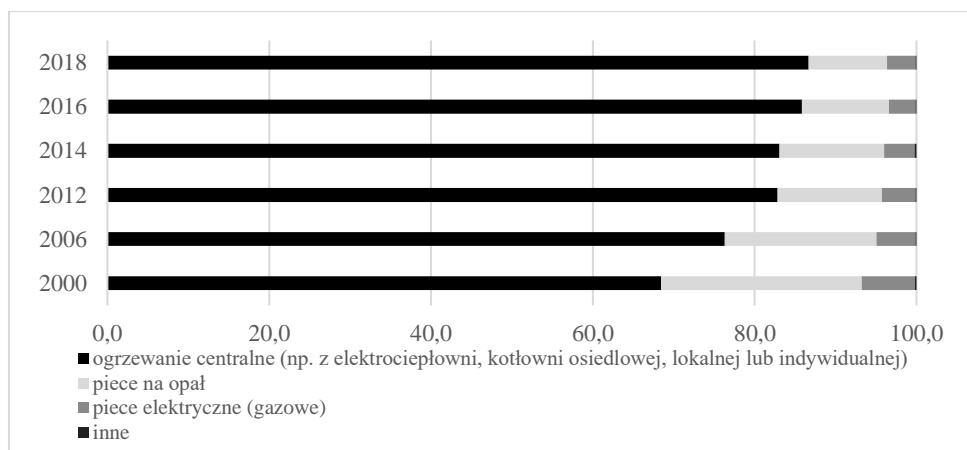
Różnice w wynikach pomiędzy grupami porównawczymi analizowano wykorzystując metodę wariancji. Jeśli w wyniku weryfikacji hipotezy zerowej różnice pomiędzy średnimi wyników grup porównawczych były statystycznie istotne to badano które pary (typy gospodarstw domowych) różnią się istotnie. Do tego celu wykorzystywano testy post-hoc. W opracowaniu przyjęto poziom istotności $\alpha=0,05$.

2. Sposoby ogrzewania mieszkań w Polsce

Według danych z badania budżetów gospodarstw domowych można wyróżnić cztery sposoby ogrzewania mieszkania: (1) ogrzewanie centralne, na przykład z elektrociepłowni, kotłowni osiedlowej, lokalnej, indywidualnej; (2) piece na opał, na przykład na węgiel, drewno, olej opałowy; (3) piece elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną; (4) inne, na przykład przenośne piece olejowe, dmuchawy. W 2018 r. dominującym sposobem ogrzewania mieszkania było centralne ogrzewanie, w które wyposażonych było 86,7% gospodarstw domowych (wykres 1). Drugim pod względem odsetka gospodarstw domowych sposobem ogrzewania były piece na opał, z których korzystało 9,7% gospodarstw domowych. Piece elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną wykorzystywało 3,5% gospodarstw domowych, a inne sposoby ogrzewania odnotowano w 0,1% gospodarstw domowych (wykres 1). W porównaniu do 2000 r. zwiększył się o 18,2 pp udział gospodarstw domowych wykorzystujących ogrzewanie centralne w swoich mieszkaniach, zmniejszył się natomiast udział gospodarstw

domowych wykorzystujących piece na opał – o 15,1 pp oraz piece elektryczne, gazowe itd. – o 3,1 pp.

Wykres 1. Sposoby ogrzewania w polskich gospodarstwach domowych w wybranych latach 2000-2018



Źródło: opracowanie własne na podstawie [Indywidualne dane 2001, ..., 2019].

W latach 2000-2018 doszło więc do zwiększenia wykorzystania ogrzewania centralnego głównie kosztem ogrzewania piecami na opał. Mimo że jest to znacznie wygodniejszy dla członków gospodarstw domowych sposób ogrzewania pomieszczeń w porównaniu z piecami na opał to w ogrzewaniu centralnym często jako paliwo też wykorzystuje się węgiel kamienny. W Polsce pomimo wielu akcji uświadamiających szkodliwość wykorzystywania pieców na węgiel nadal ten sposób ogrzewania pozostaje wśród głównych sposobów ogrzewania mieszkań. Świadomość ekologiczna związana z energią powinna koncentrować się na szkoleniu konsumenta w zrozumieniu, w jakim stopniu jego działania i korzystanie z urządzeń przyczyniają się do całkowitego zużycia energii i jakie to niesie konsekwencje dla środowiska [Apergis, Polemis, Soursou, 2021]. Podnoszenie tej świadomości może okazać się ważne zarówno w aspekcie walki z ubóstwem energetycznym, jak i ochroną środowiska. W Polsce w ostatnich latach zaobserwowano pewne zmniejszenie wykorzystania węgla kamiennego w gospodarstwach domowych. Do 2018 r. zużycie tego nośnika energii stanowiło ponad 6 mln toe, podczas gdy w 2019 r. zmniejszyło się w porównaniu do roku poprzedniego o ponad 1 mln toe, a w 2020 r. nieco wzrosło osiągając poziom 5,2 mln ton [Energy...2022]. Wykorzystanie do ogrzewania mieszkań odnawialnych źródeł energii w zastępstwie paliw kopalnych mogłoby przynieść wymierne korzyści [Świerszcz 2018, Piekut 2021, Ryńska 2019]. Nie są to jednak popularne sposoby ogrzewania, jak wynika z danych GUS [Zużycie energii... 2019] w 2018 r. 0,13% gospodarstw domowych ogrzewanych było energią słoneczną, z czego z urządzeń solarnych używanych często korzystało 0,04% gospodarstw, a dwukrotnie więcej korzystało z nich rzadko. Z kolei gospodarstw domowych użytkujących pompy ciepła było 0,28%, w tym urządzenia

te używane jako podstawowe źródło ogrzewania pomieszczeń dotyczyło zaledwie 0,15%, a w pozostałych przypadkach stosowano je dodatkowo.

W przeprowadzonych badaniach ujawniono też zmniejszenie się odsetka gospodarstw domowych wykorzystujących ogrzewanie elektryczne i gazowe. Są to jedne z najdroższych sposobów ogrzewania, tak więc wiele gospodarstw domowych rezygnuje z tego typu nośników energii w swoich mieszkaniach. Dobrym rozwiązaniem – jak zaznaczono - mogą okazać się systemy grzewcze wykorzystujące odnawialne źródła energii.

Funkcjonujące w Polsce programy UE, w ramach których gospodarstwa domowe mogą uzyskać dofinansowanie do inwestycji związanych z wymianą przestarzałych systemów grzewczych na nowe korzystniejsze dla środowiska powinny przynieść korzyści. Program Czyste Powietrze jest ogólnopolskim programem wsparcia finansowego na wymianę źródeł ciepła. Program skierowany jest do właścicieli i współwłaścicieli domów jednorodzinnych oferujący dotację na wymianę źródła ciepła oraz prace związane z termomodernizacją. W ramach programu dofinansowywane są wymiany starych i nieefektywnych źródeł ciepła na paliwo stałe na nowoczesne źródła ciepła spełniające najwyższe normy, oraz przeprowadzenia niezbędnych prac termomodernizacyjnych budynku [Czyste powietrze...2020]. Innym rządowym programem jest Stop Smog. W ramach programu dofinansowywana jest wymiana lub likwidacja źródeł ciepła i termomodernizacja w budynkach mieszkalnych jednorodzinnych osób ubogich energetycznie. Wnioskodawcą w Programie jest gmina, która uzyskuje z budżetu państwa do 70% dofinansowania kosztów inwestycji [Stop...2020]. Od 2019 r. funkcjonuje w Polsce ulga termomodernizacyjna, czyli możliwość odliczenia od podstawy obliczenia podatku wydatków na materiały budowlane, urządzenia i usługi, związane z realizacją przedsięwzięcia termomodernizacyjnego w jednorodzinny budynku mieszkalnym [Ulga...2020; Ustawa z dn. 9 listopada 2018].

Kampanie promujące wspomniane programy oraz środki finansowe kierowane do członków gospodarstw domowych w ramach tych programów stanowią ważny element ochrony środowiska. W Polsce w sektorze komunalno-bytowym do ogrzewania wykorzystuje się przede wszystkim paleniska rusztowe charakteryzujące się przestarzałymi rozwiązaniami technicznymi, niską sprawnością energetyczną oraz nikłą obecnością urządzeń odpylających [Stala-Szlugaj 2011].

3. Sposoby ogrzewania a cechy społeczno-demograficzne członków gospodarstw domowych

Na warunki termiczne w gospodarstwach domowych ma wpływ szereg czynników [Middlemiss, Gillard, 2015, Gillard, R., Snell, Bevan, 2017, Meyer, Laurence, Bart, Middlemiss, Maréchal, 2018], można więc przypuszczać, że na sposób ogrzewania również wpływa wiele zmiennych. Założono zatem, że sposób ogrzewania determinowany jest przez charakterystyki gospodarstwa domowego o charakterze

ekonomicznym, społecznym, demograficznym i innym. Rozpatrzono trzy charakterystyki gospodarstw domowych mające związek ze sposobem ogrzewania domu, tj. poziom wykształcenia i płeć głowy gospodarstwa domowego oraz wiek gospodarstwa domowego (fazy cyklu życia gospodarstwa domowego).

W gospodarstwach domowych prowadzonych przez osoby z wyższym wykształceniem częściej pomieszczenia mieszkalne były ogrzewane za pomocą centralnego ogrzewania w porównaniu z gospodarstwami osób z niższym poziomem wykształcenia i były to istotne statystycznie różnice ($p < 0,05$). W 2018 r. 92% gospodarstw osób legitymujących się wyższym wykształceniem ogrzewanych było centralnie, podczas gdy blisko 73% gospodarstw osób z gimnazjalnym i niższym wykształceniem deklaroowało ten sposób ogrzewania (zob. Tab. 1). Z kolei ogrzewanie piecem na opał wykorzystywało co czwarte gospodarstwo domowe osób legitymujących się najniższym poziomem wykształcenia i niepełne 3% gospodarstw osób z wyższym wykształceniem. Ogrzewanie piecem elektrycznym, czy gazowym było największe wśród osób z najwyższym wykształceniem i zmniejszało się wraz ze spadkiem wykształcenia osób reprezentujących gospodarstwa domowe. Statystycznie osoby lepiej wykształcone cechują wyższe dochody, a wspomniane ogrzewanie - choć można zaliczyć do wygodnych i nie obciążających środowiska - jest najbardziej kosztochłonne.

Tab. 1. Udział gospodarstw domowych wykorzystujących dany sposób ogrzewania według poziomu wykształcenia osoby odniesienia w latach 2000 i 2018

Poziom wykształcenia	Sposób ogrzewania	2000	2018
gimnazjalne, podstawowe lub mniej	ogrzewanie centralne	49,5	72,8
	piece na opał	45,9	24,9
	piece elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	4,4	2,1
	inne	0,2	0,1
zasadnicze zawodowe	ogrzewanie centralne	68,6	85,1
	piece na opał	25,8	12,3
	piece elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	5,5	2,5
	inne	0,2	0,1
średnie i policealne	ogrzewanie centralne	78,2	89,4
	piece na opał	13,0	6,7
	piece elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	8,6	3,7
	inne	0,2	0,1
wyższe	ogrzewanie centralne	85,4	92,0
	piece na opał	4,9	2,6
	piece elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	9,5	5,3
	inne	0,2	0,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Indywidualne dane 2001, ..., 2019].

Porównując dane za 2000 r. i 2018 r. można stwierdzić, iż odsetek gospodarstw domowych osób z gimnazjalnym i niższym poziomem wykształcenia wykorzystujących ogrzewanie sieciowe dość znacznie zwiększył się, gdyż w 2000 r. co drugie gospodarstwo domowe wykorzystywało ten typ ogrzewania, a 18 lat później jak wspomniano blisko $\frac{3}{4}$ gospodarstw domowych. Z kolei piec na opał na początku XXI

wieku wykorzystywało 46% gospodarstw domowych osób legitymujących się co najwyżej gimnazjalnym poziomem wykształcenia, podczas gdy w 2018 r. co czwarte gospodarstwo domowe (Tab. 1). Jest to korzystna zmiana ze względu na fakt, iż w piecach na opał wytwarzana jest energia, która najbardziej obciąża środowisko. Ogrzewanie centralne jest też wygodniejszym sposobem ogrzewania, dającym większą wygodę jego użytkownikom.

Analiza różnic w sposobach ogrzewania między gospodarstwami domowymi prowadzonymi ze względu na płeć osoby odniesienia wykazała, iż statystycznie istotne różnice wystąpiły w następujących sposobach ogrzewania: ogrzewanie sieciowe, ogrzewanie elektryczne i gazowe. W gospodarstwach domowych prowadzonych przez kobiety ogrzewanie centralne wykorzystywało ponad 85%, a w gospodarstwach prowadzonych przez mężczyzn – ponad 87%. Z kolei piece elektryczne lub gazowe były wykorzystywane w blisko 4% gospodarstw domowych prowadzonych przez kobiety i w ponad 3% przez mężczyzn (Tab. 2).

Między rokiem 2000 a 2018 w gospodarstwach domowych kobiet odsetek użytkujących ogrzewanie sieciowe zwiększył się o 20,3 pp, a w gospodarstwach domowych prowadzonych przez mężczyzn odsetek ten uległ wzrostowi o 17,1 pp. Natomiast ogrzewanie piecem elektrycznym lub gazowym zwiększyło się w gospodarstwach domowych prowadzonych przez kobiety o 3,7 pp, a przez mężczyzn o 2,7 pp. Piece na opał nieco częściej wykorzystano w gospodarstwach domowych kobiet. Statystycznie gospodarstwo domowe prowadzone przez kobietę jest starsze niż prowadzone przez mężczyznę, stąd też prawdopodobnie w gospodarstwach domowych kobiet wykorzystywano w większym odsetku przestarzałe systemy grzewcze, takie jak piece na opał.

Tab. 2. Udział gospodarstw domowych wykorzystujących dany sposób ogrzewania według płci osoby odniesienia w latach 2000 i 2018

Płeć głowy gospodarstwa domowego	Sposób ogrzewania	2000	2018
kobieta	ogrzewanie centralne	65,1	85,4
	piece na opał	27,3	10,9
	piece elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	7,4	3,7
	inne	0,2	0,1
mężczyzna	ogrzewanie centralne	70,3	87,4
	piece na opał	23,3	9,0
	piece elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	6,2	3,4
	inne	0,2	0,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Indywidualne dane 2001, ..., 2019].

Kolejne badanie dotyczyło różnic w sposobach ogrzewania między gospodarstwami domowymi w różnych fazach życia. Wykazano, iż ogrzewanie sieciowe było wykorzystywane przez najwyższy udział gospodarstw domowych z dziećmi w wieku przedszkolnym, blisko 90%, podczas gdy najniższy w gospodarstwach osób z młodzieżą kształcącą się, lub osób starszych aktywnych albo nieaktywnych zawodowo, po około

85-86% (zob. Tab. 3). Im gospodarstwo domowe znajdowało się w późniejszej fazie rozwoju, tym częściej pojawiało się ogrzewanie piecem na opał. W młodszych fazach gospodarstw domowych ogrzewanie piecem na opał było rzadsze 7-8%, podczas gdy w trzech ostatnich fazach – po około 11% (Tab. 3). Młode osoby można się spodziewać, że zajmowały nowsze budynki mieszkalne, stąd też w mniejszym odsetku w tych gospodarstwach wykorzystywano piec na opał, czyli przestarzałe sposoby grzewcze.

W latach 2000-2018 zauważono największy wzrost udziału gospodarstw domowych wykorzystujących ogrzewanie sieciowe w gospodarstwach domowych osób starszych, nieaktywnych zawodowo, wzrost o 27,2 pp., w gospodarstwach tych spostrzeżono też największy spadek udziału gospodarstw domowych wykorzystujących ogrzewanie piecem na opał, spadek o 22,3 pp. Jest to korzystna zmiana. Ogrzewanie centralne zapewnia większy komfort, jest wygodniejszym sposobem ogrzewania aniżeli ogrzewanie piecem na opał, co w szczególności ma znaczenie w przypadku starszych osób.

Tab. 3. Udział gospodarstw domowych wykorzystujących dany sposób ogrzewania według fazy cyklu życia gospodarstwa domowego w latach 2000 i 2018

Faza cyklu życia gospodarstwa domowego	Sposób ogrzewania	2000	2018
Osoby, małżeństwa młode	ogrzewanie centralne	74,2	87,9
	piec na opał	17,0	8,1
	piec elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	8,4	3,9
	inne	0,3	0,1
Rodziny z dziećmi przedszkolnymi	ogrzewanie centralne	67,7	89,8
	piec na opał	25,6	6,5
	piec elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	6,5	3,6
	inne	0,3	0,1
Rodziny z dziećmi szkolnymi	ogrzewanie centralne	72,2	87,4
	piec na opał	20,6	8,9
	piec elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	7,0	3,6
	inne	0,2	0,1
Rodziny z młodzieżą kształcącą się	ogrzewanie centralne	78,3	85,2
	piec na opał	15,3	11,4
	piec elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	6,3	3,2
	inne	0,1	0,2
Osoby, małżeństwa starsze, aktywne zawodowo	ogrzewanie centralne	66,0	85,7
	piec na opał	28,2	10,6
	piec elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	5,7	3,6
	inne	0,2	0,2
Osoby, małżeństwa starsze, nieaktywne zawodowo	ogrzewanie centralne	58,0	85,2
	piec na opał	33,7	11,4
	piec elektryczne, gazowe, kaflowe z grzałką elektryczną	8,1	3,3
	inne	0,2	0,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Indywidualne dane 2001, ..., 2019].

Podsumowanie

W Polsce podstawowym sposobem ogrzewania wykorzystywanym w gospodarstwach domowych jest ogrzewanie centralne. Z każdym rokiem udział gospodarstw domowych wykorzystujących ten sposób ogrzewania zwiększa się, zmniejsza się natomiast udział gospodarstw domowych wykorzystujących piece na opał. Ponieważ piece na opał wykorzystywane w Polsce są z reguły przestarzałymi urządzeniami, tak więc zamiana ta jest korzystna.

Odkrycia empiryczne dostarczyły dowodów na związek między sposobem ogrzewania a edukacją i płcią członków gospodarstw domowych oraz fazą cyklu życia rodziny. Wykazano obecność statystycznie istotnego związku między sposobem ogrzewania a poziomem wykształcenia członków gospodarstwa domowego. W gospodarstwach osób lepiej wykształconych zauważono wygodniejsze w użytkowaniu systemy grzewcze.

Wykorzystywane sposoby ogrzewania w gospodarstwach domowych były zróżnicowane w zależności od płci członków tych gospodarstw domowych oraz fazy cyklu życia gospodarstwa domowego. Gospodarstwa domowe prowadzone przez kobiety oraz przez starsze osoby w większym udziale niż gospodarstwa prowadzone przez mężczyzn i młodsze osoby wyposażone były w piece na opał a w mniejszym udziale w ogrzewanie centralne.

W zewnętrznym finansowaniu przedsięwzięć, typu Czyste Powietrze, czy Stop Smog, ważne jest zdefiniowanie grupy docelowej i poznanie jej nawyków zachowania oraz konsumentów-decydentów związanych z funkcjonowaniem danego obszaru w gospodarstwie domowym. Przeprowadzenie akcji rozwijających świadomość ekologiczną powinno służyć zmianie nawyków w grupie docelowej. Piece na opał wykorzystywały częściej osoby z niższym poziomem wykształcenia i starsze. Tak więc, programy pomocowe wspierające ochronę środowiska powinny być skierowane do zidentyfikowanych grup ludności, czyli przede wszystkim do osób słabiej wykształconych oraz starszych. Wyniki te potwierdziły też inne badania [Majchrowska 2013, Rosiński, Wiącek-Rosińska, 2018], w których wskazano, że świadomość ekologiczna powinna być podnoszona przede wszystkim wśród osób o niższym poziomie wykształcenia oraz ludzi starszych, ale także wśród mieszkańców wsi.

Bibliografia

Apergis, N., Polemis, M., & Soursou, S. E. (2021). Energy poverty and education: Fresh evidence from a panel of developing countries. *Energy Economics*, 105430.

Czyste powietrze – dofinansowania, <http://czystepowietrze.gov.pl/wez-dofinansowanie/>.

Eurostat (2022), Energy balance sheets, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/energy/data/database>.

Energy Balances in the MS Excel file format (2020 edition), <https://ec.europa.eu/eurostat/web/energy/data/energy-balances>.

Fedorczak-Cisak, M., Mazur, J. (2016), Efektywność energetyczna oraz niska emisja w krajowych i regionalnych uwarunkowaniach prawnych, Materiały Budowlane Nr (1).

Gillard, R., Snell, C., Bevan, M. (2017), Advancing an energy justice perspective of fuel poverty: Household vulnerability and domestic retrofit policy in the United Kingdom, *Energy Research & Social Science* No 29.

GUS (2001-2019), Indywidualne dane z badania budżetów gospodarstw domowych. Dane niepublikowane, Warszawa.

Krawiec, E., Krystyniak, B., Lenarczyk, P. (2019). Jak ograniczyć efekty zewnętrzne wywołane ogrzewaniem gospodarstw domowych?, Uniwersytet Warszawski Wydział Nauk Ekonomicznych.

Majchrowska A. (2013), Świadomość ekologiczna i postawy wobec środowiska naturalnego wśród mieszkańców Lubelszczyzny. Kapitał Intelktualny Lubelszczyzny 2010–2013, Urząd Miasta Lublin, <http://www.kil.lubelskie.pl>.

Meyer, S., Laurence, H., Bart, D., Middlemiss, L., Maréchal, K. (2018), Capturing the multifaceted nature of energy poverty: Lessons from Belgium. *Energy research & social science* No 40.

Middlemiss, L., Gillard, R. (2015), Fuel poverty from the bottom-up: Characterising household energy vulnerability through the lived experience of the fuel poor, *Energy Research & Social Science* No 6.

Piekut, M. (2021), The consumption of renewable energy sources (RES) by the European Union households between 2004 and 2019, *Energies* No14(17).

Rosiński, J., Wiącek-Rosińska, A. (2018), Projekt zmiany świadomości ekologicznej w zakresie zanieczyszczenia powietrza : studium przypadku [w:] A. Wontorczyk. . Bańka (red.), *Jakość życia w pracy i codzienności : perspektywa ekologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Ryńska, J. (2019), Pompy ciepła jako sposób na niską emisję, *Polski Instalator*.

Sałach, K., Lewandowski, P. (2018), Pomiar ubóstwa energetycznego na podstawie danych BBGD–metodologia i zastosowanie, *IBS research report* Vol. 1.

Stala-Szlugaj, K. (2011), Spalanie węgla kamiennego w sektorze komunalno-bytowym-wpływ na wielkość "niskiej emisji", *Rocznik Ochrona Środowiska* Nr 13.

Stop smog, <https://czystepowietrze.gov.pl/stop-smog/>.

Świerszcz, K. (2018), Energia geotermalna jako alternatywny zasób przeciwdziałania niskiej emisji w strategii bezpieczeństwa ekologicznego. Wyzwania i zagrożenia bezpieczeństwa i obronności w XXI wieku, w wymiarze społecznym i technologiczno-środowiskowym, Trejnis, Z. and Kościelecki, L.(ed.), ASPRA-JR, Warszawa.

Ulga termomodernizacyjna, <https://czystepowietrze.gov.pl/partner/ulga-termomodernizacyjna/>.

Ustawa z dnia 9 listopada 2018 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych oraz ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne.

Zajusz-Zubek, E., Mainka, A., Korban, Z., Pastuszka, J. S. (2015), Evaluation of highly mobile fraction of trace elements in PM10 collected in Upper Silesia (Poland): Preliminary results, *Atmospheric Pollution Research* No 6(6).

GUS (2019), Zużycie energii w gospodarstwach domowych w 2018 r., Warszawa.

Rozdział VI.

RÓWNOŚĆ SZANS PŁCI NA EUROPEJSKIM RYNKU PRACY JAKO ELEMENT ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

*Anna Rutkowska**

Streszczenie

Celem opracowania jest przedstawienie i ocena sytuacji kobiet na europejskim rynku pracy w latach 2010-2020. Zakres opracowania obejmuje analizę statystyczną i próbę oceny zmian podstawowych wskaźników rynku pracy, analizę zmian udziału kobiet na wyższych stanowiskach kierowniczych w spółkach notowanych na giełdzie w UE, a także analizę nieskorygowanej luki płacowej. Podstawę analiz statystycznych stanowiły dane pochodzące z baz Eurostatu. Z przeprowadzonych analiz wynika, że na przestrzeni ostatnich lat sytuacja kobiet na europejskim rynku pracy uległa poprawie. Pozycja kobiet w poszczególnych państwach członkowskich UE jest silnie zróżnicowana i pomimo pozytywnych zmian, potencjał zawodowy kobiet nadal nie jest wykorzystywany w wystarczającym stopniu.

Słowa kluczowe: europejski rynek pracy, sytuacja kobiet na rynku pracy, zrównoważony rozwój, Unia Europejska

Summary

The aim of the study is to present and evaluate the situation of women on the European labour market in 2010-2020. The scope of the study includes a statistical analysis and an attempt to evaluate changes in basic labor market indicators, an analysis of changes in the share of women in senior management positions in companies listed on the EU stock exchange, as well as an analysis of the gender pay gap in unadjusted form. The statistical analyzes were based on data from Eurostat databases. The analyzes show that the situation of women on the European labour market has improved over the last few years. The position of women in individual EU Member States is strongly diversified and despite positive changes, the professional potential of women is still not used to a sufficient extent.

Key words: European labor market, the situation of women in the labor market, sustainable development, the European Union

JEL: J16, J21, Q01

*Uniwersytet Łódzki, Katedra Polityki Ekonomicznej; anna.rutkowska@uni.lodz.pl.

Wprowadzenie

Zgodnie z Raportem Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju z 1987 r. „Nasza wspólna przyszłość”, idea zrównoważonego rozwoju brzmi następująco: „zrównoważony rozwój to taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie” [Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju (WCED) 1987: 1]. Początkowo koncepcję zrównoważonego rozwoju utożsamiano z potrzebą zmniejszania negatywnych oddziaływań gospodarek na środowisko, jednak z biegiem czasu istota zrównoważonego rozwoju rozwijała się i nabrała pełniejszego zrozumienia w kontekście trzech czynników rozwoju: poszanowania środowiska naturalnego, wzrostu gospodarczego oraz postępu społecznego. Zrównoważony rozwój powinien opierać się na solidarności międzypokoleniowej, dążeniu do rozwiązań pozwalających na aktywne włączanie w procesy rozwojowe i rozwój gospodarczy każdej grupy społecznej. [Ministerstwo Rozwoju i Technologii 2017: 2-3].

W 2015 roku państwa Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjęły rezolucję „Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030”. Agenda ta stanowi strategię rozwoju świata do 2030 roku i obejmuje 17 celów zrównoważonego rozwoju oraz powiązane z nimi zadania, które mają na celu oddać trzy wymiary zrównoważonego rozwoju – gospodarczy, środowiskowy oraz społeczny. Zrównoważony rozwój gospodarczy nie może ograniczać się jedynie do podnoszenia jakości środowiska naturalnego, ale powinien również prowadzić do większej spójności społecznej rozumianej jako wyrównywanie szans, przeciwdziałanie dyskryminacji oraz wykluczeniu i zwiększanie równości ekonomicznej. Tak pojmowany rozwój zrównoważony jest ściśle związany z równością szans płci. [Rulińska 2018: 7]. Równość płci powinna być nie tylko powszechnym prawem człowieka, ale również jednym z kluczowych fundamentów zrównoważonego świata. Zapewnienie kobietom równego dostępu do opieki zdrowotnej, edukacji i pracy, a także do udziału w procesach decyzyjnych w sprawach ekonomicznych oraz politycznych ma na celu wzmocnienie zrównoważonych gospodarek i przynoszenie korzyści całym społeczeństwom [UNIC].

Podstawowym celem artykułu jest przedstawienie oraz ocena sytuacji kobiet na europejskim rynku pracy w latach 2010-2020, jak również zwrócenie uwagi na postępy poczynione w realizacji 5 celu Agendy 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju „Osiągnąć równość płci oraz wzmocnić pozycję kobiet i dziewcząt” w odniesieniu do rynku pracy.

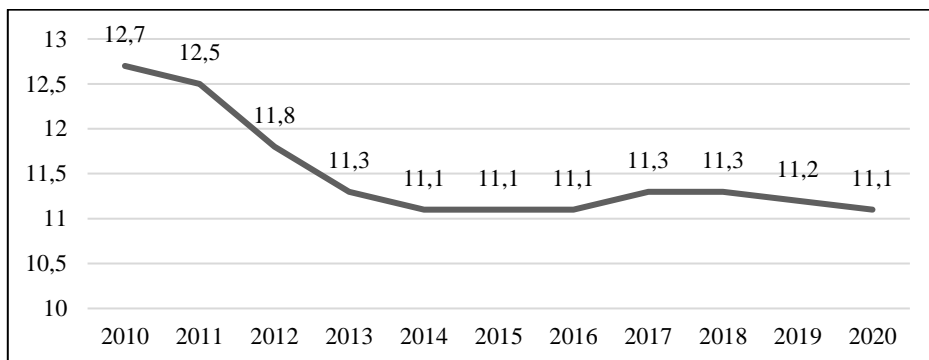
Zakres opracowania objął analizę statystyczną oraz próbę oceny zmian podstawowych wskaźników rynku pracy, analizę zmian udziału kobiet w podejmowaniu decyzji ekonomicznych oraz analizę nieskorygowanej luki płacowej. Podstawę analiz statystycznych stanowiły dane pochodzące z baz Eurostatu.

2. Luka zatrudnienia, wskaźnik zatrudnienia i stopa bezrobocia

W aspekcie współczesnych przemian europejskiego rynku pracy, niezwykle interesująca jest sytuacja kobiet, ponieważ bardzo dynamicznie zmienia się ona na przestrzeni ostatnich lat i jest silnie zróżnicowana w ramach państw członkowskich UE.

Na wykresie 1 przedstawione zostały dane na temat luki zatrudnienia według płci w całej Unii Europejskiej (UE-27) w latach 2010-2020. Luka zatrudnienia jest wskaźnikiem, który pokazuje różnicę między wskaźnikiem zatrudnienia kobiet oraz mężczyzn w wieku od 20 do 64 lat. Warto zaznaczyć, że wskaźnik ten uwzględnia cztery kategorie zatrudnionych: zatrudnieni pracujący w pełnym wymiarze czasu pracy, zatrudnieni w niepełnym wymiarze godzin, zatrudnieni na umowę tymczasową oraz niepełnozatrudnieni pracujący w niepełnym wymiarze czasu pracy.

Wykres 1. Luka w zatrudnieniu według płci w całej Unii Europejskiej (UE-27) w latach 2010-2020 (w p.p.)



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Gender employment gap, by type of employment, Eurostat [SDG_05_30].

Na przestrzeni ostatnich lat luka zatrudnienia pomiędzy kobietami, a mężczyznami w UE zaczęła się zmniejszać. W latach 2010-2020 można zaobserwować spadek jej wartości z 12,7 p.p. do 11,1 p.p. (Wyk. 1). Pomimo tego, problem niższej aktywności zawodowej kobiet niż mężczyzn jest wciąż mocno zauważalny w UE. Zgodnie z raportem Instytutu Analiz Rynku Pracy wśród czynników, które najsilniej przyczyniają się do ograniczonej aktywności zawodowej kobiet wyróżnić można: funkcjonujące w społeczeństwie stereotypy, popularność tradycyjnego modelu rodziny, niedostateczną opiekę instytucjonalną nad osobami zależnymi oraz dziećmi, jak również stosunkowo niski poziom wynagrodzeń [Instytut Analiz Rynku Pracy 2020: 5].

W tabeli 1 przedstawione zostały różnice pomiędzy wskaźnikami zatrudnienia według płci we wszystkich krajach UE-27 w 2010 i 2020 r. Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat można zauważyć wzrost wskaźników zatrudnienia w UE w przypadku obu płci. Wskaźnik zatrudnienia wśród mężczyzn w tym czasie wzrósł o 3,8 p.p., a w przypadku kobiet o 5,4 p.p., co oznacza, że wskaźniki zatrudnienia kobiet w tym okresie rosły

dynamiczniej. Najwyższym wskaźnikiem zatrudnienia kobiet w 2020 r. charakteryzowały się Szwecja (77,4%), Estonia (76,9%) oraz Holandia (76,6%). Najniższym zaś Grecja (48,6%), Włochy (52,1%) oraz Rumunia (55,4%).

Tab. 1. Wskaźnik zatrudnienia według płci w krajach UE-27 w latach 2010-2020 (w %, rok podstawowy = 2010)

Kraj	Mężczyźni			Kobiety			Kraj	Mężczyźni			Kobiety		
	2010	2020	przyrost względny*	2010	2020	przyrost względny*		2010	2020	przyrost względny*	2010	2020	przyrost względny*
UE-27	73,4	77,2	5,2	60,7	66,1	8,9	Irlandia	70,0	78,5	12,1	61,0	65,8	17
Austria	79,0	79,0	0,0	68,8	70,6	6,5	Litwa	63,5	77,5	22,0	65,0	75,8	16,6
Belgia	73,5	73,7	0,3	61,6	65,6	13,6	Luxemburg	79,2	75,6	-4,5	62,0	68,5	10,5
Bulgaria	67,8	76,8	13,3	60,3	68,5	18,1	Łotwa	63,6	78,8	23,9	64,2	75,1	21,9
Chorwacja	67,9	72,5	6,8	56,4	61,3	3,2	Malta	78,2	85,6	9,5	41,6	67,8	63,0
Cypr	81,7	81,1	-0,7	68,8	69,1	8,0	Niemcy	79,3	81,8	3,2	68,8	74,3	8,0
Czechy	79,6	87,2	9,5	60,9	71,9	14,1	Polska	68,8	80,2	16,6	55,6	65,2	2,6
Dania	77,7	81,3	4,6	72,0	74,3	7,9	Portugalia	72,0	77,1	7,1	62,1	71,4	17,3
Estonia	67,9	81,3	19,7	67,4	76,9	-4,9	Rumunia	65,1	74,7	14,7	47,6	55,4	15,0
Finlandia	73,4	77,1	5,0	70,3	73,8	6,6	Słowacja	71,5	78,2	9,4	61,6	70,9	16,4
Francja	73,7	75,0	1,8	65,8	69,3	5,3	Słowenia	73,1	77,6	6,2	66,0	71,7	8,6
Grecja	76,0	68,1	-10,4	51,2	48,7	8,7	Szwecja	80,7	82,8	2,6	74,2	77,4	15,1
Hiszpania	69,2	71,4	3,2	56,3	60,0	5,9	Węgry	65,6	83,1	26,7	59,0	71,9	5,0
Holandia	83,0	85,0	2,4	70,9	76,6	0,4	Włochy	71,9	71,8	-0,1	49,2	52,1	4,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat, Employment rate by sex [TESEM010].

*Przyrost względny o stałej podstawie jest to przyrost absolutny (różnica między wartościami wskaźnika zatrudnienia w 2020 a 2010 r. w poszczególnych krajach UE) dzielony przez wielkość zjawiska z okresu podstawowego (wartość wskaźnika zatrudnienia w 2010 r.). Przyrost względny wyrażany jest w procentach i może przyjmować wartości dodatnie, ujemne lub równe zero, oznaczające kolejno: wzrost, spadek lub brak zmiany zjawiska.

Dodatkowo we wszystkich krajach UE, oprócz Grecji, widoczny jest przyrost wskaźników zatrudnienia wśród kobiet. Warto zaznaczyć, że pomimo tych pozytywnych zmian, we wszystkich krajach UE wskaźniki zatrudnienia wśród kobiet kształtowały się na znacznie niższym poziomie niż wskaźniki zatrudnienia dla mężczyzn. Najmniejsza dysproporcja między wskaźnikiem zatrudnienia kobiet i mężczyzn zauważalna była w przypadku Litwy (1,7 pp.), Finlandii (3,3 pp.) oraz Łotwy (3,7 pp.), największa natomiast we Włoszech (19,7 pp.), Grecji (19,4 pp.) oraz Rumunii (19,3 pp.) (Tab. 1).

W tabeli 2 przedstawiono wartości oraz zmiany stóp bezrobocia w poszczególnych krajach UE-27 w 2010 i 2020 r. Z analizowanych danych wynika, że na przestrzeni lat 2010-2020 średnia stopa bezrobocia w UE-27 spadła – w przypadku mężczyzn o 3 pp,

natomiast w przypadku kobiet o 2,6 pp. Spadek stóp bezrobocia wśród kobiet w latach 2010-2020 zaobserwować można w aż 22 krajach UE. Najbardziej dynamiczne spadki zanotowano w przypadku Łotwy (spadek o 9,4 pp.), Słowacji (spadek 7,7 pp.) i Estonii (spadek o 7,3 pp.). Natomiast największy przyrost stopy bezrobocia kobiet był zauważalny w Grecji (wzrost o 4,8 pp.) i Luksemburgu (wzrost o 1,9 pp.). W 2020 r. stopy bezrobocia w krajach UE kształtowały się w sposób następujący: najwyższą stopę bezrobocia wśród kobiet zauważyć można było w Grecji (21,5%), Hiszpanii (17,4%) oraz Włoszech (10,4%), a najniższą w Czechach (3%), Niemczech (3,3%) oraz Polsce (3,3%) (Tab. 2).

Tab. 2. Stopa bezrobocia według płci w krajach UE-27 w latach 2010-2020
(w %, rok podstawowy = 2010)

Kraj	Mężczyźni			Kobiety		
	2010	2020	przyrost względny*	2010	2020	przyrost względny*
UE-27	10,0	7,0	-30,0	10,2	7,6	-25,5
Austria	5,5	6,1	10,9	4,9	5,9	20,4
Belgia	8,2	6,0	-26,8	8,6	5,5	-36,0
Bułgaria	12,0	6,5	-45,8	10,6	5,7	-46,2
Chorwacja	11,1	7,5	-32,4	12,4	7,6	-38,7
Cypr	6,2	7,6	22,6	6,4	7,6	18,8
Czechy	6,4	2,2	-65,6	8,5	3,0	-64,7
Dania	8,6	5,3	-38,4	6,8	6,0	-11,8
Estonia	19,2	7,1	-63,0	13,9	6,6	-52,5
Finlandia	9,4	8,1	-13,8	7,7	7,4	-3,9
Francja	9,1	8,1	-11,0	9,5	8,0	-15,8
Grecja	10,2	14,6	43,1	16,7	21,5	28,7
Hiszpania	19,6	13,9	-29,1	20,2	17,4	-13,9
Holandia	5,5	4,6	-16,4	6,7	5,1	-23,9
Irlandia	17,1	5,8	-66,1	11,4	5,9	-48,2
Litwa	21,2	9,3	-56,1	14,5	7,7	-46,9
Luksemburg	3,8	6,6	73,7	5,1	7,0	37,3
Łotwa	23,0	9,1	-60,4	16,5	7,1	-57,0
Malta	6,7	4,3	-35,8	7,1	4,5	-36,6
Niemcy	7,0	4,0	-42,9	6,1	3,3	-45,9
Polska	9,7	3,1	-68,0	10,3	3,3	-68,0
Portugalia	12,4	6,8	-45,2	12,9	7,2	-44,2
Rumunia	9,5	6,3	-33,7	8,3	5,7	-31,3
Słowacja	13,9	6,2	-55,4	14,8	7,1	-52,0
Słowenia	7,4	4,4	-40,5	7,0	5,7	-18,6
Szwecja	8,8	8,6	-2,3	8,7	8,5	-2,3
Węgry	11,6	4,1	-64,7	9,9	4,2	-57,6
Włochy	7,7	8,6	11,7	9,7	10,4	7,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat, Unemployment rate by sex [TESEM120].

*Przyrost względny o stałej podstawie jest to przyrost absolutny (różnica między wartościami stopy bezrobocia w 2020 a 2010 r. w poszczególnych krajach UE) podzielony przez wielkość zjawiska z okresu podstawowego (wartość stopy bezrobocia w 2010 r.). Przyrost względny wyrażony jest w procentach i może przyjmować wartości dodatnie, ujemne lub równe zero, oznaczające kolejno: wzrost, spadek lub brak zmiany zjawiska.

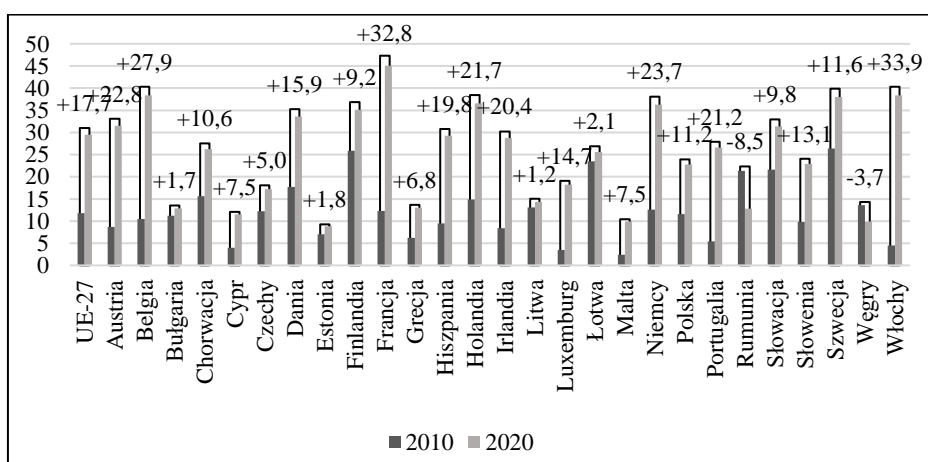
Dodatkowo warto zauważyć, że w aż 15 krajach UE stopa bezrobocia kobiet w 2020 r. była wyższa niż w przypadku mężczyzn. Największa dysproporcja zauważalna była w Grecji (stopa bezrobocia wśród kobiet była wyższa o 6,9 pp. niż mężczyzn) oraz w Hiszpanii (różnica 3,5 pp.). Najbardziej zbliżone wartości stopa bezrobocia według

płci przyjmowała w przypadku Cypru (stopa bezrobocia kobiet i mężczyzn wynosiła po 7,6%), Szwecji, Francji, Chorwacji, Węgry i Irlandii (różnica dla każdego kraju wynosiła +/- 0,1 pp.).

3. Reprezentacja kobiet na stanowiskach kierowniczych

Niezwykle ważną inicjatywą w wyrównywaniu szans kobiet i mężczyzn na rynku pracy jest promowanie równości płci na stanowiskach decyzyjnych [Trębska 2018: 343]. Na wykresie 2 przedstawione zostały dane o udziale kobiet na wyższych stanowiskach kierowniczych w spółkach notowanych na giełdzie w krajach UE-27 oraz zmiana tego udziału na przestrzeni 2010 i 2020 r.

Wykres 2. Reprezentacja kobiet na wyższych stanowiskach kierowniczych w spółkach notowanych na giełdzie w całej Unii Europejskiej (UE-27) w latach 2010-2020 (udział w %, zmiana w pp.)



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat, Positions held by women in senior management positions (source: EIGE) [SDG_05_60].

Pomimo działań podejmowanych przez UE, wśród których wyróżnić można zalecenia promowania kobiet na stanowiskach kierowniczych wyższego szczebla wydanych przez Komisję Europejską wobec krajów członkowskich w 2010 r., projekt dyrektywy Parlamentu Europejskiego o kwotach w radach nadzorczych dużych spółek z 2012 r. [European Commission 2012], a także dyrektywę z 2014 r. o obowiązku sprawozdań niefinansowych i udzielania informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy [Parlament Europejski i Rada Unii Europejskiej 2014], w dalszym ciągu kobiety w niewielkim stopniu uczestniczą w podejmowaniu decyzji ekonomicznych w UE, a zalecane wskaźniki nie zostały do tej pory osiągnięte (40% udziału kobiet na stanowiskach kierowniczych do 2018 r. w przypadku spółek państwowych i do 2020 r. w przypadku pozostałych) [Lisowska 2019: 4-5].

W 2020 r. przeciętny udział kobiet na wyższych stanowiskach kierowniczych w spółkach notowanych na giełdzie w Unii Europejskiej wynosił 29,5% i był to wzrost

o 17,7 pp. w stosunku do 2010 r. W latach 2010-2016 można zaobserwować wzrost udziału kobiet na wyższych stanowiskach kierowniczych w 25 krajach członkowskich UE. Największe przyrosty odnotowane zostały we Włoszech (33,9 pp.), Francji (32,8 pp.) oraz Belgii (27,9 pp.). Natomiast w Rumunii i na Węgrzech zaobserwowano spadek udziału kobiet w zarządach o kolejno 8,5 pp. oraz 3,7 pp.

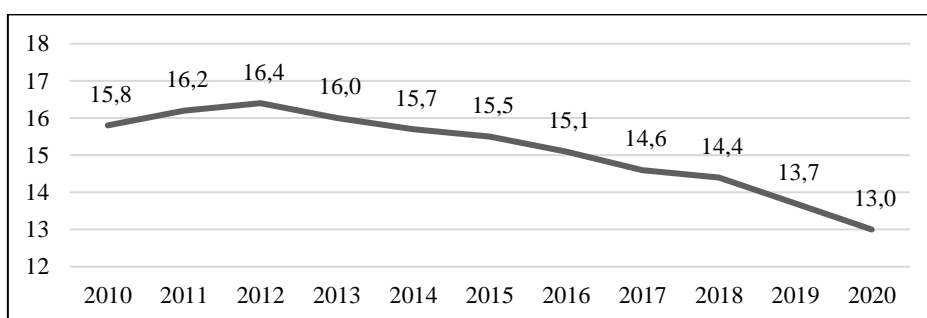
W 2020 r. najwięcej kobiet na wyższych stanowiskach kierowniczych można było zaobserwować we Francji (45,1%), Belgii oraz Włoszech (38,4%). Natomiast najniższe wskaźniki widoczne były w Estonii, gdzie tylko 8,8% wszystkich pracowników w zarządach firm stanowiły kobiety, a także w przypadku Węgry i Malty, gdzie odsetek ten wynosił 9,9% (Wyk. 2).

Niski udział kobiet w zarządach może wynikać m.in. z uwarunkowań kulturowych oraz stereotypowego postrzegania roli kobiety i mężczyzny w społeczeństwie [Lisowska 2019: 5], a także z niedoceniań umiejętności kobiet i przeceniania umiejętności mężczyzn w procesach rekrutacji na stanowiska kierownicze [Wolfers 2006: 531–541, Reuben i in. 2012: 111-117].

4. Nieskorygowana luka płacowa

Na wykresie 3 przedstawione zostały dane o nieskorygowanej luce płacowej w UE-27 w latach 2010-2020. Luka płacowa między kobietami a mężczyznami to różnica w średnich zarobkach kobiet i mężczyzn, natomiast nieskorygowana luka płacowa to różnica między średnimi zarobkami na godz. brutto mężczyzn i kobiet wyrażona jako odsetek zarobków mężczyzn. Warto zauważyć, że przy obliczaniu tego wskaźnika, nie uwzględnia się indywidualnych cech pracowników, takich jak np. wykształcenie, wiek, ilość przepracowanych godzin czy rodzaj zatrudnienia [Eurostat 2022: 1].

Wykres 3. Nieskorygowana luka płacowa w całej Unii Europejskiej (UE-27) w latach 2010-2020 (w %)



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat, Gender pay gap in unadjusted form [SDG_05_20].

W latach 2010-2020 można zaobserwować spadek nieskorygowanej luki płacowej w UE o 2,8 pp. (Wyk. 3). Pomimo, iż różnica pomiędzy wynagrodzeniami kobiet i mężczyzn na przestrzeni ostatnich lat zaczęła się zmniejszać to w dalszym ciągu kobiety w UE zarabiają średnio prawie 13% mniej za godzinę niż mężczyźni.

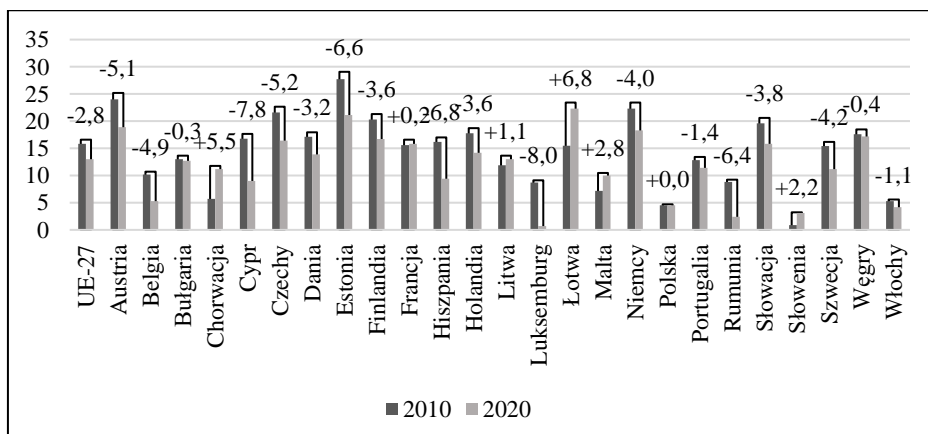
W przypadku różnic w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn sytuacja państw członkowskich UE jest silnie zróżnicowana. Na wykresie 4 przedstawiono dane dotyczące nieskorygowanej luki płacowej w latach 2010 i 2020, a także jej zmiany na przestrzeni tych lat we wszystkich krajach członkowskich UE (z wyłączeniem Grecji i Irlandii ze względu na brak dostępności danych za rok 2020).

W 2020 r. najmniejszą lukę płacową można było zaobserwować w Luksemburgu (0,7%), Rumunii (2,4%) oraz Słowenii (3,1%). Natomiast największą różnicą w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn charakteryzowały się Łotwa (22,3%), Estonia (21,1%) oraz Austria (18,9%) (Wyk. 4).

Należy pamiętać, że niska luka płacowa nie zawsze oznacza, że w danym kraju występuje większa równość między płciami. Na niższą lukę płacową może przekładać się m.in. mniejsza aktywność kobiet na rynku pracy, natomiast wysoka luka płacowa może wynikać z tego, że kobiety w danym kraju, częściej niż mężczyźni, pracują w niepełnym wymiarze godzin i wykonują niskopłatne zawody.

Wśród głównych przyczyn istnienia luki płacowej wymienić można: segregację zawodową, preferencje pracodawców, dyskryminację pracowników w miejscu pracy, niedocenywanie pracy i umiejętności kobiet, postawa samych kobiet, które mogą akceptować niskie wynagrodzenie ze względu na przekonanie o swojej gorszej pozycji na rynku pracy, większa popularność pracy w niepełnym wymiarze czasu wśród kobiet, ograniczony udział kobiet w procesach decyzyjnych, a także funkcjonujące w społeczeństwie role płciowe i wynikający z nich brak równowagi między obowiązkami rodzinnymi i zawodowymi [Urząd Publikacji Unii Europejskiej 2014: 5-7, Śliwicki 2017: 155-156].

Wykres 4. Nieskorygowana luka płacowa w krajach UE-27 w latach 2010-2020 (luka płacowa w %, zmiana w p.p.)*



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat, Gender pay gap in unadjusted form [SDG_05_20].

*w przypadku Grecji i Irlandii dane dla 2020 r. są niedostępne.

Warto również prześledzić kierunek oraz dynamikę zmian nieskorygowanej luki płacowej w krajach UE. Jak wynika z wykresu 4 na przestrzeni ostatnich 10 lat luka płacowa uległa zmniejszeniu w aż 18 krajach UE. Największy spadek nieskorygowanej luki płacowej zaobserwować można było w przypadku Luksemburga (spadek o 8 pp.), Cypru (7,8 pp.) oraz Hiszpanii (6,8 pp.). Natomiast w aż 7 krajach UE nieskorygowana luka płacowa charakteryzowała się tendencją wzrostową. Największy przyrost różnicy w wynagrodzeniach zaobserwowano w przypadku Łotwy (wzrost o 6,8 p.p.), Chorwacji (5,5 pp.) oraz Malty (2,8 pp.) (Wyk. 4).

Wnioski

Z przeprowadzonych analiz wynikają następujące wnioski:

- W latach 2010-2020 nastąpił spadek średniej luki zatrudnienia w krajach UE-27.
- W badanym okresie zaobserwowano wzrost wskaźnika zatrudnienia w UE-27 w przypadku obu płci. W przypadku wskaźnika zatrudnienia kobiet odnotowano większy przyrost.
- Najwyższy wskaźnik zatrudnienia zaobserwowano w Szwecji oraz Estonii, najniższy w Grecji i we Włoszech.
- W 2020 r. we wszystkich krajach UE-27 wskaźniki zatrudnienia kobiet kształtowały się na niższym poziomie niż wskaźniki zatrudnienia wśród mężczyzn. Największa dysproporcja zauważalna była we Włoszech i Grecji, najmniejsza w przypadku Litwy i Finlandii.
- W latach 2010-2020 średnia stopa bezrobocia w krajach UE-27 spadła w przypadku obu płci.
- Spadek stóp bezrobocia wśród kobiet można zauważyć w 22 krajach UE. Najbardziej dynamiczne spadki zaobserwowano w przypadku Łotwy i Słowacji.
- Najwyższa stopa bezrobocia kobiet wystąpiła w Grecji oraz Hiszpanii, najniższa w Czechach i Niemczech.
- W 2020 roku w 15 krajach UE stopa bezrobocia kobiet była wyższa niż w przypadku mężczyzn. Największa dysproporcja tego wskaźnika widoczna była w Grecji i Hiszpanii, najniższa w przypadku Cypru, Szwecji i Francji.
- W latach 2010-2020 można zaobserwować wzrost udziału kobiet na wyższych stanowiskach kierowniczych w spółkach notowanych na giełdzie w 25 krajach członkowskich UE, jednak pomimo tego, udział kobiet w podejmowaniu decyzji ekonomicznych w UE jest ciągle poniżej zalecanych wskaźników.
- Najwyższe przyrosty udziału kobiet w zarządach zaobserwowano we Włoszech, Francji i Belgii. Natomiast spadek udziału kobiet na stanowiskach kierowniczych odnotowano w Rumunii i na Węgrzech.
- W 2020 r. najwyższy udział kobiet w zarządach widoczny był we Francji, Belgii i Włoszech, najniższy w Estonii, Węgrzech i Malcie.

- W latach 2010-2020 można zaobserwować spadek średniej nieskorygowanej luki płacowej w krajach UE-27, jednak nadal zauważalne są istotne różnice w zarobkach kobiet i mężczyzn.
- W 2020 r. najmniejszą nieskorygowaną lukę płacową można było zaobserwować w Luksemburgu i Rumunii, największą w Łotwie oraz Estonii.
- W badanym okresie nieskorygowana luka płacowa zmniejszyła się w 18 krajach UE. Największy spadek zaobserwowano w przypadku Luksemburgu oraz Cypru.
- W 7 krajach UE nastąpił wzrost nieskorygowanej luki płacowej. Największy przyrost odnotowano w Łotwie oraz Chorwacji.

Powyższe wnioski mogą sugerować, że na przestrzeni lat 2010-2020 sytuacja kobiet na europejskim rynku pracy uległa poprawie. Widoczne są pozytywne trendy w kwestii dążenia do równości płci i realizacji 5 celu Agendy 2030 w zakresie rynku pracy. Potencjał zawodowy kobiet na europejskim rynku pracy wciąż wzrasta, jednak stopień jego wykorzystania nie jest wystarczający.

Dodatkowo należy pamiętać, że sytuacja kobiet na europejskim rynku pracy jest silnie zróżnicowana w ramach państw członkowskich UE oraz charakteryzuje się dużą dynamiką. W związku z tym badania powinny być kontynuowane i rozszerzone np. o analizę populacji biernych zawodowo kobiet, analizę udziału kobiet w procesach decyzyjnych w sprawach politycznych, analizę wpływu wymiaru czasu pracy lub wykonywania pracy nierejestrowanej na sytuację kobiet na rynku pracy, a także analizę dostępu kobiet do edukacji i ochrony zdrowia.

Bibliografia

European Commission (2012), Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on improving the gender balance among non-executive directors of companies listed on stock exchanges and related measures, Brussels.

Eurostat (2022), Luka płacowa między kobietami a mężczyznami: fakty i liczby https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2020/3/story/20200227STO73519/20200227STO73519_pl.pdf

Eurostat, Employment rate by sex [TESEM010].

Eurostat, Gender employment gap, by type of employment [SDG_05_30].

Eurostat, Gender pay gap in unadjusted form [SDG_05_20].

Eurostat, Inactive population due to caring responsibilities by sex [SDG_05_40].

Eurostat, Positions held by women in senior management positions (source: EIGE) [SDG_05_60].

Eurostat, Unemployment rate by sex [TESEM120].

Instytut Analiz Rynku Pracy (2020), Analiza luki zatrudnienia oraz wynagrodzeń kobiet i mężczyzn.

Lisowska E. (2019), Kobiety na stanowiskach menedżerskich a konkurencyjność firm, „Kobieta i Biznes / Women and Business” Nr 1–4.

Ministerstwo Rozwoju (2017), Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju – implementacja w Polsce.

Parlament Europejski i Rada Unii Europejskiej (2014), Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE z dnia 22 października 2014 r. zmieniająca dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy, Dz.U. UE L 330/1

Reuben E., Rey-Biel P., Sapienza P., Zingales L. (2012), The emergence of male leadership in competitive environments, *Journal of Economic Behavior and Organization* Nr 83.

Rulińska M. (2018), Zasada równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami oraz zasada równości szans kobiet i mężczyzn w realizacji projektów współfinansowanych ze środków EFS.

Śliwicki D. (2017), Szacunki luki płacowej w Polsce w ujęciu regionalnym, *Optimum. Studia Ekonomiczne* Nr 4(88).

Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju (WCED) (1987), Raport Nasza wspólna przyszłość.

Trębska P. (2018), Sytuacja kobiet na europejskim rynku pracy w warunkach zrównoważonego rozwoju, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* Nr 55 (3).

UNIC Warsaw, <http://www.un.org.pl/cel5>

Urząd Publikacji Unii Europejskiej (2014), Przeciwdziałanie różnicy w wynagrodzeniu dla kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej, Luksemburg.

Wolfers J. (2006), Diagnosing discrimination: Stock returns and CEO Gender, *Journal of the European Economic Association* No 4.

Rozdział VII.

POLITYKA MIGRACYJNA NARZĘDZIEM WSPOMAGAJĄCYM PRZEDSIĘBIORSTWA W KRYZYSIE DEMOGRAFICZNYM

*Małgorzata Schulz**

Streszczenie

Artykuł podejmuje niezwykle istotny i aktualny temat związany z problemem starzejącego się społeczeństwa oraz wpływem tej sytuacji na gospodarkę kraju. Prognozowane niekorzystne zmiany ludnościowe są nieuchronne, jednocześnie nie ma możliwości odwrócenia tych zjawisk. Nie są one odległe, niektóre z nich nasilą się już w najbliższej dekadzie. Oznacza to konieczność przystosowania do nadchodzących zmian rynku pracy. Niezbędne są zatem kompleksowe działania w obszarze zwiększenia aktywności zawodowej, podwyższania dzietności, wydłużania okresu zatrudnienia oraz przede wszystkim podjęcia działań na rzecz ułatwienia napływu ludności z zewnątrz uzupełniających niedobory pracowników. Istotną kwestią jest zagospodarowanie ludności napływającej do nas z Ukrainy na skutek konfliktu zbrojnego. Wymaga to jednolitej, spójnej polityki migracyjnej.

Słowa kluczowe: demografia, aktywność zawodowa, wiek produkcyjny, rynek pracy, imigracja, uchodźcy.

Summary

The article deals with an extremely important and current topic related to the problem of an aging society and the impact of this situation on the country's economy. Projected population changes, which are unfavourable, are inevitable, and at the same time there is no possibility of reversing these phenomena. They are not distant, some of them will intensify in the next decade. This means the necessity to adapt to the upcoming changes in the labour market. Therefore, comprehensive measures are necessary in the area of increasing professional activity, increasing the fertility rate, extending the period of employment and, above all, taking measures to facilitate the inflow of people from outside to supplement the shortages of workers. An important issue is the management of the population coming to us from Ukraine as a result of the armed conflict. This requires a consistent, coherent migration policy.

Key words: demography, professional activity, productive age, labour market, immigration, refugees.

JEL: R23.

* Politechnika Warszawska, KNEiS; malgorzata.schulz@pw.edu.pl.

Wprowadzenie

Presja konkurencji, postępująca globalizacja, a także niekorzystne trendy demograficzne stanowią główne wyzwania rozwojowe stojące przed współczesnym rynkiem pracy i funkcjonującymi na nim podmiotami gospodarczymi. Zmiany ludnościowe postrzegane są przy tym jako jeden z ważniejszych czynników tych zmian. Współczynnik dzietności kształtujący się na poziomie niższym od prostej zastępowalności pokoleń, niesie ze sobą spadek ludności ogółem oraz postępujący proces starzenia się społeczeństwa. Zmiany struktury wieku ludności wyraźnie wpłyną na sytuację na rynku pracy. Postępować będzie proces zmniejszania się podaży pracy oraz starzenia struktury wieku ludności produkcyjnej. Równocześnie zwiększać się będzie obciążenie demograficzne, szczególnie ludnością w wieku poprodukcyjnym.

Prognozowane niekorzystne zmiany ludnościowe są nieuchronne, jednocześnie też nie ma możliwości odwrócenia tych zjawisk – i nie są one tak odległe, niektóre z nich nasila się już w najbliższej dekadzie. Oznacza to konieczność przystosowania do nadchodzących zmian rynku pracy. Niezbędne są zatem kompleksowe działania w obszarze zwiększenia aktywności zawodowej, podwyższania dzietności, wydłużania okresu zatrudnienia oraz działań na rzecz ułatwienia napływu ludności z zewnątrz uzupełniających niedobory pracowników.

1. Sytuacja demograficzna w Polsce

Temat demografii przez wiele lat był raczej pomijany w dyskursie politycznym. Trudno się temu dziwić ponieważ wszelkie istotne zmiany w tej dziedzinie zachodzą raczej powoli w drodze długotrwałego procesu, stąd też nie jest to zagadnienie zbyt atrakcyjne medialnie. Dopiero w momencie, w którym sytuacja powtarza się przez kilka następnych lat, gdy można już mówić o pewnym trendzie, powoli pojawia się w społeczeństwie świadomość – zgodna z rzeczywistością – że sytuacja demograficzna każdego państwa stanowi podstawowy czynnik decydujący o jego przyszłości.

Funkcjonowanie państwa opiera się na mechanizmie redystrybucji. W ramach tego systemu bardzo istotne jest, by w danej chwili pracowało w państwie na tyle dużo osób, by zgromadzone z ich składek środki w jak największym stopniu (najlepiej w całkowitym) wystarczyły na bieżącą wypłatę świadczeń. Ewentualne braki uzupełniane są bezpośrednio z budżetu państwa, ponieważ wypłata emerytur musi pozostać niezagrożona – jest to warunek konieczny elementarnego zaufania do państwa i dowód wystarczającego funkcjonowania jego struktur. Uzupełniając ten obraz należy wspomnieć, że w 2020 roku państwo polskie wydało na emerytury 176,8 mld złotych [prawo.pl 2022]. O tym jak ogromna jest to kwota, niech świadczy fakt, że w 2020 roku wszystkie wydatki budżetu państwa wyniosły 504,9 mld zł [parkiet.com 2022].

W tym kontekście, dane dotyczące polskiej sytuacji demograficznej są niepokojące. Co prawda jest to tendencja ogólnoeuropejska – jednak w naszym kraju sytuacja jest wyjątkowo zła. Ostatnie dwudziestolecie jest rekordowe. W roku 2014 urodziło się mniej niż 400 tysięcy dzieci, podczas gdy od roku 1946 do połowy lat 80 XX wieku, nie było

żadnego roku, w ciągu którego urodziłoby się mniej niż 600 tysięcy dzieci, a w ciągu dekady 1950 – 1960 rodziło się nawet 800 tysięcy dzieci rocznie [GUS 2015: 1]. Od 1989 roku nie mamy w Polsce zagwarantowanej prostej zastępowalności pokoleń. W 2013 roku na 100 kobiet w wieku rozrodczym przypadało 126 urodzonych dzieci, w 2020 roku – 143, podczas gdy optymalna wielkość (korzystna dla stabilnego rozwoju demograficznego) to od 210 do 215 urodzonych dzieci przypadających na 100 kobiet w wieku rozrodczym [Ibidem]. Tak niska dzietność przekłada się bezpośrednio na malejącą liczbę ludności. Eurostat prognozuje spadek ludności naszego kraju z obecnych 37,9 mln do 37 mln w 2030, czyli dokładnie o 900 tysięcy. Według prognozy GUS, w 2050 roku populacja Polski spadnie poniżej 34 mln ludzi (w 2015 roku liczba ludności Polski wynosiła ponad 38 mln ludzi) [GUS 2015: 2], z czego aż 31% będą stanowiły osoby w wieku 65 lat i więcej, a około 11% (!) osoby w wieku 80 lat i powyżej (dzisiaj jest ich około 4%) [Ibidem].

Z powyższych danych można wysnuć jeden oczywisty wniosek. Polska jak najszybciej potrzebuje dużego napływu ludności w wieku produkcyjnym lub przedprodukcyjnym.

2. Uwarunkowania demograficzne rozwoju przedsiębiorstw w Polsce do 2050 roku

Polska jest stosunkowo młodym demograficznie krajem europejskim, jednak w przyszłości będzie jednym z najstarszych pod tym względem. Zmiany związane ze spadkiem urodzeń rozpoczęły się w kraju później niż w Europie Zachodniej, jednak tempo tych zmian jest stosunkowo szybkie. Od 1988 roku populacja kraju zwiększyła się zaledwie o 1,7%, a rok 1989 był z kolei szóstym, w którym zanotowano spadek liczby urodzeń. W 1990 współczynnik dzietności spadł do poziomu 1,99, czyli takiego, który nie gwarantował już prostej zastępowalności pokoleń.

Niekorzystne zmiany zachodzą szczególnie w strukturze ludności w wieku produkcyjnym. Rośnie udział procentowy roczników w starszym wieku produkcyjnym, czyli w wieku niemobilnym, maleje zaś udział populacji w młodszym wieku produkcyjnym, tj. w wieku mobilnym [Rzemek 2021: A13].

W Polsce procesem starzenia demograficznego została objęta zarówno ogólna liczba ludności, jak i zasoby pracy. Zarówno proces obniżania się liczby urodzeń, jak i niekorzystne zmiany w strukturze ludności będą postępować. Z prognozy demograficznej Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że Polska będzie się wyludniać (Tab. 1). W 2050 r. liczba ludności kraju stanowić ma 88,4% ludności z 2015 roku (spadek o 11,6%) (Tab. 2). Tempo spadku liczby ludności ma charakter narastający. W latach 2020 – 2025 nastąpi spadek ludności o 396 tys. osób, w latach 2030 – 2035 już o 708 tys., natomiast w latach 2045 – 2050 o 867 tys. osób.

Tabela 1. Liczba ludności ogółem w Polsce do 2050 r. (w tys.)

2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
38 419	38 137,8	37 741,5	37 185,1	36 476,8	35 668,2	34 817,4	33 950,6

Źródło: [Rauziński et al. 2015:111].

Tabela 2. Dynamika zmian liczby ludności w biologicznych grupach wieku w Polsce (2015=100)

Grupy biologiczne	2015-2020	2015-2025	2015-2030	2015-2050
Ogółem	99,3	98,2	96,8	88,4
0 - 14	98,8	91,3	84,8	71,9
15 - 64	95,0	91,4	89,0	70,4
65+	118,5	134,9	142,4	165,0
80+	107,9	107,7	141,4	226,8

Źródło: [Rauziński et al. 2015: 35].

Szczególnie istotne zmiany dotyczyć będą struktury ludności według wieku. Już do 2025 r., nastąpi spadek udziału osób w wieku 0-14 lat oraz 15 – 54 lata o około 10%, natomiast w perspektywie 2050 r. o blisko 30% (Tab. 3). Jednocześnie liczba ludności w wieku 65+ w 2050 roku będzie stanowiła 165% stanu z 2015 roku, a liczba osób w wieku 80+ ponad 222% stanu z 2015 roku. Udział osób starszych w strukturze wieku ludności ogółem w 2050 roku wzrośnie do 32%.

Tabela 3. Dynamika zmian liczby ludności w ekonomicznych grupach wieku w Polsce (2015=100)

Grupy wieku	2015-2020	2015-2025	2015-2030	2015-2050
Ogółem	99,3	98,2	96,8	88,4
0 – 17	97,9	94,5	86,3	72,2
18 – 59/64 ¹⁶	94,9	91,2	89,5	69,1
18 – 44	93,8	85,3	77,6	61,5
45 – 59/64	96,8	101,1	110,1	81,9
60+/65+	114,5	124,2	129,5	164,8

Źródło: [Rauziński et al. 2015: 44].

Równoległe do przeobrażeń struktur biologicznych dokonają się nieuchronne zmiany w strukturze wieku, wiążącej się z zasobami pracy. Następuje systematyczny ubytek liczby ludności w wieku produkcyjnym, przy czym najbardziej niekorzystne zmiany dotyczyć będą osób z grupy w wieku mobilnym. W ciągu około 35 lat zasób pracy w tej grupie aktywności zawodowej zmaleje o prawie 40% stanu wyjściowego (2015) natomiast w obecnej dekadzie będzie to spadek prawie 15- procentowy (Tab. 3).

Konsekwencją zmian w strukturze ludności będzie narastający problem obciążenia demograficznego, przy czym tempo jego przyrostu wzrośnie istotnie po 2030 r. Oznacza to, że obecnie rodzące się pokolenie zostanie obciążone grupą w wieku przedprodukcyjnym, a zwłaszcza grupą poprodukcyjną [Rauziński 2015: 35].

¹⁶ Granica wieku emerytalnego odpowiednio dla kobiet i mężczyzn przed zmianą.

3. Polityka migracyjna w warunkach zmian demograficznych

Jak już była o tym mowa, jedną z konsekwencji zmian demograficznych na rynku pracy jest i będzie wyraźne zmniejszenie podaży pracy oraz wzrost obciążenia demograficznego. W tej sytuacji często rozważaną sprawą są tzw. migracje zastępcze (*replacement migration*), czyli napływ imigrantów, który mógłby zrównoważyć ubytki osób aktywnych zawodowo w Polsce, wynikające ze zmiany demograficznej. Podkreślić trzeba, że w niektórych krajach Europy Zachodniej wzrost liczby ludności jest osiągany właśnie dzięki napływowi imigrantów spoza Unii Europejskiej. W związku z tym w Polsce należy kształtować politykę migracyjną w taki sposób, aby prowadziła ona do zwiększenia liczby imigrantów, decydujących się na osiedlenie, podjęcie pracy oraz założenie rodziny oraz do efektywnej integracji z polskim społeczeństwem.

Aby korzystać z migracji i minimalizować jej potencjalnie negatywne skutki niezbędna jest właściwa polityka państwa, realizowana przez administrację rządową, ale także i przez samorządy, organizacje społeczne, środowiska lokalne, zakłady pracy. Niezbędna jest więc polityka publiczna w zakresie migracji. W ramach tej polityki publicznej polityka państwa odgrywa rolę szczególną, zapewniając warunki prawne i organizacyjne konkretnym działaniom.

Dotychczasowe próby sformułowania polityki migracyjnej państwa, kończyły się zwykle niepowodzeniem. Jedyne próby, które można uznać za częściowo udane, to opracowanie dokumentu „Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania”, przyjętego przez Radę Ministrów w 2012 r. i unieważnionego w 2016. Oraz dokumentu „Priorytety społeczno – gospodarcze polityki migracyjnej”, opracowanego pod kierunkiem Ministerstwa Inwestycji i Rozwoju i przyjętego przez Radę Ministrów w 2018 r. Brak jest jednak dokumentu, który całościowo i spójnie ujmowałby sprawę koordynacji działań państwa wobec procesów migracyjnych.

Brak możliwości przewidzenia gwałtownej dynamiki zmian sytuacji migracyjnej Polski i sytuacji migracyjnej w Europie spowodował szybką dezaktualizację dokumentu „Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania”. Wychodząc z tego założenia obecne działania służące wypracowaniu polityki migracyjnej kraju oparte są na przekonaniu, że zarówno procesy migracyjne jak i sytuacja migracyjna kraju ulegają ciągłym przeobrażeniom, zmianom, które mogą zachodzić nagle. Dokument powinien więc być uaktualniany w cyklu rocznym, a jeżeli zajdzie taka konieczność – również odpowiednio do nagłych zmian sytuacji.

Przed wybuchem wojny rosyjsko – ukraińskiej i napływem uchodźców z Ukrainy najczęściej cudzoziemców posiadało zezwolenia na pobyt czasowy, które były wydane na maksymalnie 3 lata. Tego typu dokumentami dysponowało wówczas 272,4 tys. osób. Grupa obcokrajowców uprawnionych do stałego pobytu wynosiła natomiast 102,1 tys. osób. Zarejestrowany pobyt posiadało także 81,5 tys. obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej.

Większość wydawanych zezwoleń na pobyt związana była z aktywnością zawodową – w 2020 r. dotyczyło to 76% cudzoziemców. W związku z tym widoczna jest silna

koncentracja cudzoziemców w województwach z największymi ośrodkami miejskimi. Najbardziej popularnymi regionami są województwa: mazowieckie – 119 tys. osób, małopolskie – 52 tys., wielkopolskie – 41 tys. oraz dolnośląskie – 37 tys.

Najczęściej w Polsce osiedlają się osoby młode. Około 60% cudzoziemców posiadających ważne zezwolenia na pobyt, to osoby w wieku 18 – 40 lat, a około 4% powyżej 60 roku życia [gov.pl 2021: 10.05.2022].

Migracje stały się istotną determinantą rozwoju społeczno – ekonomicznego współczesnej Polski. Przede wszystkim umożliwiają uzupełnianie niedoborów na rynku pracy, które od kilku lat stanowią jedną z najważniejszych barier rozwoju firm i będą się pogłębiać z powodu niekorzystnych trendów demograficznych, szczególnie silnych w populacji osób w wieku produkcyjnym mobilnym (18 – 44 lata). Ponadto prognozy GUS wskazują, że w latach 2020 – 2025 liczba osób w wieku produkcyjnym zmniejszy się o prawie 80 tys., a w wieku produkcyjnym mobilnym już o prawie 1,18 mln osób. Dla porównania między rokiem 2015 a 2020 prognoza przewidywała spadek odpowiednio o ok. 560 tys. i 1,2 mln. W kolejnych latach po 2025 r. spadek liczby osób w wieku produkcyjnym będzie się utrzymywał, w niektórych okresach może być nawet szybszy. Polityka migracyjna wydaje się zatem głównym sposobem na zapewnienie stabilności podaży na rynku pracy w najbliższych latach.

W kolejnych latach uzależnienie wzrostu gospodarczego od dostępności podaży pracowników z zagranicy będzie jeszcze wzrastać. Dostępność cudzoziemskiej siły roboczej (rozumiana także jako łatwość uzyskania potrzebnych zezwoleń) staje się coraz częściej czynnikiem decydującym o rozpoczęciu dużej inwestycji (często z udziałem kapitału zagranicznego). W niektórych branżach (m.in. transport, budownictwo, część usług, zbiór owoców, agencje pracy tymczasowej) dostępność pracowników cudzoziemskich, może decydować o samej możliwości prowadzenia działalności gospodarczej. Migranci podejmują często pracę w sektorach i zawodach najmniej atrakcyjnych dla obywateli Polski, gdzie kluczowe znaczenie ma utrzymanie niskich kosztów pracy, co przyczynia się do ograniczania ryzyka przeniesienia działalności do państwa o niższych kosztach pracy. W przypadku usług praca migrantów pozwala zapewnić istotne społecznie usługi opiekuńcze, hotelarskie, gastronomiczne czy w zakresie zdrowia i urody.

Duże możliwości rozwoju w związku ze zwiększoną skalą migracji zarobkowych uzyskały agencje zatrudnienia. Cudzoziemcy stanowili w 2019 r. 42% (87 tys.) osób, które znalazły pracę za pośrednictwem agencji oraz 42% (298 tys.) pracowników zatrudnionych w agencjach pracy tymczasowej i świadczących pracę na rzecz innych podmiotów (w obydwu przypadkach obywatele Ukrainy stanowili ok. 90% wszystkich cudzoziemców [gov.pl 2021: 10.05.2022]). Dotychczas praca migrantów uzupełniała przede wszystkim niedobory w zawodach niewymagających kwalifikacji, a także w zawodach związanych z wykwalifikowaną pracą fizyczną (np. kierowcy, elektrycy, operatorzy maszyn i urządzeń czy kucharze). Liczba cudzoziemców podejmujących pracę w zawodach wymagających wysokich kwalifikacji zwiększa się w niektórych grupach zawodów (m.in. w zawodach informatycznych), ogółem jednak udział

dokumentów legalizujących zatrudnienie specjalistów jest niski (poniżej 3%) i zmniejszał się w ostatnich latach. Analizując wyniki prowadzonego przez MRPiPS Monitoringu zawodów deficytowych i nadwyżkowych, a także prognozy zawarte w Barometrze Zawodów, widać dużą zbieżność z popytem na pracę cudzoziemców. Są jednak zawody deficytowe, w których cudzoziemcy nie pracują na większą skalę, m.in. wykwalifikowani pracownicy służby zdrowia, pracownicy branży finansowej, księgowi czy nauczyciele przedmiotów zawodowych.

Przez dłuższy czas Polska nie stosowała – co do zasady- preferencji dla określonych zawodów lub kwalifikacji. Dopiero od połowy 2018 r. dla prawie 300 zawodów wprowadzono zwolnienie z tzw. testu rynku pracy w procedurze uzyskania zezwolenia na pracę. Rozwiązanie to zostało korzystnie ocenione m.in. przez pracodawców i przyczyniło się do zwiększenia liczby wydawanych zezwoleń na pracę, w szczególności dla zawodów związanych z wykwalifikowaną pracą fizyczną. Przykładem rozwiązań wypracowanych w tym zakresie jest program „Poland. Business Harbour” opracowany w celu umożliwienia przyjazdu i przeniesienia swojej aktywności zawodowej do Polski wysoko wykwalifikowanej kadry menadżerów i pracowników z branży IT z Białorusi.

Innym problemem są ograniczenia w uznawalności dyplomów i kwalifikacji zdobytych przez imigrantów w ich kraju pochodzenia. Do najważniejszych grup zawodów o wysokich kwalifikacjach, w odniesieniu do których koniecznym wydaje się wprowadzenie rozwiązań zmierzających do likwidacji potencjalnych ograniczeń, należy zaliczyć zawody medyczne. Należy jednocześnie pamiętać, że Polska wciąż jest krajem, który stanowi atrakcyjny rynek pozyskiwania wysoko wykwalifikowanego personelu medycznego, co skutkuje już ograniczeniem dostępu do usług medycznych w kraju. Polska podpisała Kodeks Dobrej Praktyki WHO w sprawie rekrutacji zagranicznego personelu medycznego, przewidujący ograniczenia bezpośredniej rekrutacji z państw, w których stabilność systemów ochrony zdrowia jest zagrożona. Podobnie jak większość państw rozwiniętych, Polska będzie musiała jednak przynajmniej część niedoborów w zawodach medycznych uzupełniać w oparciu o pracowników z zagranicy.

Silny wzrost napływu migrantów zarobkowych nie wywołał dotychczas negatywnych zjawisk na rynku pracy, przynajmniej w skali makro. Bezrobocie rejestrowane pod koniec 2019 r. osiągnęło najniższe poziomy od początku transformacji (5,2%) a tempo wzrostu płac wynosiło w 2019 r. ok. 7% r/r. Poprawę sytuacji na rynku pracy zahamowała pandemia, która spowodowała wzrost bezrobocia rejestrowanego do poziomu 6,1% w sierpniu 2020 r. oraz spadek tempa wzrostu wynagrodzeń.

Obecne regulacje zawierają mechanizmy mające chronić przed negatywnymi zjawiskami na rynku pracy, zarówno w odniesieniu do ochrony pracownika z zagranicy jak i potencjalnego pogorszenia pozycji pracowników krajowych. Można tu wymienić m.in. porównywalność wynagrodzenia cudzoziemca do wynagrodzeń na podobnym stanowisku na lokalnym rynku pracy, obowiązek zapewnienia minimalnego wynagrodzenia niezależnie od rodzaju umowy, czy preferencje w przypadku zatrudniania na umowę o pracę.

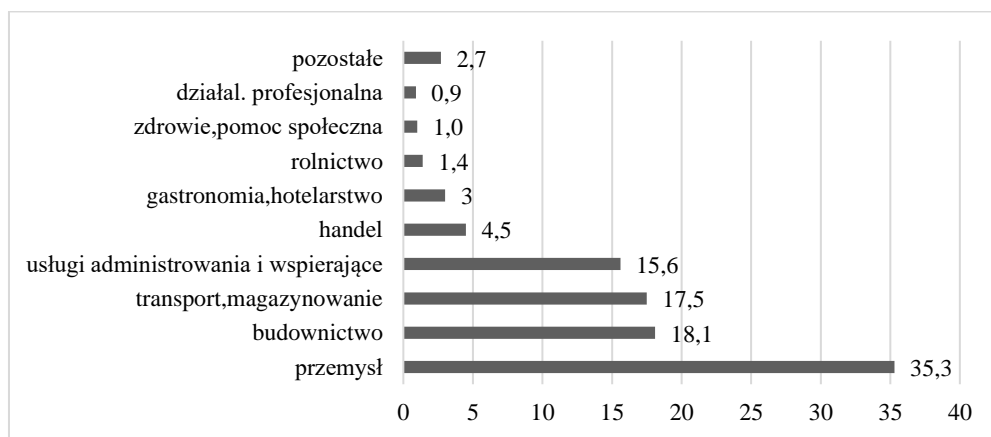
Zdecydowanie największą liczbę imigrantów stanowią obywatele Ukrainy [money.pl 2020: 09.09.2022]. Ukraińcy w Polsce pracują chętnie, ciężko, za niewielkie stawki.

4. Uchodźcy wojenni z Ukrainy i możliwość zatrudnienia ich w Polsce

Z dniem 24 lutego 2022 roku wszelkie szacunki dotyczące emigrantów z Ukrainy stały się nieaktualne. Wojna z rosyjskim najeźdźcą, mordowanie ludności cywilnej, bombardowanie miast spowodowało masową ucieczkę ludności cywilnej z Ukrainy. W połowie kwietnia b.r. szacuje się, że do Polski przybyło 2 miliony 820 tysięcy obywateli Ukrainy.

Polskę opuściło ok. 250 tys. Ukraińców, głównie młodych mężczyzn powracających bronić swojej ojczyzny. Ma to ogromny wpływ na sytuację polskich przedsiębiorstw zatrudniających obywateli Ukrainy szczególnie w branżach, w których stanowili duży odsetek zatrudnionych m.in. w budownictwie, transporcie, informatyce [Mazuś 2021:12].

Tabela 4. Branże, w których pracują Ukraińcy na podstawie oświadczeń* wydanych w 2021r. (w %)



*oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcowi

Źródło : Rzeczpospolita, 25.02.2022r.

Szacuje się, że Ukrainę opuści około 5 milionów osób głównie kobiety i dzieci [Jańczuk 2022: A15], z czego największa część przybędzie do Polski.

Polski rynek może dać zatrudnienie ponad 200 tys. cudzoziemcom w krótkim terminie a w dłuższym nawet 700 tys.

Z ofertami pracy nie powinno być problemu ponieważ chłonność naszej gospodarki w zatrudnieniu jest bardzo wysoka -biorąc pod uwagę liczbę miejsc pracy która pod koniec III kwartału wynosiła ponad 150 tys. Możliwe jest przyjęcie tylu osób praktycznie od zaraz, a w okresie kilku miesięcy rynek jest w stanie wchłonąć dodatkowe 300-400 tysięcy, zaś w horyzoncie roku jak wynika z szacunków Peschel Service - jeszcze więcej [Baniak 2022: A13].

Deklaruje chęć zwiększenia zatrudnienia 21% firm budowlanych, 16 % firm handlowych. W branży TSL transport logistyka – spedycja jest 15% chcących zatrudnić pracowników. Ukraińskie kobiety mogą próbować znaleźć pracę w usługach - w tej branży deklaracje zatrudnienia składa 12% firm wśród których najczęściej pojawiają się firmy zajmujące się zakwaterowaniem, gastronomią a także działające w sektorze IT [Błaszczak 2022: A16].

Polski Instytut Ekonomiczny przytacza wyniki badań z których wynika, że pracodawcy w Polsce byli dobrze oceniani przez ukraińskich pracowników, 57% miało dobre lub bardzo dobre nastawienie do swoich szefów, 39% neutralne, 60 % pracowników z Ukrainy odczuwało zadowolenie z pracy w Polsce, niezadowolonych było 13,5 %.

Ustawa w art. 23 przewiduje, że obywatele Ukrainy którzy legalnie przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej mogą podejmować i wykonywać działalność gospodarczą na zasadach obowiązujących obywateli polskich.

W ustawie przewidziano możliwość zatrudnienia obywateli Ukrainy przez okres 18 miesięcy na stanowiska lekarza .

Przebywający w Polsce uchodźcy z Ukrainy stanowią bardzo duże wyzwanie dla samorządów. Samorzady obawiają się problemów takich jak: kwestia zakwaterowania, finansowania pobytu uchodźców i ich edukacji. W Warszawie np. do szkół i przedszkoli zapisało się 12000 dzieci z Ukrainy. W polskim systemie oświaty jest 140 tys. dzieci i młodzieży z Ukrainy, w tym 95 – 100 tys. w szkołach podstawowych a 22- 23 tys. w przedszkolach – poinformował Minister Edukacji i Nauki Przemysław Czarnek [klubjagiellonski.pl: 09.09.2022].

Ewentualny powrót uchodźców do Ukrainy będzie miał zdecydowanie negatywny wpływ na gospodarkę Polski, ponieważ aż 61% uchodźców to osoby z wyższym wykształceniem, 17% z nich to specjaliści, 6% to kadra medyczna. Bardzo dużą grupę stanowią też nauczyciele.

Według szacunków GUS na koniec ubiegłego roku za granicą przebywało 2,24 miliona Polaków [bankier.pl 2021: 09.09.2022]. Są to głównie specjaliści różnych technologii. Nie wyrażają oni woli powrotu do kraju, są to przeważnie młodzi ludzie poniżej 40 roku życia. Stały pobyt za granicą potwierdziło 82% z nich. Należy zaznaczyć, że 37,6% emigrantów pracuje na podstawie umów o stałym zatrudnieniu. Brak tych kadr mogą w pełni zrekomensować pracownicy z Ukrainy.

Wnioski

Prognozy Narodowej Rady Ludnościowej szacują, żeby utrzymać obecny poziom gospodarki, do 2050 roku Polska musi przyjąć około 5 milionów imigrantów. Pilnie potrzebuje chętnych do pracy i łatwo asymilujących się imigrantów. Kandydatami naturalnymi są Ukraińcy. W związku z tym konieczne jest pilne zalegalizowanie pobytu Ukraińców przebywających w Polsce. Znaczna część naszych rodaków (52%)

pozytywnie odnosi się do tego problemu. Polska zyskuje argument z UE, że prowadzi jasno określoną politykę imigracyjną.

Informacje z Ukrainy – zniszczone miasta, ogromna ilość zamordowanych cywilów, przygotowania do kolejnej ofensywy wojsk rosyjskich nie pozwalają przypuszczać, że wojna zakończy się szybko. Pomimo to 56% Ukraińców planuje powrót do ojczyzny kiedy to będzie bezpieczne [Rzeczpospolita 2022: 1]. Jak wynika z raportu Uchodźcy z Ukrainy w Polsce opracowanego przez platformę migracyjną „EWL” i Studium Europy Wschodniej UW w Polsce zamierza zostać co trzeci uchodźca [Ibidem].

W najbliższym czasie liczba miejsc – i co za tym idzie – potrzeba rąk do pracy w Polsce może wzrosnąć z powodu przenoszenia zakładów produkcyjnych. Zgodnie z raportem Credit Agricole i danymi banku centralnego w Rosji wartość bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Rosji w obszarze przetwórstwa przemysłowego w II kw. 2021 r. wynosiła 145 mld dol. Ponad 72 % z tej kwoty – 105 mld dol. – inwestowały kraje uznane ostatnio przez Rosję za nieprzyjazne [Tronowicz 2022: 53]. Spora część międzynarodowych korporacji wycofała się lub zawiesiła działalność w Federacji Rosyjskiej. W ślad za tą decyzją może pójść odpływ inwestycji i relokacja zakładów przemysłowych

Credit Agricole informuje [Tamże], że nastąpi przenoszenie za granicę zakładów produkcyjnych działających dotąd w Rosji. Jak czytamy: „Uważamy, że z uwagi na dogodne położenie geograficzne, wysoki poziom kapitału ludzkiego, relatywnie niskie koszty pracy część inwestycji zlokalizowanych dotychczas w Rosji może zostać przeniesiona do Polski”. Ukraińcy z pewnością mogą stanowić cenne uzupełnienie i źródło zasobów w tych wszystkich zawodach, w których ich praca, zdolności oraz umiejętności będą przydatne.

Bibliografia

- Baniak R. (2022), Pilnie potrzebna pomoc i praca dla Ukraińców, Rzeczpospolita Nr 57.
- Błaszczak A. (2022), Pracodawcy czekają na Ukraińców, Rzeczpospolita Nr 72.
- Jańczuk M. (2022), Milion Ukraińców zmienia rynek najmu, Rzeczpospolita Nr 55.
- Józwiak J. (2013), Demograficzne uwarunkowania rynku pracy w Polsce., [w:] Kiełkowska M. (red.), Rynek pracy wobec zmian demograficznych, Instytut Obywatelski, Warszawa.
- Kaczmarczyk P., Okólski M. (2008), Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Mazuś M. (2021), Ukraińcy w Polsce – jest ich 1,3 miliona, Polityka Nr 26.
- Polityka migracyjna Polski – diagnoza stanu wyjściowego. Raport (2020), MSWiA, Warszawa.
- Raport Imigranci z Ukrainy ratunkiem dla polskiej demografii (2016), ZPP, Warszawa.
- Rauziński R., Szczygielski K., Berlińska D. (2015), Prognoza ludności dla województwa opolskiego do roku 2050. Wnioski w kontekście prowadzenia polityki regionalnej oraz wsparcia odnowy demograficznej województwa opolskiego, Ekspertyza, PIN – Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Rzemek M. (2021), Polska gospodarka pilnie potrzebuje cudzoziemców, Rzeczpospolita Nr 131.

Tronowicz M. (2022), Praca znajdzie imigranta, Gazeta Bankowa Nr 5.

GUS (2014), <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludność/prognoza-ludności/prognoza-ludności-na-lata--2014-2050-opracowana-2014>.

GUS (2021), <https://www.gov.pl/web/udsc/cudzoziemcy-w-polsce-po-2020-r> .

Klub Jagielloński (2022), <https://klubjagiellonski.pl/2022/04/21/800-tys-dzieci-z-ukrainy-polska-szkola-udzwignie-to-wyzwanie/>.

Money.pl (2020), <https://www.money.pl/gospodarka/ukraincy-chca-do-polski-koszty-zycia-sa-takie-jak-w-polsce-a-pensje-cztery-razy-nizsze-6545412465866369v.html>.

Parkiet.com (2021), <https://www.parkiet.com/gospodarka-krajowa/art19641911-morawiecki-deficyt-budzetu-2020-o-ok-25-mld-zl-ponizej-znowelizowanego-planu>.

Prawo.pl (2020), <https://www.prawo.pl/kadry/jaki-jest-procentowy-udzial-w-pkb-polski-wydatkow-na-emerytury-z,497886.html>.

Rozdział VIII.

RYNEK PRACY A EDUKACJA W POLSCE

*Jacek Stasiak**

Streszczenie

Wykształcenie jest jedną z najsilniejszych determinant określających szanse na znalezienie i utrzymanie pracy. Z tego punktu widzenia istotnego znaczenia nabiera problem jakości tego wykształcenia. Ważne jest określenie wpływu systemu edukacyjnego na mobilność zawodową. W artykule podniesiono kwestię przystawalności systemu edukacji do potrzeb rynku pracy i wyzwań jakie współczesność i zachodzące w niej zmiany stawiają przed systemem edukacji.

Słowa kluczowe: rynek pracy, bezrobocie, edukacja, szkolnictwo wyższe.

Summary

Education is one of the strongest determinants of the chances of finding and keeping a job. From this point of view, the problem of the quality of this education becomes of major importance. It is important to determine the impact of the educational system on professional mobility. The article raises the issue of the compatibility of the education system with the needs of the labor market and the challenges that modern times and the changes taking place in it pose to the education system.

Key words: labour market, unemployment, education, higher education

JEL: N34.

* Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach; jstasiak@push.pl.

Wprowadzenie

We współczesnym świecie wykształcenie, profesjonalna wiedza i umiejętności zawodowe stanowią kluczowe czynniki decydujące o przydatności pracownika na rynku pracy. System edukacji pełni niezwykle istotną rolę w kształtowaniu tych czynników a jednocześnie powinien przygotowywać do funkcjonowania w nowym modelu gospodarki – gospodarki opartej na wiedzy, a jednym z jego najistotniejszych zadań jest umożliwienie ludziom pełnego wykorzystania swojego potencjału na zmieniającym się rynku pracy przez całe życie zawodowe. Jeżeli zatem przyjmiemy, że wykształcenie jest jedną z najsilniejszych determinant określających szanse na znalezienie i utrzymanie pracy, wówczas istotnego znaczenia nabiera problem jakości tego wykształcenia i jego „przystawalności” do potrzeb rynku pracy. Z tego punktu widzenia określenie wpływu systemu edukacyjnego na mobilność zawodową wydaje się ważne.

Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na następujące pytania:

1. W jakim kierunku przebiegają zmiany polskiego systemu edukacji?
2. Czy zmieniony system edukacji odpowiada na potrzeby rynku pracy?

5. Zmiany w systemie edukacji w Polsce

Jednym z najważniejszych czynników przyspieszających wzrost gospodarczy i pozytywnie wpływających na zdolność konkurencyjną państw jest jakość zasobu kapitału ludzkiego. Aby móc skutecznie konkurować we współczesnej gospodarce światowej nieodzowne jest budowanie nowoczesnego systemu gospodarczego – opartego na wiedzy, w którym priorytetem powinny być kwalifikacje i umiejętności twórczego myślenia. Kluczową rolę w tworzeniu takiej gospodarki pełni system edukacyjny.

W ciągu ostatniego ćwierćwiecza polski system edukacji dwukrotnie był reformowany. Po raz pierwszy pod koniec lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, kiedy to transformacja ustrojowa i zmieniający się rynek pracy ujawniły rozbieżności między oczekiwaniami rynku a ofertą edukacyjną szkół. Konieczna stała się reforma systemu edukacji. Reforma ta została wprowadzona w 1999 roku. Jej deklarowane cele to: dostosowanie struktury kształcenia i treści nauczania do potrzeb współczesnych społeczeństw, upowszechnienie kształcenia na poziomie średnim i wyższym, wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci z różnych środowisk. Reforma ta przedłużyła kształcenie obowiązkowe o rok. Edukacja szkolna trwała 9 lat i składały się na nią: 6-letnia szkoła podstawowa oraz 3-letnie gimnazjum. Szczególną rolę w zakresie wyrównywania szans edukacyjnych przypisano nowo powstałym gimnazjom.

Bardzo głębokie przemiany strukturalne dotknęły system szkolnictwa ponadgimnazjalnego. Polegały one przede wszystkim na:

- zmniejszeniu liczby zasadniczych szkół zawodowych,
- tworzeniu nowych, 3-letnich liceów ogólnokształcących,
- gwałtownym spadku (po 1999 roku) liczby techników

– wprowadzeniu od 2001 roku nowego typu szkoły – liceum profilowanego, które w związku z niewielką ich popularnością przestały funkcjonować do 1 września 2014.

Możemy powiedzieć, że reforma systemu edukacji doprowadziła do rozszerzenia kształcenia ogólnego kosztem zawodowego. Był to kierunek przeciwny tendencjom występującym w tym samym czasie w innych krajach UE, gdzie strategia rozwoju edukacji zawodowej, wynikająca z Traktatu Amsterdamskiego, przewidywała ograniczenie kształcenia ogólnego na rzecz zawodowego, rozszerzenie praktyk zawodowych i kształcenie dualne. W Polsce praktyczne ograniczenie kształcenia zawodowego miało niekorzystny wpływ na konkurencyjność, produktywność i jakość pracy w polskiej gospodarce.

Skutki tej reformy nie były oceniane jednoznacznie. Jej przeciwnicy podnosili, iż reforma doprowadziła m.in. do wzrostu agresji wśród uczniów i spowodowała pojawienie się najbardziej agresywnych zachowań wśród młodzieży (głównie gimnazjalnej), brak trwałości efektów uczenia poprzez szybki proces zapominania materiału przez uczniów oraz problemy z nauką nowego, reforma spowodowała również marginalizację szkolnictwa zawodowego. Wydaje się, że wymienione wady (z wyjątkiem ostatniej) były efektem zbyt szybkiego tempa realizacji reformy. W konsekwencji podstawy programowe, podręczniki a przede wszystkim kadra pedagogiczna były w niedostatecznym stopniu przygotowane do jej wdrożenia. Wady te szczególnie ostro były widoczne w pierwszych latach funkcjonowania nowego systemu i przyczyniły się do utrwalenia negatywnego jego wizerunku. Z drugiej strony po kilkunastu latach jego funkcjonowania. Niezależne międzynarodowe raporty np. raport Pearsona pt. „The learning curve” („Krzywa nauczania”) z lat 2012 i 2014 [www.pearson.com], przedstawiający ranking systemów edukacji, oparty na wynikach przeprowadzanych regularnie co kilka lat testów sprawdzających znajomość nauk ścisłych i humanistycznych, wskazywał na wysoką i poprawiającą się pozycję Polski. W rankingu tym Polska zajęła odpowiednio 14. i 10. miejsce na Świecie. Według raportu Polska była w czołówce, jeżeli chodzi o udział na rynku pracy osób, które ukończyły szkoły ponadgimnazjalne. Wskaźnik ten w Polsce wynosił 68%, podczas gdy dla porównania w Niemczech wynosił 59%, a w zwycięskiej Finlandii 47%. Świadczy to o tym, że po kilkunastu latach funkcjonowania nowego systemu edukacji struktury i kadra okrzepły, nabrały doświadczenia i kompetencji, które pozytywnie przyczyniły się do wzrostu poziomu nauczania.

Po wyborach parlamentarnych w 2015 r. zwycięskie ugrupowanie (PiS) rozpoczęło realizację postulatu zawartego w swoim programie z 2014 roku, który zakładał m.in. powszechny i bezpłatny dostęp do edukacji przedszkolnej oraz wycofanie skutków reformy edukacji z 1999 poprzez powrót 8-letniej szkoły podstawowej, 4-letniego liceum, 5-letniego technikum i likwidację gimnazjów. Powoływano się przy tym na sondaż Instytutu Badań Rynkowych i Społecznych IBRiS z 2015 roku, według którego 70% Polaków chciało likwidacji gimnazjów i powrotu do 8-letniej szkoły podstawowej. Wskazywano, że gimnazja nie przyczyniły się do wyrównania szans edukacyjnych,

poprawy wyników i jakości nauczania. Zauważono również, że część z nich, w szczególności w dużych miastach, wprowadziła selektywny nabór, podczas gdy w założeniu szkoły te powinny mieć charakter powszechny. Pomimo tego, że od 1 września 2009 roku gimnazja miały być programowo połączone ze szkołami ponadgimnazjalnymi, często funkcjonowały w zespołach szkół wraz ze szkołami podstawowymi. Ministerstwo uzasadniało również, że w przyszłości pojawią się problemy z finansowaniem tych placówek, które będą determinowane sytuacją demograficzną. Wdrażanie reformy rozpoczęło się od uchwalenia 27 października 2017 roku Sejm RP ustawy o finansowaniu zadań oświatowych i o Ogólnopolskiej Sieci Edukacyjnej.

Kluczowe elementy reformy to:

- Zmiana struktury systemu oświaty polegająca na wprowadzeniu długiej 8-klasowej szkoły podstawowej w miejsce 6-letniej szkoły podstawowej i 3-letniego gimnazjum.
- Obowiązek rocznego przygotowania przedszkolnego dla 6-latków, w trakcie którego dziecko uczy się podstawowych umiejętności, a jego nauka, podobnie jak nauka w szkole jest objęta subwencją oświatową z budżetu państwa.
- Zapewnienie darmowych podręczników.
- Wydłużenie o rok cyklu kształcenia ogólnego i zawodowego w szkołach średnich (4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum).
- Wprowadzenie 3-letniego kształcenia branżowego (1 kwalifikacja w danym zawodzie) z możliwością nabywania dalszych kwalifikacji i przygotowania do matury w 2-letniej szkole branżowej II stopnia.
- Upowszechnienie kształcenia dualnego realizowanego we współpracy z przedsiębiorcami.
- Zwiększenie udziału pracodawców we współfinansowaniu kształcenia zawodowego. Zmiany rozpoczęły się od roku szkolnego 2017/2018. Tak szybkie przeprowadzenie i wdrożenie reformy pociągnęło za sobą szereg negatywnych skutków. Krytycy reformy zarzucali jej przede wszystkim:
 - Brak podręczników - szybkie zmiany w podstawach programowych skutkowały tym, że na początku roku szkolnego 2017/2018 w niektórych szkołach brakowało podręczników.
 - Osłabienie samorządu - jeszcze w grudniu 2015 roku ustawowo wzmocniono rolę kuratorów oświaty, którzy mogą przejąć całkowitą kontrolę nad szkołami, powoływać dyrektorów i omijać decyzyjność samorządów.
 - Podwójny rocznik - z powodu reformy edukacji w 2019 roku do pierwszej klasy liceum przeszły jednocześnie dwa roczniki.
 - Nadrabianie programu - dzieci w siódmej i ósmej klasie podstawowej musiały nadrobić 3-letni program gimnazjalny w dwa lata.

W maju 2019 roku Najwyższa Izba Kontroli opublikowała raport na temat zmian w systemie oświaty jakie dokonały się za sprawą reformy [NIK 2019]. Raport krytycznie ocenił przeprowadzoną reformę. Zastrzeżenia kontrolerów NIK w znacznym stopniu dotyczyły nierzetelnie ocenionych finansowych i organizacyjnych skutków

wprowadzanych zmian. Ministerstwo zakładało, iż reforma będzie finansowana z części oświatowej subwencji ogólnej oraz budżetu samorządów. Tymczasem pomiędzy 2014 a 2017 rokiem wydatki jednostek samorządu terytorialnego, odpowiedzialnych za realizację zadań oświatowych wzrosły o ponad 12 procent, z kolei kwoty subwencji oświatowych wzrosły jedynie o 6 procent. W tym samym okresie, udział subwencji oświatowej w wydatkach samorządowych przeznaczonych na zadania oświatowe spadł z 63 procent do 60 procent. Autorzy reformy założyli, iż średni koszt kształcenia w przeliczeniu na jednego ucznia spadnie, tym czasem wzrósł on pomiędzy 2016 a 2018 rokiem o 6,4 procenta. Kolejnym błędnym zdaniem NIK założeniem MEN, były przewidywania Ministerstwa, związane z oszczędnościami jakie miały mieć gminy, związane z ograniczeniem dowożenia dzieci do szkół po likwidacji gimnazjów. Planowano, iż w latach 2017–2018 samorzady oszczędziły by blisko 82 mln zł. W praktyce, wydatki gmin na finansowanie dowożenia dzieci do szkół, w tym samym okresie wzrosły o ponad 67 mln zł.

Zdaniem Najwyższej Izby Kontroli, Ministerstwo Edukacji nie przeprowadziło rzetelnych analiz możliwości szkół w zakresie wchłonięcia uczniów z tzw. „podwójnego rocznika”. MEN przeanalizował dostępność sal lekcyjnych jedynie z 13 procent szkół, samodzielnych liceów ogólnokształcących, pomijając w swoich analizach technika, szkoły branżowe I stopnia oraz szkoły funkcjonujące w zespołach. W efekcie odnotowano przypadki rozpoczynania obowiązkowych zajęć o godzinie 07:10 a kończenia o 18:15. Szkoły zostały zmuszone do wygospodarowywania dodatkowej przestrzeni dla uczniów. W efekcie część zajęć odbywała się na korytarzach szkolnych, zmniejszono powierzchnię świetlic. Skutkiem wprowadzonych zmian, warunki nauczania w ponad 34 procentach szkół pogorszyły się, a w 56 procentach szkół, nie poprawiły się. Wiele szkół zostało zmuszonych do ograniczenia liczby zajęć pozalekcyjnych.

Zdania na temat reformy edukacji z 2017 roku są więc podzielone. Pomimo przytoczonych powyżej krytycznych uwag badania przeprowadzone przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej w 2018 roku (rok po wdrożeniu reformy) wskazywały, że większość Polaków ocenia ją pozytywnie. Ponadto W założeniach reformy niewątpliwie pozytywnie należy ocenić próbę przywrócenia rangi szkolnictwu zawodowemu poprzez utworzenie szkół branżowych I-go i II-go stopnia oraz implementację kształcenia dualnego.

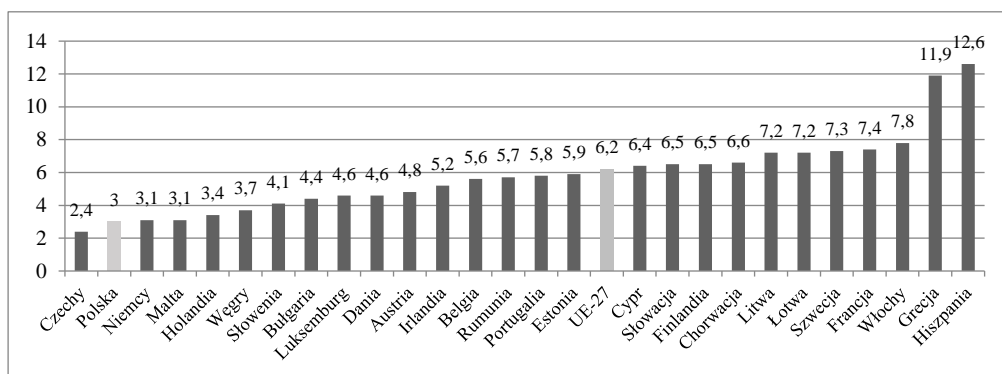
6. Potrzeby rynku pracy

Procesy zachodzące na rynku pracy są wynikiem oddziaływania wielu różnorodnych czynników związanych z jego stroną podażową i popytową. Wzajemne relacje pomiędzy nimi przesądzają o ogólnej sytuacji na rynku pracy i w poszczególnych jego segmentach, którą wyrażać może stan równowagi (pełnego zatrudnienia), nadwyżki podaży pracy (bezrobocia) lub też deficytu siły roboczej. Zmiany na rynku pracy w Polsce w okresie transformacji, w tym pojawienie się i dynamiczny wzrost zjawiska bezrobocia, wynikały

głównie z czynników popytowych (tj. określających wielkość i strukturę zapotrzebowania pracodawców na siłę roboczą), towarzyszących transformacji gospodarczej. W drugiej dekadzie XXI wieku zaczęły być obserwowane również istotne zmiany po stronie podażowej rynku pracy, wpływające na rozmiary i strukturę zasobów pracy. Wynikały one głównie z oddziaływania czynników demograficznych oraz edukacyjnych. W tym artykule koncentrujemy się przede wszystkim na analizie czynników popytowych i podażowych związanych ze zmianami w zakresie oczekiwań pracodawców i edukacji której wynikiem są posiadane przez aktywnych zawodowo kompetencje i kwalifikacje.

Ostatnie lata przyniosły istotne zmniejszenie skali zjawiska bezrobocia w Polsce. Obecnie bezrobocie jest tak niskie, że możemy wręcz mówić o niedoborach w zakresie podaży pracy. Według danych Powiatowych Urzędów Pracy, w ciągu ostatniego roku (marzec 2021-marzec 2022) stopa bezrobocia w Polsce zmalała z 6,4% do 5,4%. Oczywiście sytuacja na rynku pracy nie wszędzie jest równie dobra. Najniższą stopę bezrobocia notujemy w województwie wielkopolskim (3,1%) a niewiele wyższą w województwach: śląskim (4,2%) i małopolskim (4,5%). Z kolei najwyższą w województwach: warmińsko-mazurskim (8,6%), podkarpackim (8,1%) i kujawsko-pomorskim (7,6%) [GUS 2022]. Efektem poprawy sytuacji na rynku pracy był spadek liczby zarejestrowanych bezrobotnych o ponad 176 tys. osób z 1078,4 tys. w marcu 2021 do 902,1 tys. w marcu 2022. Jednocześnie w ciągu roku wzrosło przeciętne miesięczne zatrudnienie w sektorze przedsiębiorstw o ponad 154 tys. osób, z 6330,3 tys. osób w marcu 2021 do 6484,9 tys. osób w marcu 2022. Widzimy zatem, że pomimo pandemii COVID 19 sytuacja na rynku pracy ulegała poprawie. Zresztą podobne tendencje występowały w całej Unii Europejskiej, w której stopa bezrobocia obniżyła się w ciągu roku (od lutego 2021 do lutego 2022) z 7,5% do 6,2%.

Wykres 1. Stopa bezrobocia w Unii Europejskiej (EU-27) w lutym 2022 r.



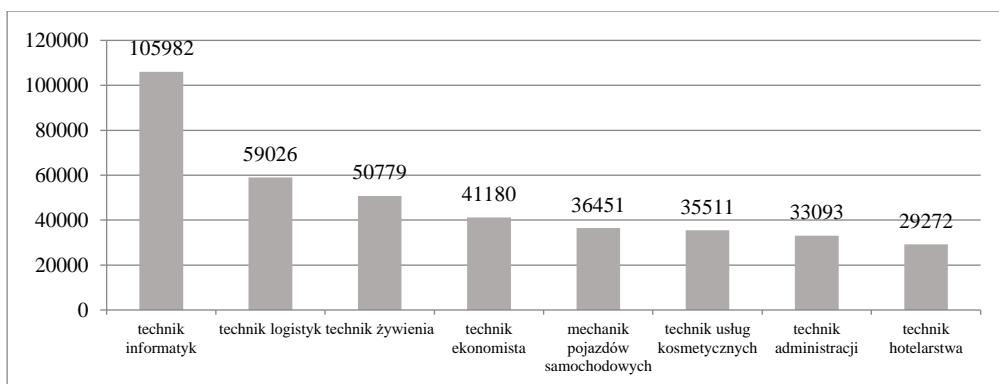
Źródło: [Eurostat 2022].

Stopa bezrobocia obliczona według metodologii Labour Force Survey dla Polski wynosiła w lutym 2022 3,0% i niższą miały tylko Czechy (2,4%). Rozbieżność pomiędzy miesięczną wartością stopy bezrobocia na stronie Eurostatu a danymi dotyczącymi stopy

bezrobocia rejestrowanego prezentowanymi na stronie GUS wynika z odmiennej metodologii zastosowanej przy gromadzeniu i opracowywaniu danych, w tym także z odmiennej definicji osoby bezrobotnej. Na wykresie 1 prezentujemy poziom stopy bezrobocia w UE w lutym 2022.

Pomimo poprawiającej się sytuacji na rynku pracy można było zaobserwować występowanie strukturalnych niedopasowań, co przynosiło skutek w postaci utrzymywania się stosunkowo wysokiego bezrobocia w pewnych grupach zawodowych przy jednoczesnym niedoborze pracowników w innych zawodach. Według danych Ministerstwa Rozwoju, Pracy i Technologii w 2020 r. zawodami deficytowymi o najwyższej średniomiesięcznej przewadze napływu ofert nad napływem bezrobotnych, był zawód pracownika zajmującego się sprzątaniem (przewaga ofert wyniosła 1,7 tys.), pracownika wykonującego dorywcze prace proste (1,6 tys.), agenta ubezpieczeniowego (1,4 tys.) oraz programisty aplikacji (1,1 tys.). W większości województw zawodem nadwyżkowym był zawód sprzedawcy sklepowego. W 2020 r. przewaga bezrobotnych nad ofertami pracy wyniosła 91,0 tys. Do zawodów nadwyżkowych należy też zaliczyć kucharzy (24,3 tys.), mechaników pojazdów samochodowych (17,8 tys.), ślusarzy (17,4 tys.) oraz fryzjerów (15,0 tys.). Wśród zawodów wymagających wykształcenia wyższego najbardziej nadwyżkowe w 2020 r. pozostawały zawody: specjaliści do spraw administracji i rozwoju (z przewagą 8,3 tys. bezrobotnych w stosunku do ofert pracy) oraz ekonomisty (7,0 tys.), co wiązało się z faktem niedopasowania struktury kształcenia do potrzeb rynku pracy [GUS 2021]. Wymienione niedopasowania wynikają przede wszystkim z anachronicznego modelu edukacji, w którym oferowane są kierunki kształcenia, które są stosunkowo „tanie” i „łatwe” do zorganizowania a nie te, które wynikają z potrzeb rynku pracy. Sytuacja w ostatnich latach wprawdzie uległa znacznej poprawie, ale nadal te zawody, które wykazują się pewną nadwyżkowością są bardzo popularne. Na wykresie 2 prezentujemy liczbę uczniów szkół technicznych kształcących się w najbardziej popularnych zawodach w roku szkolnym 2021/2022.

Wykres 2. Liczba uczniów szkół technicznych kształcących się na najbardziej popularnych kierunkach w roku szkolnym 2021/2022



Źródło: [www.bankier.pl 2022].

Bardzo wysoka popularność kierunku „technik informatyk” to oczywiście pozytywna wiadomość dla rynku pracy, ale wysokie pozycje w rankingu takich zawodów jak: „technik żywienia”, „technik ekonomista” czy „mechanik pojazdów samochodowych” już niekoniecznie.

W zakresie szkolnictwa wyższego zmiany zachodzące w systemie kształcenia w ostatnim ćwierćwieczu wpłynęły na wzrost poziomu wykształcenia społeczeństwa. Zaobserwowano systematyczny wzrost udziału osób z wykształceniem wyższym w populacji osób w wieku 15 lat i więcej. Od początku lat dziewięćdziesiątych wystąpił w Polsce bardzo intensywny rozwój szkolnictwa wyższego. Na przestrzeni lat 1990/1991–2011/2012 liczba szkół wyższych wzrosła ponad czterokrotnie. W późniejszym okresie przyrost szkół wyższych nie był tak intensywny, a od roku 2012/2013 odnotowujemy spadek ich liczebności. Powyższe zmiany dotyczyły przede wszystkim sektora niepublicznego. Jeszcze szybciej rosła liczba osób kształcących się w tych szkołach. W latach 1990/1991 – 2005/2006 liczba studentów wzrosła blisko 5-krotnie, tj. z 404 tys. do 1,95 mln osób. W następnych latach liczebność osób kształcących się w szkołach wyższych zaczęła się zmniejszać. Największy udział w kształceniu na poziomie wyższym miały szkoły publiczne, które skupiały ok. 70% ogółu studentów. Upowszechnienie w Polsce kształcenia na poziomie wyższym wyrażają współczynniki skolaryzacji, W ujęciu netto oznacza on stosunek (wyrażony procentowo) liczby osób uczących się w nominalnym wieku kształcenia na danym poziomie do całej populacji osób będących w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi kształcenia. W roku akademickim 1990/1991 wynosił on 9,8% , swój maksymalny poziom osiągnął w roku 2009/2010 wynosząc 40,9% od tamtego czasu zaczął nieznacznie maleć osiągając w roku 15/16 poziom 37,3%. Charakterystyczną cechą kształcenia w polskich szkołach wyższych była znaczna koncentracja kierunkowa tego kształcenia. Większość studentów kształciła się na kierunkach związanych z szeroko rozumianymi naukami społecznymi, takimi jak: pedagogiczne, humanistyczne, społeczne, ekonomiczne, administracyjne czy prawne.

Wydaje się prawdopodobne, że regres zainteresowania kierunkami technicznymi wynikał m.in. ze stanu nauczania przedmiotów ścisłych w szkołach średnich. Tendencja ta powinna budzić zaniepokojenie gdyż obecna sytuacja na rynku pracy wskazuje, że potrzebni są specjaliści z wykształceniem politechnicznym. Taki rozwój sytuacji w szkolnictwie wyższym powoduje, że znaczna część absolwentów ma coraz większe problemy ze znalezieniem pracy w wyuczonym zawodzie.

Niedopasowanie oferty kształcenia szkół wyższych do potrzeb rynku pracy wynika m.in. z tego, że strategię rozwojowe szkół wyższych biorą pod uwagę głównie kalkulacje ekonomiczne oraz kadrowe i infrastrukturalne możliwości swojego działania. Doświadczenia krajów UE wskazują, że można jednak stosować spory katalog instrumentów tak, aby ukształtować skalę i strukturę kierunków oferowanych przez szkoły wyższe do tendencji obserwowanych na rynku pracy. Można do nich zaliczyć:

– restrykcyjną politykę rekrutacji, np. „kwoty przyjęć” na poszczególne kierunki,

- stymulowanie zainteresowania studentów za pośrednictwem rozwiniętego systemu informacji i pośrednictwa zawodowego, pozytywnych i negatywnych bodźców finansowych (pomoc finansowa dla studentów bądź różnicowanie czesnego),
- oddziaływanie na organizację pracy uczelni przez określanie rozmiarów kształcenia w skali całego szkolnictwa wyższego, mechanizmy finansowania uczelni bądź system stypendialny studentów.

W 2020 roku infuture.institute we współpracy z Collegium da Vinci przeprowadził badania dotyczące przyszłości edukacji. Wyjściowym założeniem tych badań była konieczność zmian w sposobie edukowania wynikająca z dynamiki zmian cywilizacyjnych zarówno w obszarze technologii jak i stosunków międzyludzkich. Obecne systemy edukacyjne stoją przed wielkim wyzwaniem: jak przygotować uczniów i studentów na nieznaną przyszłość. W raporcie przygotowanym dla Światowego Forum Ekonomicznego [2016] szacuje się, że blisko 70% dzieci, które obecnie uczą się w szkole podstawowej, będzie pracowało w zawodach, które jeszcze nie istnieją. W gospodarce opartej na wiedzy, szczególnego znaczenia nabiera koncepcja lifelong learning, tj. społeczeństwa nieustannie uczącego się. Wiedza przestaje być narzędziem pracy naukowców, nauczycieli, wykładowców, menedżerów czy specjalistów, ale dotyczy wszystkich. Staje się strategicznym zasobem społeczeństw. Rośnie zapotrzebowanie na pracowników samodzielnie myślących i twórczych, którzy potrafią kreować koncepcje, generować innowacyjne i unikalne rozwiązania, umieją rozwiązywać problemy. Konieczność posiadania coraz wyższych kwalifikacji i kompetencji zawodowych wymaga ustawicznego uczenia się, tak by móc reagować i dostosowywać się do szybkich zmian.

Wnioski

We współczesnym świecie wykształcenie jest uznawane za najważniejszą inwestycję w wymiarze jednostkowym, pozwala na osiągnięcie satysfakcjonującego wynagrodzenia, perspektywy rozwoju zawodowego, mniejsze ryzyko bezrobocia i większy prestiż społeczny. Inwestycje w edukację są również ważne w wymiarze ogólnym. Dla całej gospodarki wiedza, umiejętności i postawy pracowników są zasadniczym czynnikiem poprawy wydajności i konkurencyjności. W Polsce na przestrzeni ostatnich dwudziestu trzech lat system edukacyjny uległ ogromnym przeobrażeniom, wynikającym zarówno z przebiegu procesów demograficznych, jak i przeobrażeń systemowych. Od roku 1999/2000 wprowadzono reformę ustroju szkolnego, która doprowadziła do decentralizacji zarządzania oświatą. Niestety reforma doprowadziła jednocześnie do pojawienia się pewnych negatywnych zjawisk. Zdecydowanie zmalała liczba uczniów szkół zawodowych na korzyść liceów ogólnokształcących. Z punktu widzenia założonych celów reformy, do których należało upowszechnianie wykształcenia średniego i wyższego była to tendencja korzystna, z drugiej strony jednak marginalizacja wykształcenia zawodowego spowodowała wiele istotnych problemów, wśród których najważniejszym było rosnące niedostosowanie

oferty edukacyjnej do potrzeb rynku pracy. Wzrost znaczenia kształcenia ogólnego kosztem zawodowego jest przeciwny tendencjom występującym w innych krajach UE, gdzie strategia rozwoju edukacji zawodowej przewiduje ograniczenie kształcenia ogólnego na rzecz zawodowego, rozszerzenie praktyk zawodowych i kształcenie dualne. Kolejna reforma została wprowadzona w życie w roku szkolnym 2016/17. Oznaczała ona powrót do 8-letniej szkoły podstawowej, 4-letniego liceum ogólnokształcącego i 5-letniego technikum. W miejsce szkół zawodowych utworzone zostały szkoły branżowe I i II stopnia. O ile reforma szkolnictwa zawodowego w ogólnym rozrachunku przyniosła wiele korzyści to tempo w jakim została wprowadzone zmiany zaowocowało szeregiem niekorzystnych zjawisk. Zostały one opisane w raporcie NIK z 2019 roku.

Od początku okresu transformacji bardzo dynamicznie rozwijało się w Polsce szkolnictwo wyższe. Rozwój ten był przede wszystkim stymulowany urynkowaniem usług edukacyjnych. Powstało wiele uczelni niepaństwowych prowadzących głównie kształcenie na kierunkach ekonomicznych i administracyjnych. Rozwój „tanich” kierunków, tzn. takich, które nie wymagają bogatego zaplecza dydaktycznego i jednocześnie spadek studiujących kierunki inżyniersko-techniczne, spowodował wzrost stopnia niedopasowania systemu edukacji do potrzeb rynku pracy. Taki rozwój sytuacji w szkolnictwie wyższym spowodował, że znaczna część absolwentów ma problemy ze znalezieniem pracy w wyuczonym zawodzie. Niedopasowanie oferty kształcenia szkół wyższych do potrzeb rynku pracy wynika m.in. z tego, że strategie rozwojowe szkół wyższych biorą pod uwagę głównie kalkulację ekonomiczną oraz kadrowe i infrastrukturalne możliwości swojego działania. W czasach ciągłych zmian, innowacji i szybkiego tempa życia wyzwania stojące przed edukacją stają się wielowymiarowe. Pojawia się konieczność szerokiego spojrzenia na zachodzące zmiany. Ważna staje się umiejętność łączenia wielu kompetencji i umiejętności.

Bibliografia

Banaszak M., Fojutowski Ł., Patkowski K. (2020), Kompetencje przyszłości. Edukacja – biznes – rynek pracy – raport z badań przeprowadzonych przez Collegium Da Vinci, Poznań (materiał niepublikowany).

Bankier.pl (2022), <https://www.bankier.pl/wiadomosc/50-najpopularniejszych-kierunkow-ksztalcenia-zawodowego-w-Polsce-7280871.html>.

Eurostat (2022), <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00203/default/table?lang=en>.

Górnica J. (red.), (2015), Polski rynek pracy – wyzwania i kierunki działań na podstawie badań: Bilans Kapitału Ludzkiego 2010-2015, PARP, Warszawa, Kraków.

GUS (2020), Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2019/2020, Warszawa, Gdańsk.

GUS (2021), Kapitał ludzki w Polsce w latach 2016-2020, Warszawa, Gdańsk.

GUS (2022), <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/bezrobotni-zarejestrowani-i-stopa-bezrobocia-stan-w-koncu-marca-2022-r-,2,116.html>

<https://www.pearson.com/>.

Instytut Analiz Rynku Pracy (2022), Rynek pracy, edukacja, kompetencje. Aktualne trendy i wyniki badań, Raport przygotowany na zlecenie PARP, kwiecień.

Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011 (2013), GUS, Warszawa.

Makuch M. (red.) (2014), Współczesny rynek pracy. Zatrudnienie i bezrobocie w XXI wieku, CEdu sp. z o.o., Wrocław.

NIK (2019), Informacja o wynikach kontroli. Zmiany w systemie oświaty, Warszawa.

Pujer K. (red.) (2016), Rynek pracy w Polsce – szanse i zagrożenia, EXANTE, Wrocław.

WEF (2016), Global Challenge Insight Report. The Future of Jobs Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution, January.

Rozdział IX.

ZARZĄDZANIE ZASOBAMI LUDZKIMI W POLSKICH SZPITALACH

*Wioletta Pomaranik**

Streszczenie

Artykuł koncentruje się na zagadnieniach zarządzania zasobami ludzkimi w szpitalach – organizacjach mających kluczowe znaczenie dla systemu ochrony zdrowia w Polsce. Celem badania jest określenie zależności pomiędzy retencją personelu medycznego a praktykami zarządzania zasobami ludzkimi stosowanymi w polskich szpitalach. W ankiecie wzięło udział 359 przedstawicieli personelu medycznego z całej Polski. Na podstawie analizy statystycznej z wykorzystaniem SPSS w wersji 27 zbadano korelacje między zmiennymi. Stwierdzono istotny związek między zarządzaniem zasobami ludzkimi a zatrzymaniem personelu medycznego.

Słowa kluczowe: zarządzanie zasobami ludzkimi, ochrona zdrowia, szpital, retencja pracowników

Summary

The article focuses on human resource management in hospitals – organizations, whose role is central to the healthcare system in Poland. The purpose of the study is to determine the relationship between the retention of medical personnel and the practices of human resources management in Polish hospitals. 359 medical personnel from all over Poland participated in the study. On the basis of statistical analysis using SPSS 27, correlations between the variables were studied. The results revealed that significant relationship between human resource management and employee retention was found.

Keywords: human resource management, healthcare, hospital, employee retention

JEL: I15, M54, O15

* Politechnika Warszawska, KNEiS; Wioletta.Pomaranik@pw.edu.pl.

Wprowadzenie

System opieki zdrowotnej wymaga podjęcia pilnych działań zmierzających do poprawy dostępności usług medycznych dla społeczeństwa poprzez bardziej efektywne zarządzanie zasobami ludzkimi na poziomie regionalnym, ogólnokrajowy (centralnym) oraz na poziomie pojedynczych podmiotów leczniczych [Zybała 2009; Robakiewicz 2019].

Poprawę efektywności organizacyjnej w polskim systemie ochrony zdrowia mógłby umożliwić odpowiedni system zarządzania zasobami ludzkimi, za pomocą którego można by przewidywać i zaspokajać potrzeby dotyczące kapitału ludzkiego w celu ulokowania odpowiednich osób, we właściwym miejscu, we właściwym czasie, tak aby dopasować potrzeby personelu medycznego do potrzeb i oczekiwań pracodawców. Potrzebne jest zatem wypracowanie zbioru organizacyjnych i systemowych polityk dotyczących zarządzania tą specyficzną grupą pracowników [Leggat i in. 2020; Mitosis i in. 2021]. Rozwiązania te powinny wpisywać się w ideę zrównoważonego rozwoju w ochronie zdrowia.

1. Specyfika działalności leczniczej w Polsce

Ustawa z 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej [Dz.U. 2022 poz. 633] skonkretyzowała termin działalności leczniczej w obszarze polskiego systemu prawnego. W myśl ustawy działalność lecznicza polega na: udzielaniu świadczeń zdrowotnych (działaniach poprawiających zdrowie pacjenta), promocji zdrowia oraz prowadzeniu działalności dydaktycznej (naukowej) lub badawczej, obejmującej wdrażanie nowych metod leczenia i technologii medycznych.

Pojęcie działalności leczniczej mieści w sobie element „działalności” o charakterze celowym i zorganizowanym, a także stanowi względnie trwałą aktywność, która daje możliwość świadczenia usług zdrowotnych. Działalność lecznicza zaliczana jest do działalności regulowanych. Jednostki ją wykonujące zobligowane są do spełnienia określonych wymogów, a także wpisania do rejestru podmiotów wykonujących działalność leczniczą. W najszerszym znaczeniu zagadnienie działalności leczniczej umożliwia urzeczywistnienie konstytucyjnego prawa do ochrony zdrowia, a także gwarantuje równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej, które są finansowane ze środków publicznych [Sygit, Wąsik 2016: 60].

Analizując przepisy ustawy z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej [Dz.U. 2022 poz. 633] można określić ramy postrzegania podmiotu leczniczego. Jest to jednostka organizacyjna, która ustawowo przybiera wskazaną formę organizacyjną w zasięgu wykonywanej przez nią działalności leczniczej.

Fundamentalnym pojęciem związanym z działalnością leczniczą jest świadczenie zdrowotne. Obecnie - zgodnie z ustawą z 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej [Dz. U. 2022 poz. 633] - świadczenia zdrowotne są określane jako działania umożliwiające ratowanie, zachowanie, przywracanie bądź poprawę zdrowia. To również inne działania medyczne, które wynikają z procesów leczenia, a także z przepisów

odrębnych regulujących ich realizację. W tabeli 1 zestawiono rodzaje działalności leczniczej z realizowanymi w nich świadczeniami zdrowotnymi.

Tab. 1. Podział świadczeń zdrowotnych ze względu na rodzaj działalności leczniczej

Stacjonarne i całodobowe świadczenia zdrowotne		Ambulatoryjne świadczenia zdrowotne
Szpitalne	Inne niż szpitalne	
Kompleksowe świadczenia zdrowotne wykonywane przez całą dobę. Opierają się one na: diagnozie, leczeniu, pielęgnacji oraz rehabilitacji. Procesy te nie mogą zostać zrealizowane w obszarze innych całodobowych i stacjonarnych świadczeń zdrowotnych bądź ambulatoryjnych świadczeń zdrowotnych. Do świadczeń szpitalnych zaliczają się również świadczenia, których czas wykonania nie przekracza doby. To najbardziej złożona postać opieki stacjonarnej.	Świadczenia opiekuńcze, hospicyjne, paliatywne, pielęgnacyjne, leczenia uzależnień, leczenia uzdrowiskowego, psychiatrycznej opieki zdrowotnej oraz inne z zakresu opieki długoterminowej.	Są to świadczenia podstawowej bądź specjalistycznej opieki zdrowotnej, a także świadczenia rehabilitacji leczniczej. Ich udzielanie nie wymaga trybu stacjonarnej i całodobowej w specjalnie przygotowanym pomieszczeniu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Dz. U. 2022 poz. 633].

Świadczenia zdrowotne pod względem rodzaju działalności leczniczej dzielą się na stacjonarne i całodobowe (czyli szpitalne i inne niż szpitalne) oraz na ambulatoryjne. Polski system opieki zdrowotnej jest ukierunkowany na opiekę szpitalną. Charakteryzuje się on [OECD 2020]:

- dużym brakiem równowagi pod względem świadczenia usług (infrastruktura jest głównie skoncentrowana w sektorze szpitalnym);
- niedostatecznym zapewnieniem opieki ambulatoryjnej, diagnostyki i opieki długoterminowej;
- słabą koordynacją opieki stacjonarnej z innymi rodzajami opieki.

Liczba łóżek szpitalnych jest wysoka – w 2019 r. na 1 000 mieszkańców przypadało 6,2 łóżka, podczas gdy średnia UE wynosi 5,3, ale ich dostępność w całym kraju jest nierównomierna.

Jakość świadczeń medycznych jest zależna od kapitału ludzkiego, zaplecza technicznego (sprzętu, aparatury) oraz środków finansowych [Buchelt-Nawara 2002].

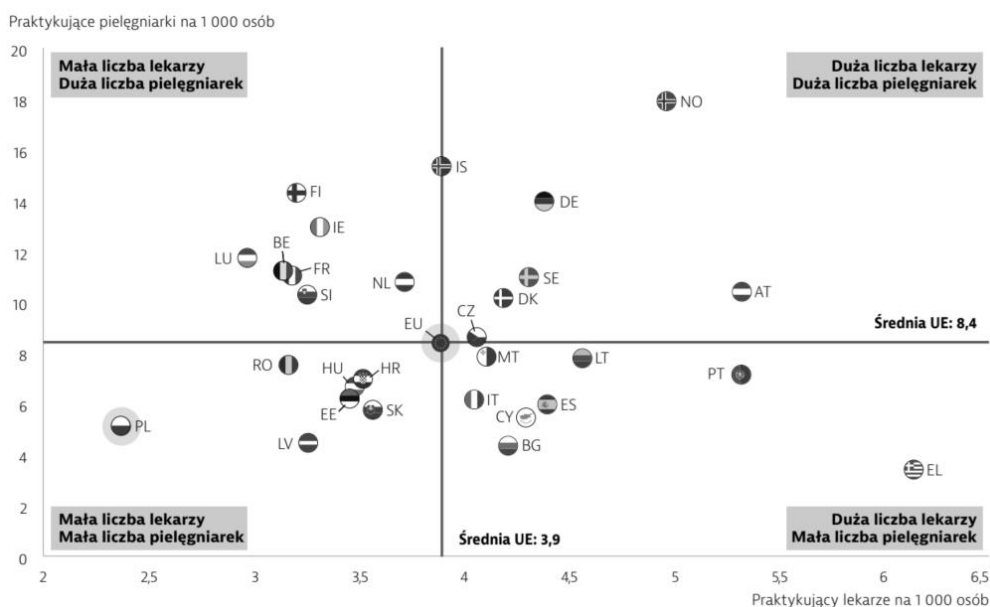
2. Problem dostępności zasobów ludzkich w polskim systemie ochrony zdrowia

Jednym z podstawowych objawów kryzysu w polskim systemie ochrony zdrowia jest ograniczona dostępność kadr medycznych. Od lat obserwowany jest problem braku równowagi między stale rosnącym popytem na usługi zdrowotne, a podażą zasobów ludzkich niezbędnych do zaspokojenia potrzeb zdrowotnych społeczeństwa [Kłudacz 2015: 9]. Struktura wieku obecnych pracowników ochrony zdrowia budzi obawy co do przyszłej podaży, szczególnie wśród pielęgniarek i położnych, ponieważ

54% pielęgniarek i 51% położnych jest w wieku powyżej 50 lat [Ministerstwo Zdrowia 2021].

W Polsce stwierdza się jedne z najniższych wskaźników liczby lekarzy i pielęgniarek przypadających na mieszkańca w porównaniu z innymi państwami Unii Europejskiej [OECD 2020].

Wykres 1. Liczba praktykujących lekarzy i pielęgniarek na 1000 mieszkańców w krajach UE w 2019 roku



Źródło: [Eurostat 2021].

Raport Eurostatu koncentruje się na niedoborach pracowników w ochronie zdrowia. Liczba praktykujących lekarzy oraz pielęgniarek wynosi kolejno 2,4 i 5,1 na 1000 mieszkańców. To najniższy wynik na tle Unii Europejskiej. Jednakże oficjalne szacunki krajowe są wyższe – od 3,4 do 4,4 lekarza na 1 000 mieszkańców [Kowalska-Bobko i in. 2021].

Czynniki demograficzne (takie jak na przykład starzejące się społeczeństwo) powodują, że coraz więcej osób wchodzi w okres, w którym najbardziej potrzebuje opieki medycznej [Kludacz i Piekut 2014], a z drugiej strony coraz większy procent kadr medycznych znajduje się w wieku zaawansowanym. Do najliczniejszej grupy wśród lekarzy należą osoby najstarsze (65 lat i więcej). Ich liczba w 2020 roku wyniosła około 39 tys. (udział w ogólnej liczbie stanowił 25,3%). Zaś prawo wykonywania zawodu (PWZ), zgodnie z rejestrami prowadzonymi przez izby pielęgniarek i położnych, w 2020 roku posiadało 303,2 tys. pielęgniarek i 39,8 tys. położnych [GUS 2021]. Dopływ nowych kadr - młodych lekarzy i pielęgniarek jest niewystarczający.

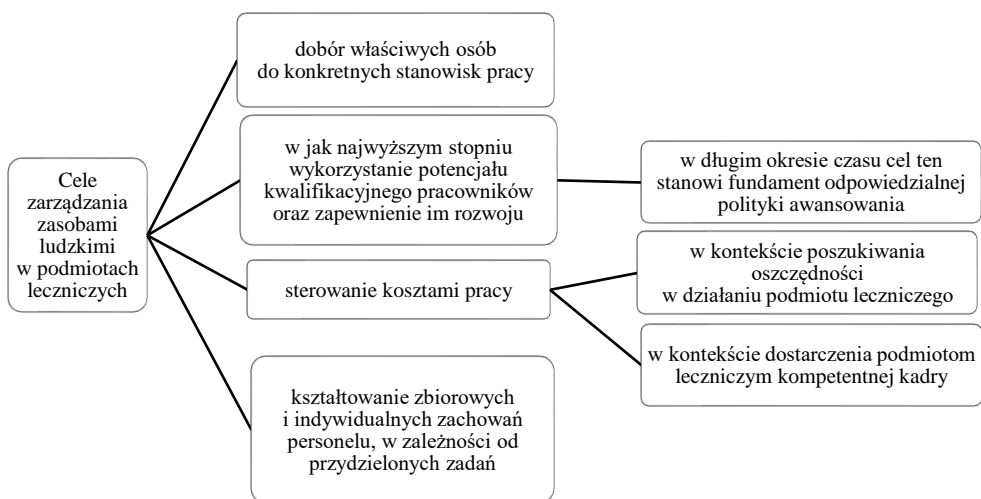
Bolączką podmiotów leczniczych są także migracje utalentowanego personelu medycznego do krajów zachodnich [Domagała, Kautsch i in. 2022]. Zasadniczymi

powodami wyjazdów z kraju wykwalifikowanych pracowników są: niskie zarobki, gorsze warunki pracy i ograniczone możliwości rozwoju zawodowego [Żuk i in. 2019; Bociąga-Jasik, Domagała i in. 2020]. Efektem są uciążliwe dla społeczeństwa braki kadrowe w polskiej ochronie zdrowia [Udziałko, Radościński 2009; Wyszowska 2013].

3. Znaczenia zarządzania zasobami ludzkimi w ochronie zdrowia

Pojęcie zarządzania zasobami ludzkimi pojawiło się na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku i wyparło wcześniej używane terminy: zarządzanie personelem i zarządzanie kadrami. W wyniku zmiany podejścia do pracowników - określenie „zasoby ludzkie” zastąpiło takie określenia jak: kadry, personel, potencjał pracy czy siła robocza [Król 2006: 53]. Klasyczna definicja skonstruowana przez Michaela Armstronga [2007] określa zarządzanie zasobami ludzkimi jako spójne i strategiczne podejście do kierowania najważniejszym aktywem organizacji, zatem zatrudnionymi pracownikami, którzy zarówno indywidualnie, jak i zbiorowo wpływają na osiągnięcie celów organizacji. Należy podkreślić, że istotą podejmowanych działań jest spełnienie celów, które zostały założone przez organizację. Zarządzanie zasobami ludzkimi traktuje owe zasoby jako potencjalne źródło kosztów związanych z koniecznością ich wynagrodzenia [Kampioni-Zawadka 2015]. Dla zachowania przejrzystości artykułu uznano, iż proces zarządzania zasobami ludzkimi w odwołaniu do systemu ochrony zdrowia to ogół działań, które są związane z dysponowaniem posiadanymi zasobami ludzkimi, w celu realizacji jego założeń strategicznych. Definicja autorska zarządzania zasobami ludzkimi w szpitalach odnosi się do zapewnienia w tychże placówkach niezbędnego personelu medycznego w wymiarze jakościowym i ilościowym, w określonym czasie i miejscu oraz do racjonalnego kierowania pracownikami zgodnie z celami funkcjonowania podmiotów leczniczych.

Schemat 1. Podstawowe cele zarządzania zasobami ludzkimi w podmiotach leczniczych



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Tyrańska 2012].

Określenie celu funkcjonowania zarządzania zasobami ludzkimi w podmiotach leczniczych jest niezwykle złożone. Placówki te wyróżniają się na tle pozostałych sektorów gospodarki pod względem rodzaju działalności [Nojszewska i in. 2017: 203]. Główne cele zarządzania w odniesieniu do personelu w placówkach medycznych wyróżniono na schemacie 1.

Spełnienie powyższych celów zarządzania zasobami ludzkimi przyczyni się do poprawy funkcjonowania systemu kierowania w podmiotach leczniczych.

4. Zarządzanie zasobami ludzkimi w polskich szpitalach w świetle badań empirycznych

W celu przeprowadzenia własnych badań empirycznych na temat praktyk z zakresu zarządzania zasobami ludzkimi, dokonano przeglądu stosowanych dotychczas w literaturze zmiennych dotyczących omawianego konstruktów. Stwierdzenia składające się na wymiar zarządzania zasobami ludzkimi w organizacjach dostosowano do specyfiki zarządzania w ochronie zdrowia w Polsce. Zastosowane pojęcia specjalistyczne zostały dopasowane do grupy docelowej.

Ważną kwestią był poprawny dobór skali (równoważność elementów skali oraz nieprzemieszczanie pozycji skali). Jako skalę odpowiedzi przyjęto pięciostopniową skalę Likerta [Elliott i Woodward 2007]. Do celów redukcji i analizy danych stopnie skali zostały opisane w kwestionariuszu werbalnie i numerycznie. Skala zawierała neutralny punkt środkowy („nie mam zdania”). Na podstawie analizy literatury [Adamus i in. 2017: 199–20; Borkowska, 2005: 162; Buchelt, 2009: 117; Colthart i in. 2008: 82-87; Głowacka i in. 2009: 108; Kondracka i in. 2013: 253; Kunecka i in. 2009: 100; Malathi i in. 2019; Maslach i in. 2011; Miś, 2020: 147] przedstawiono stwierdzenia dotyczące poszczególnych praktyk zarządzania zasobami ludzkimi (identyfikacji i przyciągania personelu medycznego, motywacji pracowników, oceny pracowniczej, rozwoju kompetencji zawodowych personelu medycznego, retencji pracowników ochrony zdrowia i kultury organizacyjnej panującej w szpitalach). Ostatnią składową kwestionariusza była metryczka.

Badaniem objęto personel medyczny 200 szpitali. Prośba o udział w badaniu ankietowym została wysłana drogą elektroniczną. Ze względu na ograniczoną zwrotność, w części podmiotów leczniczych dodatkowo przeprowadzono ankietyzację w formie rozmów telefonicznych. Informację o prowadzeniu badań opinii personelu medycznego w zakresie zarządzania zasobami ludzkimi skierowano także do Izb Lekarskich. Zainteresowanie badaniem i wsparcie przy realizacji wykazało dziewięć z nich.

W badaniu wzięło udział 359 przedstawicieli personelu medycznego z całej Polski. Najliczniejszy odzew uzyskano w województwie mazowieckim (19,5%), najniższy - w województwie opolskim (to zaledwie 0,3% wszystkich badanych).

Największa grupa respondentów (65,2%) wskazała, że pracuje w szpitalu, który posiada aktualny certyfikat akredytacji. Należy zaznaczyć, że w Polsce funkcjonuje 177 szpitali posiadających akredytację (stan na 30.04.2022 - Centrum Monitorowania

Jakości w Ochronie Zdrowia). Akredytacja jest nakierowana na populację pacjentów oraz jakość i bezpieczeństwo opieki. Podmiot leczniczy, który otrzymuje akredytację jednocześnie zyskuje opinie placówki dobrze funkcjonującej i spełniającej oczekiwania społeczne.

Kolejnym kryterium dokonanej charakterystyki grupy badawczej jest wiek. Podstawowe statystyki opisowe dotyczące wieku personelu medycznego przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Wiek badanego personelu medycznego - podstawowe statystyki opisowe

Wyszczególnienie	N	M	Me	Mo	Min	Maks	Q ₁	Q ₃	SD	V _z
Wiek	359	47	50	50	22	74	38	55	12	141

Adnotacja: N - liczebność, M - średnia, Me - mediana, Mo - modalna (dominanta), Min - wartość minimalna, Maks - wartość maksymalna, Q₁ - pierwszy kwartyl, Q₃ - trzeci kwartyl, SD - odchylenie standardowe, V_z - współczynnik zmienności.

Źródło: Opracowanie własne.

Analizując dane z tabeli można stwierdzić, że badani respondenci mieli średnio 47 lat. Najmłodsi z nich mieli 22 lata, a najstarsi 74 lata. Połowa respondentów była przed 50 rokiem życia, a połowa przekroczyła ten wiek. Najchętniej w badaniu brały udział osoby mające właśnie 50 lat. Co czwarta osoba miała 38 lat lub mniej. Również co czwarta osoba miała 55 lat lub więcej. Wysoka wartość odchylenia standardowego (12 lat) oraz wysoki współczynnik zmienności (141%) świadczy o bardzo dużym zróżnicowaniu badanych osób pod względem ich wieku.

Respondentów poproszono również o wskazanie swojej płci. Na tej podstawie stwierdzono, że badaniem objęto 283 kobiety i 76 mężczyzn. Poziom wykształcenia osób biorących udział w badaniu został przedstawiony w tabeli 3.

Tabela 3. Poziom wykształcenia i płeć personelu medycznego objętego badaniem

Zmienne		Płeć		Ogółem
		K	M	
Poziom wykształcenia	zasadnicze zawodowe	1	0	1
	średnie	24	0	24
	wyższe	248	58	306
	stopień naukowy doktora lub doktora habilitowanego	9	17	26
	tytuł profesora	1	1	2
Tytuł specjalisty*	Tak	189	51	240
	Nie	94	25	119
Ogółem		283	76	359

Adnotacja: Tytuł specjalisty w dziedzinie medycyny/pielęgniarstwa lub innej dziedzinie mającej zastosowanie w ochronie zdrowia.

Źródło: Opracowanie własne.

Żadna z ankietowanych osób nie posiadała wykształcenia niższego niż zasadnicze zawodowe. Niezależnie od płci, najliczniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem wyższym. Stopień naukowy doktora lub doktora habilitowanego posiadało 22,4% wszystkich mężczyzn i 3% kobiet. Z analizy zebranych danych wynika, że mężczyźni, którzy wzięli udział w badaniu reprezentują wyższy poziom wykształcenia niż badane kobiety. Tytuł specjalisty w dziedzinie medycyny lub pielęgniarstwa bądź innej dziedziny mającej zastosowanie w ochronie zdrowia posiadało 67,1% badanych mężczyzn i 65,4% kobiet.

Respondenci wskazali swój stan cywilny. Dominowały osoby będące w związku małżeńskim (248 respondentów, tj. 69,1% ogółu badanych). Panny i kawalerowie stanowili 17,5% respondentów, rozwódki i rozwodnicy - 8,6% ogółu, a wdowy i wdowcy - 4,7% wszystkich badanych.

Ankietowani pełniący funkcje lekarskie stanowili 27,9% ogółu badanych (100 osób). W badaniu wzięło udział także 189 pielęgniarek, 45 położnych oraz 25 przedstawicieli innych zawodów medycznych (najliczniejszą grupę stanowili ratownicy medyczni i diagnosty laboratoryjni).

Postanowiono sprawdzić, czy istnieje związek pomiędzy wymiarami zarządzania zasobami ludzkimi w szpitalach a retencją zatrudnionego w nich personelu medycznego. W tym celu skorzystano z analiz korelacji *rho* Spearmana [Wądołowska 2013; Stanisławski, 2006]. W tabeli 4 przedstawiono wyniki analiz korelacji.

Tabela 4. Korelacje pomiędzy wymiarami zarządzania zasobami ludzkimi w szpitalach a retencją personelu medycznego (N=359)

Korelacje	Retencja personelu medycznego	
	<i>rho</i> Spearmana	istotność
Identyfikacja i przyciąganie personelu medycznego	0,414	<0,001
Motywacja pracowników	0,563	<0,001
Rozwój kompetencji zawodowych personelu medycznego	0,471	<0,001
Ocena pracownicza	0,504	<0,001
Kultura organizacyjna	0,560	<0,001

Źródło: Opracowanie własne.

Wyniki analizy wykazały, że retencja personelu medycznego w szpitalach jest powiązana z praktykami zarządzania zasobami ludzkimi. Korelacje te są dodatnie i zarówno umiarkowane (identyfikacja i przyciąganie personelu medycznego, rozwój kompetencji zawodowych pracowników), jak i wysokie (motywacja pracowników, kultura organizacyjna, ocena pracownicza). Wynika z tego, że personel medyczny szpitali chętniej deklaruje chęć pozostania w aktualnym miejscu zatrudnienia, jeśli praktyki zarządzania stosowane w nim znajdują się na wyższym poziomie realizacji.

Wnioski

Zarządzanie zasobami ludzkimi powinno odegrać zasadniczą rolę w reformie sektora ochrony zdrowia. Wyniki badań podkreślają potrzebę ukierunkowania praktyk zarządzania zasobami ludzkim w polskich szpitalach na zatrzymanie personelu medycznego w swoich strukturach. Niedobory kadry medycznej stanowią poważny problem podmiotów leczniczych w całej Polsce. Należy podkreślić, że system opieki zdrowotnej jest świadczony przez i na rzecz ludzi, dlatego do zapewniania odpowiednich osób we właściwym miejscu i czasie, niezbędne jest zrozumienie specyfiki zarządzania w podmiotach leczniczych. W polskim systemie ochrony zdrowia konieczne są kolejne inicjatywy w zakresie zarządzania zasobami ludzkimi. Dalsze kierunki działań w tym obszarze powinny zmierzać do opracowania nowych polityk i praktyk, które przyniosłyby korzyści podmiotom leczniczym w całej Polsce.

Bibliografia

- Adamus M., Jaworski M. (2017), Badanie czynników determinujących poziom motywacji do studiowania u studentów uniwersytetów medycznych a poczucie identyfikacji z przyszłą rolą zawodową, *Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne* Nr 7(3).
- Armstrong M. (2007), *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Bociąga-Jasik M., Domagała A., Gaciong Z. i in. (2020), Alert Zdrowotny 4: Zawody Medyczne i Inne Zawody Ochrony Zdrowia w Świetle Pandemii COVID-19, *Open Eyes Economy Summit*, Kraków.
- Borkowska S. (2005), *Zarządzanie talentami*, Instytut Pracy i Praw Socjalnych, Warszawa.
- Buchelt B. (2009), *Praktyki zarządzania personelem w niepublicznych zakładach opieki zdrowotnej* [w:] Lewandowski R., Walkowiak R., Kausch M. (red.), *Współczesne wyzwania menedżerskie w ochronie zdrowia*, Olsztyńska Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania im. prof. T. Kotarbińskiego, Olszyn.
- Buchelt-Nawara B. (2002), *Zarządzanie personelem jako czynnik determinujący jakość usług medycznych. Praca z zakresu zarządzania personelem*, *Zeszyty naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, Kraków, Nr 607.
- Centrum Monitorowania Jakości w Ochronie Zdrowia (2021), <https://www.cmj.org.pl/akredytacja/certyfikaty.php> [30.04.2022].
- Colthart I., Cameron N., McKinstry B. i in. (2008), What do doctors really think about the relevance and impact of GP appraisal 3 years on? A survey of Scottish GPs. *British Journal of General Practice* No 58(547).
- Domagała A., Kautsch M., Kulbat A., i in. (2022), Exploration of Estimated Emigration Trends of Polish Health Professionals, *International Journal of Environmental Research and Public Health* No 19(2).
- Elliott A., Woodward W. (2007), *Statistical analysis. Quick Reference Guidebook. With SPSS Examples*, SAGE Publications.
- Eurostat (2021), *Raport State of Health in the EU - Polska, Profil systemu ochrony zdrowia 2021*.
- Głowacka M.D., Pagórski P. (2009), *System oceniania pracowników wybranego zakładu opieki zdrowotnej* [w:] Lewandowski R., Walkowiak R., Kausch M. (red.), *Współczesne wyzwania*

menedżerskie w ochronie zdrowia, Olsztyńska Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania im. prof. T. Kotarbińskiego, Olszyn.

Główny Urząd Statystyczny (2021), Zdrowie i ochrona zdrowia w 2020 r., Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa, Kraków.

Kampioni-Zawadka M. (2015), Zarządzanie talentami a budowanie wizerunku atrakcyjnego pracodawcy w przedsiębiorstwie, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, t. 60, Nr 3.

Kłudacz M. (2015), Problem dostępności zasobów ludzkich w polskim systemie ochrony zdrowia na tle innych krajów Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, *Economics and Management* Nr 1 (7).

Kłudacz M., Piekut M. (2014), Availability of medical staff in Poland in comparison to other EU countries, *Journal of International Scientific Publications: Economy & Business* vol. 8.

Kondracka B., Chelchoewski J., Kolendo K. (2013), Badanie konfliktu w organizacji instrumentem efektywnego zarządzania, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, Wydawnictwo SAN, tom XIV, zeszyt 10, część I.

Kowalska-Bobko I., Zabdyr-Jamróż M., Badora-Musiał K. i in. (2021), Sustainability and resilience in the Polish health system, London, Partnership for Health System Sustainability and Resilience.

Król H. (2006), Podstawy koncepcji zarządzania zasobami ludzkimi [w:] Król H., Ludwiczynski A. (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Tworzenie kapitału ludzkiego organizacji*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.

Kunecka D., Karakiewicz B. (2009), Występowanie negatywnych zachowań w miejscu pracy, a etyka zarządzania zasobami ludzkimi [w:] Lewandowski R., Walkowiak R., Kaurisch M (red.), *Współczesne wyzwania menedżerskie w ochronie zdrowia*, Olsztyńska Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania im. prof. T. Kotarbińskiego, Olszyn.

Leggat S.G., Liang Z., Howard P.F. (2020), Differentiating between average and high-performing public healthcare managers: implications for public sector talent management. *Australian health review: a publication of the Australian Hospital Association* No 44(3).

Malathi S., Ayisha Millath M. (2019), Talent Management an Emerging Trend for Employee Effectiveness in Corporate Hospitals, *International Journal of Recent Technology and Engineering* vol. 8 Issue-4S5.

Maslach Ch., Leiter M.P. (2011), Prawda o wypaleniu zawodowym: co robić ze stresem w organizacji, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

Ministerstwo Zdrowia (2021), Zdrowa przyszłość. Ramy strategiczne rozwoju systemu ochrony zdrowia na lata 2021-2027, z perspektywą do 2030 r.

Miś A. (2000), Ocenianie dla rozwoju. Humanizacja pracy. Zarządzanie zasobami ludzkimi, Wyd. IPISS Nr 4(7).

Mitosis K. D., Lamnisis D., Talias M. A. (2021), Talent Management in Healthcare: A Systematic Qualitative Review, *Sustainability* Nr 13(8).

Nojszewska E., Malinowski W., Sikorski R. (2017), Komercyjne świadczenie usług medycznych przez szpitale publiczne, Wolters Kluwer, Warszawa.

OECD, European Union (2020), Health at a Glance: Europe 2020: State of Health in the EU Cycle, OECD Publishing, Paris, France.

Robakiewicz W. (2019), Talent Management in Public Healthcare, Proceeding of the 23rd International Conference Brno 24-25 January 2019, Current Trends in Public Sector Research, Masaryk University, Faculty of Economics and Administration, Department of Public Economics, Brno 2019.

- Stanisz A. (2006), Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny. Tom 1. Statystyki Podstawowe. StatSoft Polska Kraków.
- Sygit B., Wąsik W. (2016), Prawo ochrony zdrowia, Warszawa.
- Tyrańska M. (2012), Współczesne tendencje w zarządzaniu zasobami ludzkimi, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Udziałko J., Radosiński E. (2009), Metody zarządzania zasobami na przykładzie służby zdrowia, Badania Operacyjne i Decyzyjne 1.
- Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (Dz. U. 2022 poz. 633).
- Wądołowska L. (2013), Zasady obliczania i interpretacji wyników [w:] Gronowska-Senger A. (red.), Przewodnik metodyczny badań sposobu żywienia, Wyd. Komitetu Nauki o Żywieniu Człowieka Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Zybała A. (2009), Wyzwania w systemie ochrony zdrowia – zasoby ludzkie i zasoby organizacyjne w centralnych instytucjach, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa.
- Żuk P., Żuk P., Lisiewicz-Jakubaszko J. (2019), Labour migration of doctors and nurses and the impact on the quality of health care in Eastern European countries: The case of Poland. The Economic and Labour Relations Review No 30(2).

Rozdział X.

KODEKSY DOBRYCH PRAKTYK JAKO NARZĘDZIE ŁADU AKADEMICKIEGO

*Piotr Urbanek**

Streszczenie

Reformy systemów ładu akademickiego odwołujące się do idei nowego zarządzania publicznego wprowadzają nowy model zarządzania uczelniami publicznymi. Istotą tego modelu jest przeniesienie do środowiska akademickiego praktyk decyzyjnych i struktur władzy stosowanych w jednostkach komercyjnych. Wzmocnieniu ulega pozycja liderów akademickich, a jednocześnie ograniczone zostają prerogatywy akademickich organów kolegialnych, senatów i rad wydziałów. Tak rozumiany menedżerski model zarządzania uniwersytetami wymaga wypracowania katalogu dobrych praktyk, które określałyby kompetencje i powiązania występujące między najważniejszymi organami władzy uczelni. Istotną rolę w tym procesie powinny odgrywać kodeksy dobrych praktyk, będące akademickimi odpowiednikami podobnych rozwiązań instytucjonalnych od lat stosowanych dla spółek publicznych. W opracowaniu zostały przedstawione przykłady tego rodzaju rozwiązań stosowanych w narodowych systemach szkolnictwa wyższego, a także wskazano na ograniczenia, które powodują, że rola kodeksów akademickich jest zdecydowanie mniejsza niż ich korporacyjnych odpowiedników.

Słowa kluczowe: ład akademicki, reformy systemów szkolnictwa wyższego, kodeksy dobrych praktyk

Summary

Academic governance reforms referring to new public management introduce a new management model for public universities. The essence of this model is the transfer of decision-making practices and power structures used in commercial units to the academic environment. The position of academic leaders is being strengthened, and at the same time, the prerogatives of academic collective bodies, senates and faculty councils are limited. The managerial model of university governance requires the development of a catalogue of good practices that would define the competencies and connections between the most important university authorities. An essential role in this process should be played by codes of good practice, being academic equivalents of similar institutional solutions used for public companies. The study presents examples of this type of solutions used in national higher education systems and points to limitations that cause the role of academic codes to be much smaller than their corporate counterparts.

Key words: academic governance, higher education systems reforms, academic governance codes

JEL: I20, I21, I23

* Politechnika Warszawska, KNEiS; piotr.urbanek@pw.edu.pl.

Wprowadzenie

Uczelnie wyższe powinny realizować dwie tradycyjne misje – poszukiwanie i przekazywanie wiedzy poprzez badania naukowe i procesy nauczania oraz dodatkowo podejmować jeszcze jedną misję, która jest związana z ich gospodarczym, kulturalnym i społecznym wkładem w rozwój społeczeństwa i gospodarki. Jest to tzw. trzecia misja uczelni. Skuteczność procesów komercjalizacji wiedzy tworzonej w murach akademii w dużym stopniu zależy od efektywności zarządzania uczelniami. Reformy systemów ładu akademickiego odwołujące się do idei nowego zarządzania publicznego wprowadzają nowy model zarządzania uczelniami publicznymi. Istotą tego modelu jest przeniesienie do środowiska akademickiego praktyk decyzyjnych i struktur władzy stosowanych w jednostkach komercyjnych. Wzmocnieniu ulega pozycja liderów akademickich, a jednocześnie ograniczone zostają prerogatywy akademickich organów kolegialnych, senatów i rad wydziałów. Tak rozumiany menedżerski model zarządzania uniwersytetami wymaga wypracowania katalogu dobrych praktyk, które określałyby kompetencje i powiązania występujące między najważniejszymi organami władzy uczelni. Istotną rolę w tym procesie powinny odgrywać kodeksy dobrych praktyk, będące akademickimi odpowiednikami podobnych rozwiązań instytucjonalnych od lat stosowanych dla spółek publicznych. Powinny one stanowić integralny element instytucjonalnej matrycy ładu akademickiego, wspomagający procesy zarządzania uczelniami. Celem opracowania jest prezentacja przykładów kodeksów dobrych praktyk stosowanych w narodowych systemach szkolnictwa wyższego, a także wskazanie ograniczeń, które powodują, że rola kodeksów akademickich jest zdecydowanie mniejsza niż ich korporacyjnych odpowiedników.

1. Kodeksy dobrych praktyk jako narzędzie ładu korporacyjnego

Kodeksy dobrych praktyk stanowiły instytucjonalną rewolucję w systemach ładu korporacyjnego. Były reakcją na słabości mechanizmów nadzoru nad spółkami. Zawarte w nich rekomendacje dawały jednoznaczne wskazówki, co do praktyk zarządczych i nadzorczych, które miały przeciwdziałać nieefektywnym, a czasami wręcz patologicznym działaniom organów władzy spółek i osób w nich zasiadających. Rekomendacje te miały walor przede wszystkim postulatyczny. Wyznaczały one pożądany kierunek zmian w praktyce prawnej, identyfikując określone cechy dobrego systemu nadzoru. Ważną cechą kodeksów było to, że ich stosowanie nie wymagało przechodzenia długotrwałych ścieżek legislacyjnych. Umożliwiało to stosunkowo łatwą modyfikację kodeksów poprzez wprowadzanie nowych rekomendacji, będących reakcją na zmieniającą się rzeczywistość gospodarczą. W sytuacji kiedy zawarte w nich rozwiązania sprawdzały się w praktyce gospodarczej, mogły stanowić punkt wyjścia do tworzenia efektywnych ram prawnych ładu korporacyjnego. W ten sposób część wcześniejszych rekomendacji kodeksowych była przenoszona do regulacji prawa.

Kodeksy korporacyjne stanowią tzw. „miękkie” prawo co oznacza, że ich funkcjonowanie opiera się na zasadzie „zastosuj lub wyjaśnij” (*comply or explain*).

Podmioty podporządkowane normom zawartym w kodeksie nie muszą wprowadzać wszystkich ujętych w nim rekomendacji. Są one swoistą ofertą dobrych praktyk, kierowaną do spółek, która może zostać w całości lub w części przyjęta lub odrzucona. Jednak w sytuacji, kiedy spółki odrzucają pewne rozwiązania, są zobowiązania do upublicznienia, a także do uzasadnienia swoich decyzji. Regulacjami kodeksowymi są objęte najważniejsze obszary związane z zarządzaniem i nadzorem nad spółkami, w tym ochrona praw akcjonariuszy, równoprawne traktowanie wszystkich akcjonariuszy, łącznie z akcjonariuszami mniejszościowymi, ochrona interesów osób trzecich zainteresowanych działaniem spółki (interesariuszy), jawność i przejrzystość informacji dotyczących spółki, skład, kompetencje i odpowiedzialność zarządu i organów nadzorczych.

Kodeksy ładu korporacyjnego wywarły znaczący wpływ na postrzeganie kwestii odpowiedzialności i zasad, którym powinny być podporządkowane działania osób kierujących organizacjami, a także całych struktur zarządzania i nadzoru nie tylko spółek publicznych, ale również przedsiębiorstw państwowych, organizacji non-profit i uniwersytetów.

2. Kodeksy dobrych praktyk w akademickim środowisku instytucjonalnym

W systemie szkolnictwa wyższego istnieją regulacje środowiskowe będące odpowiednikami korporacyjnych kodeksów dobrych praktyk. Ich tworzenie i stosowanie opierają się na podobnych zasadach. W niektórych krajach dla twórców tych rozwiązań bezpośrednią inspiracją był *Corporate Governance Code*. Stworzenie zbioru rekomendowanych dobrych praktyk, przy udziale wszystkich zainteresowanych stron – rządu, akademickich organów środowiskowych, samych uczelni – umożliwiła zapewnienie równowagi między instytucjonalną autonomią a społeczną odpowiedzialnością uczelni [OECD, 2008: 385]. Na tej podstawie można dążyć do wypracowania kompromisu, w którym rząd wspiera uniwersytet finansowo, mając jednocześnie gwarancję, że jego zasoby i wolność będą wykorzystywane odpowiedzialnie, tak aby służyć społeczeństwu i gospodarce.

Jedną z wiodących idei zawartych w akademickich kodeksach dobrych praktyk jest potrzeba zdefiniowania nowych struktur władzy w uniwersytetach. Powinny one zastąpić tradycyjne zarządzanie, zgodnie z którym uniwersytety są „prowadzone jako społeczności uczonych” [Shattock 2004: 229], przy wykorzystaniu akademickich organów władzy. Jak to zostało ujęte w brytyjskim dokumencie Lambert Review of Business – University Collaboration [Lambert 2003: 93], chodziło o „dynamiczne zarządzanie w środowisku, w którym decyzje nie mogą czekać na następne posiedzenie komisji”. Takie struktury władz uczelni wymagają dobrze zdefiniowanych obszarów odpowiedzialności, wyraźnej delegacji odpowiedzialności i wyznaczenia zespołów zarządzających, w skład których wchodzi zarówno naukowcy, jak i menedżerowie. Co ważne, nie musi to odbywać się kosztem kolegalności, a kultura konsensusu jest

możliwa do osiągnięcia również w instytucjach akademickich zarządzanych w stylu menedżerskim.

Ważną cechą rekomendacji zawartych w akademickich kodeksach dobrych praktyk jest to, że są dobrowolne. Mają one oferować wskazówki dotyczące procedur i wyjaśnienia wątpliwości w podejmowaniu decyzji przewidzianych w regulacjach prawnych, pozostawiając uczelniom ich interpretację tak, aby decyzje te dawało się uzgodnić z tym, co do tej pory było uznawane za stosowne. Zarządzanie instytucją akademicką powinno zatem uwzględniać historię, tradycję, kulturę i wartości specyficzne dla tej instytucji. Kodeksy zachęcają do samostanowienia instytucjonalnego i są wyrazem zaufania do uczelni w kwestii podejmowania decyzji dotyczących wyboru takich struktur zarządzania, które odpowiadają ich potrzebom i interesom. Nie ograniczają więc autonomii uniwersytetów, co wskazuje na kolejną funkcję akademickich kodeksów dobrych praktyk [Braxton, Bray 2012]. Społeczeństwo zapewnia i akceptuje autonomię w pewnych zawodach w zamian za profesjonalną samoregulację. Pociąga to za sobą kontrolę społeczną nadużyć poprzez wykrywanie i karanie nieprawidłowości. Kodeksy akademickie odgrywają istotną rolę w tych mechanizmach kontroli społecznej, tym samym wspomagają procesy akademickiej profesjonalnej samoregulacji.

Zapisy w kodeksach wzmacniają autonomię uniwersytetów, ale również umożliwiają bardziej sprawne działanie w istniejących ramach prawnych [Shattock 2004: 231]. Powiązanie autonomii ze sprawnością jest widoczne na przykład w kodeksie brytyjskim, w którym znajduje się zapis: „choć Kodeks jest dobrowolny, określa on zasady i praktyki, które każda organizacja działająca w sektorze będzie musiała zastosować, aby wykazać, że prowadzi działalność z należyтым poszanowaniem interesu publicznego” [CUC 2014: 1/P6]. Tam, gdzie zarządzanie instytucjonalne nie jest zgodne z kodeksem, uniwersytety powinny wyjaśnić w swoim raporcie rocznym „dlaczego ich poszczególne ustalenia dotyczące zarządzania są bardziej skuteczne” [Lambert 2003: 7]. Bardziej szczegółowy zapis znalazł się w kodeksie szkockim, w którym użyto trzech terminów [CCSHEI, 2017: 3]: „należy stosować” (*must*), „oczekuje się, że będzie stosowane” (*is expected*) oraz „powinno być stosowane” (*should*). To pierwsze sformułowanie oznacza, że rekomendacja jest obowiązkowa, ponieważ wynika albo z wymogów regulacyjnych, albo jest fundamentalna dla dobrego zarządzania uczelnią. Drugi przypadek odnosi się do sytuacji, kiedy istnieją mocne argumenty za stosowaniem takiej rekomendacji, ale mogą też pojawiać się przesłanki przemawiające za wyborem alternatywnego rozwiązania. Najślabszy charakter ma ostatni rodzaj rekomendacji, w tym przypadku liczba dopuszczalnych alternatyw jest największa. Tego typu podejście opiera się na założeniu, że elastyczność kodeksów nie może kolidować z ich najważniejszym celem, którym jest propagowanie efektywnych mechanizmów zarządzania uniwersytetami, co jest bezpośrednim nawiązaniem do zasady *comply or explain* stosowanej w kodeksach korporacyjnych.

Rola kodeksów akademickich jest również istotna ze względu na szczególną cechę procesów zarządzania uniwersytetami, którą jest kadencyjność władz, oraz charakter

procesu decyzyjnego, w którym kluczową rolę odgrywają naukowcy, a nie profesjonalnie przygotowani menedżerowie. Rekomendacje kodeksowe mogą być punktem odniesienia do interpretacji regulacji prawnych, pomagając tym samym nowo powołanym liderom akademickim zrozumieć, na czym polega autonomia uczelni i jej odpowiedzialność, jak utrzymać integralność akademickiego systemu wartości a jednocześnie utrzymywać właściwe relacje uniwersytetu z otoczeniem zewnętrznym [Fried 2006: 81].

Należy jeszcze wskazać jedną ważną cechę akademickich kodeksów. Zdaniem Adriana Cadbury'ego „podstawą wszystkich kodeksów jest przejrzystość” [Cadbury 1999: VII]. Transparentność jest też kluczową kwestią przy usprawnianiu procedur zarządzania uniwersytetami. Ponieważ kodeksy zwiększają autonomię instytucji akademickich, prowadzi to do większej odpowiedzialności organów władzy uniwersytetu i tym samym rośnie zapotrzebowanie na przejrzystość ich funkcjonowania. „*Good governance* wymaga rozliczalności i transparentności” [IGOPP 2007: 17]. Udział wszystkich zainteresowanych stron w tych procedurach wymaga dostępu do informacji umożliwiających ocenę tego, w jaki sposób decyzje są podejmowane, kto jest uczestnikiem procesów decyzyjnych, w jaki sposób zostały określone granice odpowiedzialności dla osób i organów biorących w tym udział. Brak transparentności jest możliwy tylko wtedy, gdy leży to w najlepszym interesie instytucji lub społeczeństwa.

3. Standardy dobrych praktyk zarządzania uczelniami w świetle zapisów kodeksowych

Najważniejszym organem ładu korporacyjnego jest rada spółki. Rekomendacje dotyczące wielkości, składu, zasad wyboru i kompetencji członków rady, organizacji pracy, relacji i podziału odpowiedzialności między radą a naczelnym kierownictwem korporacji stanowią fundament wszystkich korporacyjnych kodeksów dobrych praktyk. Akademickim odpowiednikiem rady spółki jest rada uczelni pełniąca różne funkcje w zależności od usytuowania tego organu w strukturach władz uczelni. Zasady działania rady są w kodeksach akademickich poddane równie szczegółowym rekomendacjom, jak jej korporacyjnego odpowiednika. Większość z nich nawiązuje do kwestii poruszanych w kodeksach korporacyjnych, z jednym wyjątkiem, którym jest brak rekomendacji odnoszących się do ochrony praw akcjonariuszy.

Niezależność członków rady uczelni

Jednym z najważniejszych kodeksowych standardów ładu korporacyjnego jest niezależność członków rady spółki. W kodeksach akademickich również występują postulaty powoływania niezależnych i zewnętrznych członków do rad uczelni, o różnicowanym doświadczeniu zawodowym i kwalifikacjach, które odzwierciedlają punkt widzenia wszystkich zainteresowanych stron. Kodeks kanadyjski zaleca na przykład, żeby 60–66% członków rady uczelni było niezależnych [IGOPP 2007: 9], w tym przewodniczący rady, w kodeksie izraelskim ten udział wynosi 75% [Hénard,

Mitterle 2010: 51]. W kodeksie brytyjskim jest zapis wskazujący, że rada musi mieć większość członków zewnętrznych, którzy są niezależni od uczelni.

W kodeksach korporacyjnych są określane kryteria niezależności. Akademicka definicja niezależności członków rady ma charakter bardziej intuicyjny i oznacza osoby, które nie mają osobistych lub zawodowych powiązań z uniwersytetem, ale brakuje sprecyzowanych kryteriów niezależności. Na przykład w kodeksie kanadyjskim podkreśla się wymóg wiarygodności członków rady, co ma być gwarantowane przez tryb ich powoływania oraz odpowiednie doświadczenie, wiedzę fachową, uczciwość i zaufanie do nich, a nie formalnie określone warunki [IGOPP, 2007: 11]. Naciskowi na niezależność często towarzyszy artykułowane wprost zalecenie unikania konfliktu interesów. Holenderskie wytyczne stanowią, że żaden członek nie może mieć związków biznesowych z uniwersytetem ani innymi osobami prawnymi powiązanych z uczelnią [VSNU, 2019: 16]. Oprócz niezależnych zewnętrznych członków w skład rady powinni być także powoływani pracownicy uczelni. W kodeksie szkockim co najmniej dwóch członków rady musi być mianowanych przez pracowników uczelni spośród ich grona [CCSHEI, 2017: 7]. Duńskie wytyczne rekomendują co najmniej dwóch przedstawicieli studentów, jednego z pracowników akademickich i jednego z personelu nieakademickiego.

Skład rady uczelni

Jeśli chodzi o liczbę członków rady, to rekomendacje różnią się w poszczególnych krajach. Na przykład w kodeksie holenderskim jest to 5 członków, kodeks duński postuluje nie więcej niż 11 członków, w kodeksie szkockim ta liczba sięga 25, w australijskim 22, w kanadyjskim 20, w irlandzkim między 20 a 40 [Hénard, Mitterle 2010]. Mniej precyzyjnie ujmuje to kodeks brytyjski, w którym jest zapis, że liczba członków nie powinna być ani za duża, ani za mała. Amerykańskie Association of Governing Boards of Universities and Colleges rekomenduje, żeby w skład rad wchodziło nie mniej niż 15 osób, co może ograniczyć podatność małych rad na zachowania indywidualnych członków [Duderstadt 2004: 152]. Oprócz postulowanej liczby członków kodeksy zawierają również rekomendacje dotyczące ich kwalifikacji, chociaż nie zawsze jest to określone w sposób precyzyjny. Kodeks brytyjski postuluje zachowanie równowagi między kwalifikacjami i doświadczeniem członków rady. W kodeksie duńskim jest zapis mówiący o tym, że zewnętrzni członkowie rady powinni być dobierani w taki sposób, żeby nie prowadziło to do powstawania większości reprezentującej jeden sektor lub specjalność. Kodeks izraelski sugeruje powoływanie osób działających na arenie finansowej, społecznej, kulturalnej, edukacyjnej i naukowej, w tym wiodących izraelskich i międzynarodowych naukowców. Kodeks australijski rekomenduje powołanie dwóch członków o doświadczeniach zawodowych z dziedziny finansów i jednego z doświadczeniami biznesowymi na szczeblu korporacyjnych organów władzy [UCC 2018: 2]. Według zaleceń amerykańskiego stowarzyszenia AGB członkowie rad powinni cechować się doświadczeniem w obszarze funkcjonowania dużych organizacji, w tym w kwestiach związanych z ich finansowaniem w złożonych

kontekstach społecznych i politycznych, a także wiedzą i zainteresowaniami z zakresu funkcjonowania sektora szkolnictwa wyższego [Duderstadt 2004: 152].

Długość i liczba kadencji

Kolejną kwestią podnoszoną w kodeksach jest długość i liczba kadencji członków rady uczelni. Kodeks kanadyjski rekomenduje, aby niezależni członkowie otrzymali trzyletni mandat, z możliwością dwóch przedłużeń, ograniczając w ten sposób kadencję jednej osoby w radzie do dziewięciu lat [IGOPP 2007: 11]. W kodeksie szkockim jest zalecenie, żeby ograniczać czas członkostwa w radzie do trzech trzyletnich kadencji lub dwóch czteroletnich [CCSHEI 2017: 11]. Są dopuszczane wyjątki od tego zalecenia, ale wymagają one uzasadnienia. W rekomendacjach AGB postuluje się ograniczenie członkostwa do jednej kadencji, co pozwoli uniknąć negatywnego wpływu na działania i decyzje członków rady starających się o ewentualną reelekcję [Duderstadt 2004: 153].

Komitety rady uczelni

Efektywność rad spółek rośnie, kiedy niektóre z obowiązków zostają przydzielone powoływanym w składzie rady komitetom. Ich zadaniem jest wypracowywanie rekomendacji, które są następnie zatwierdzane przez całą radę. Podobne zalecenia znajdują się w kodeksach akademickich. Kodeks kanadyjski rekomenduje utworzenie trzech komitetów: audytu, zarządzania i etyki oraz zasobów ludzkich. W skład tych komitetów powinni wchodzić tylko niezależni członkowie rady. Komitety są organem wewnętrznym rady, ale nie mają uprawnień decyzyjnych. Zgłaszają i przedkładają propozycje radzie, która następnie podejmuje decyzje. Zarazem w kodeksie kanadyjskim jest zapis, że zbyt duża liczba komitetów „może osłabić rolę i odpowiedzialność rady” [IGOPP 2007: 12]. Według kodeksu szkockiego w ramach rady uczelni muszą funkcjonować co najmniej trzy komitety: do spraw nominacji, rewizyjny i wynagrodzeń [CCSHEI 2017: 23]. Wszystkim komitetom należy zapewnić jasny mandat i pisemny zakres uprawnień. W ich skład mogą również wchodzić zewnętrzni eksperci. Trzy komitety są rekomendowane również w kodeksie brytyjskim (audytu, nominacji, wynagrodzeń) [CUC 2014], pięć w kodeksie australijskim (finansów, wynagrodzeń, audytu i ryzyka, tytułów honorowych oraz nominacji) [UCC 2018]. Kodeks holenderski wskazuje możliwość powoływania komitetów rady, ale nie precyzuje ich rodzaju [VSNU 2019].

4. Czy kodeksy akademickie mogą pełnić podobną rolę co ich korporacyjne odpowiedniki?

Korporacyjne kodeksy dobrych praktyk odegrały bardzo ważną rolę w procesie formułowania i implementacji efektywnych standardów ładu korporacyjnego. Wiele z tych rozwiązań po uzyskaniu swoistego atestu, wynikającego z ich akceptacji przez władze i akcjonariuszy spółek publicznych, organy odpowiedzialne za nadzór nad rynkami kapitałowymi, inwestorów, zostały przeniesione do „twardego” prawa, stając

się obligatoryjnymi dla wszystkich spółek standardami. Czy kodeksy akademickie podążają drogą wyznaczoną przez ich korporacyjne odpowiedniki? Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Taka sama logika tworzenia i stosowania kodeksów uzasadniałaby tego rodzaju oczekiwania. Tworząc mechanizmy samoregulacji środowiska akademickiego, tego rodzaju zestaw inspirujących wzorcowych standardów zwraca uwagę na normy i znaczenie dobrego zarządzania uniwersytetami. Przejrzystość tych norm i publiczny do nich dostęp ma umożliwić szybką identyfikację praktyk zarządzania, które są sprzeczne z „najlepszymi praktykami”.

Istnieje szereg ważkich argumentów wskazujących na słabości kodeksów akademickich. O sukcesie kodeksów korporacyjnych zadecydowało to, że zapotrzebowanie na nie wychodziło przede wszystkim z kręgów inwestorów. Tworzyło to presję na spółki zmuszające je do wprowadzania większości rekomendacji lub chociaż uzasadnienia, dlaczego się ich nie wprowadza. Jawne i zarazem obligatoryjne deklaracje spółek publicznych na temat stosowania lub niestosowania rekomendacji kodeksowych były jednym z ważnych czynników, które decydowały o ocenie ich działalności, organów zarządzających i nadzorczych, co w konsekwencji przekładało się na wycenę rynkową akcji poszczególnych spółek. Rekomendacje, które nie uzyskały akceptacji większości spółek, były usuwane z kolejnych wersji kodeksów.

Tego rodzaju zjawisk nie można zaobserwować w odniesieniu do akademickich kodeksów dobrych praktyk. W hierarchii czynników decydujących o ocenie uniwersytetu przez zainteresowane strony fakt stosowania lub odrzucania rekomendowanych praktyk zarządzania znajduje się na bardzo odległym miejscu, jeżeli w ogóle jest brany pod uwagę. Zdecydowanie bardziej spektakularnym dowodem na wartość uczelni jest pozycja zajmowana w rankingach akademickich niż fakt, że uniwersytet stosuje zapisy kodeksowe donoszące do dobrych praktyk zarządzania. Standard obowiązujący spółki publiczne – składanie raportu o stosowaniu dobrych praktyk – w odniesieniu do uczelni wyższych nie występuje w większości krajów. Brakuje również organu, na którym spoczywałaby instytucjonalna odpowiedzialność na gromadzenie takich raportów i ich upublicznianie. Niewykorzystany pozostaje również niewątpliwa zaleta tych regulacji, jaką jest ich elastyczność i związana z tym możliwość modyfikacji w odpowiedzi na zmieniające się uwarunkowania. W niektórych kodeksach znajdują się nawet deklaracje o ich modyfikacjach. Na przykład w kodeksie brytyjskim [CUC 2014: 1/P.5] jest zapis, że: „w związku ze zmianami oczekiwań dotyczących zarządzania, sam Kodeks będzie regularnie poddawany przeglądowi, aby upewnić się, że jest odpowiedni do celu; zwykle odbywa się to co cztery lata”. W praktyce jednak kodeksy raz przyjęte, funkcjonują w niezmienionej formie przez długi okres.

Można wskazać jeszcze jedną przyczynę mniejszego znaczenia i zainteresowania takimi dokumentami. Jest nią swoista konkurencja wynikająca z istnienia w środowisku akademickim innych kodeksów dobrych praktyk, ale koncentrujących się na kwestiach związanych z etyką zawodową. Przykładami są różne akademickie kodeksy wartości, dobre praktyki badań naukowych, dobre obyczaje w nauce, kodeksy etyczne pracowników nauki, kodeksy etyki nauczycieli akademickich i wiele innych [Szostek

2007]. Pełnią one podobne funkcje, wyznaczając właściwe standardy zachowań i postaw oczekiwanych od pracowników akademickich, zgodnie z zasadą, że etyka zaczyna się tam, gdzie kończą się normy legislacyjne. Jednocześnie kodeksy te bezpośrednio nawiązują do dwóch kluczowych misji uniwersytetu: prowadzenia badań naukowych i kształcenia studentów. Oznacza to, że krąg odbiorców tego typu moralnych i etycznych rekomendacji jest znacznie szerszy niż w przypadku zaleceń odnoszących do procedur zarządzania uczelnią i działań realizowanych przez wąską grupę liderów akademickich.

5. Kodeksy akademickie w reformowanym systemie szkolnictwa wyższego w Polsce

O niewielkim znaczeniu akademickich kodeksów dobrych praktyk mogą świadczyć wyniki konsultacji środowiskowych przeprowadzonych w Polsce przed wprowadzeniem Ustawy 2.0. Wybrane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego trzy zespoły ekspertów w swoich propozycjach reform nie doceniły roli, jaką mogą pełnić akademickie kodeksy dobrych praktyk w tworzeniu i implementacji efektywnych struktur władzy uczelni.

Praktycznie tylko w jednym projekcie przygotowanym przez Instytutu Allerhanda z Krakowa znalazły się zapisy wskazujące na kodeks akademicki jako jedną z instytucji ładu akademickiego. *Kodeks dobrych praktyk akademickich* jest traktowany jako pozaustawowa „materia samoregulacji środowiskowej” lub „zestaw niewiążących rekomendacji”, „stanowiący zbiór dobrych praktyk i standardów etycznych, którego treść byłaby ustalana (i periodycznie aktualizowana) przez przedstawicieli środowiska akademickiego oraz otoczenia społeczno-gospodarczego” [Radwan 2017: 20]. Ważną cechą tego rozwiązania ustrojowego jest to, że kwestie odnoszące się do zarządzania i nadzoru nie są traktowane jako zasadniczy cel tego dokumentu. Na pierwszym miejscu wymieniane są takie zagadnienia, jak polityka różnorodności, wyrównywania szans, praktyki rekrutacyjne, oceny pracowników i awanse, relacje ze studentami i z absolwentami, współpraca z otoczeniem społeczno-gospodarczym itp. Dopiero w dalszej części raportu znalazł się zapis odnoszący się bezpośrednio do jednego z organów uczelni – rady powierniczej. Zgodnie z tym zapisem: „*Kodeks dobrych praktyk akademickich* [...] może ponadto przewidzieć dodatkowe parytety: płciowe i wiekowe, jako rekomendowane, dobrowolne standardy dobrego zarządzania akademią (*academic governance*)” [Ibidem: 42].

W raporcie zespołu Uniwersytetu SWPS podkreśla się, że w systemie szkolnictwa wyższego prawo jest ważnym, ale nie jedynym i zawsze podstawowym instrumentem pożądanej zmiany [Izdebski 2017: 10]. Poza normami prawnymi istnieją reguły, normy, zasady postępowania sformalizowane w inny sposób (np. normy religijne, kodeksy etyki) lub niesformalizowane powiązane z tradycją uniwersytecką. Tego rodzaju źródła normatywne, ale nie ujęte w formie regulacji prawnych powinny być także stosowane w środowisku akademickich. Zarazem zdaniem autorów dotyczy to tylko zasad etyki w nauce, natomiast nie odnosi do procedur zarządzania uniwersytetami.

Oceniając zaproponowane rozwiązanie należy wskazać, że są one zdecydowanie słabiej usytuowane w instytucjonalnej architekturze ładu akademickiego, niż jego odpowiedniki korporacyjne. Nie został przede wszystkim określony tryb oddziaływania kodeksu na praktyki stosowane przez uczelnie. Standardem obecnym we wszystkich narodowych kodeksach dobrych praktyk korporacyjnych jest obowiązek stosowania przez spółki zasady *comply or explain*. Daje to możliwość, po pierwsze, weryfikowania w praktyce, które z rekomendacji kodeksowych są postrzegane jako zasadne, co docelowo może skutkować przeniesieniem ich do „twardego” prawa. Po drugie, obligatoryjne raporty składane przez spółki na temat przestrzegania lub nie zasad dobrych praktyk są jednym z kryteriów, które mogą być wykorzystywane przez zewnętrznych interesariuszy do oceny efektywności mechanizmów ładu korporacyjnego. Tego rodzaju standardy raportowania i monitorowania dobrych praktyk akademickich nie zostały w żaden sposób ujęte. Po trzecie, nie wskazano żadnego organu, który pełniłby w tych procedurach rolę podobną do tej, którą ma Rada Giełdy w stosunku do polskich spółek publicznych.

Wnioski

Korporacyjne kodeksy dobrych praktyk stanowią trwałą element instytucjonalnej architektury mający istotny wpływ na zasady funkcjonowania naczelných organów władzy spółek. Reformy systemów szkolnictwa wyższego oparte na idei menedżeryzmu, której istotą jest przeniesienie korporacyjnych struktur władzy do uczelni powinny sięgać do tego rodzaju sprawdzonych rozwiązań instytucjonalnych. Obserwacja sposobu wprowadzania akademickich kodeksów dobrych praktyk, a przede wszystkim ich osadzenia w instytucjonalnej matrycy ładu akademickiego upoważnia do sformułowania wniosku, że pełnią one zdecydowanie mniejszą rolę w promowaniu efektywnych wzorców zarządzania uczelniami niż ich korporacyjne odpowiedniki. Potwierdzeniem tej konstatacji jest praktyczna nieobecność kodeksów akademickich w dyskusjach na temat kierunków reform systemu szkolnictwa wyższego w Polsce. W polskich uczelniach od czterech lat funkcjonuje nowy organ władzy, którym jest rada uczelni. Zasady działania tego organu wynikają wyłącznie z regulacji zapisanych w ustawie 2.0. Akademicki kodeks dobrych praktyk przyjęty w Polsce w roku 2007 zupełnie nie uwzględnia nowych struktur władzy w uczelniach publicznych. Brak rekomendacji kodeksowych z pewnością utrudnia uczelniom proces powoływania członków rad, a samym radom skuteczne wypełnianie stojących przed nimi zadań.

Bibliografia

- Braxton J. M., Bray N. J. (2012), Introduction: The Importance of Codes of Conduct for Academia, *New Directions for Higher Education*.
- Cadbury A. (1999), Foreword [w:] A. Davies, *A Strategic Approach to Corporate Governance*, Gower Publishing Company, Hamshire.

- CCSHEI (2017), Scottish Code of Good Higher Education Governance, Committee of the Chairs of Scottish Higher Education Institutions.
- CUC (2014), The Higher Education Code of Governance, Committee of University Chairs.
- Duderstadt J. (2004), Governing the twenty - first century university: A view from the bridge (w:) W. Tierney (ed.), *Competing Conceptions of Academic Governance*, The John Hopkins University Press, Baltimore.
- Fried J. (2006), Higher Education Governance in Europe: Autonomy, Ownership and Accountability – A review of literature [w:] J. Kohler, J. Huber (eds.) *Higher Education Governance between Democratic Culture, Academic Aspirations and Market Forces*, Council of Europe, Strasbourg.
- Hénard F., Mitterle A. (2010), *Governance and quality guidelines in Higher Education. A Review of Governance Arrangements and Quality Assurance Guidelines*, Organization for Economic Cooperation and Development, Paris.
- IGOPP (2007), Report of the Working Group on University Governance, Institut sur la gouvernance d'organisations privées et publiques, Montréal.
- Izdebski H. (red.) (2017), *Założenia do projektu Ustawy „Ustawa 2.0. Założenia systemu szkolnictwa wyższego”*, Uniwersytet SWPS, Warszawa.
- Lambert R. (2003), *Lambert Review of Business – University Collaboration Final Report*, H.M. Treasury, London.
- OECD (2004), *Zasady nadzoru korporacyjnego*, Organization for Economic Cooperation and Development Publication.
- Radwan A. (red.), (2017), *Plus ratio quam vis consuetudinis. Reforma nauki i akademii w Ustawie 2.0*, Kraków.
- Shattock M. (2004), *The Lambert Code: Can We Define Best Practice?*, Higher Education Quarterly No 58 (4).
- Szostek A. (2007), *Czy potrzebny jest Kodeks Dobrych praktyki w szkołach wyższych?*, Nauka Nr 2.
- UCC (2018), *Voluntary Code of Best Practice for the Governance of Australian Public Universities*, University Chancellors Council, Universities Australia, Melbourne.
- VSNU (2019), *Code for Good Governance in Dutch Universities*, De Vereniging van Universiteiten (Association of Universities, The Netherlands), Hague.

Rozdział XI.

WPLYW EKOINNOWACJI NA WYNIKI EKONOMICZNE PRZEDSIĘBIORSTW

*Katarzyna Szuper**

Streszczenie

Celem pracy jest przedstawienie koncepcji ekoinnowacji i ich wpływu na wyniki ekonomiczne przedsiębiorstw. Zaostrzające się przepisy prawne, a także rosnąca świadomość ekologiczna konsumentów wymuszają na przedsiębiorstwach wprowadzanie innowacyjnych rozwiązań sprzyjających środowisku naturalnemu. Pomimo tego, iż projekty ekoinnowacyjne są ryzykowne oraz zwykle kosztowne, pozwalają na zdobycie przewagi konkurencyjnej. Umożliwiają poprawę wyników finansowych, przede wszystkim poprawiają reputację przedsiębiorstwa. Odpowiednie wykorzystanie zasobów przedsiębiorstwa oraz warunków rynkowych może pomóc spółce w odniesieniu sukcesu biznesowego przy jednoczesnej dbałości o środowisko naturalne.

Słowa kluczowe: ekoinnowacje, wyniki przedsiębiorstw, zrównoważony rozwój,

Summary

The aim of the study is to present the concept of eco-innovations and their impact on the firm performance. The tightening legal regulations as well as the growing environmental awareness of consumers will force enterprises to implement innovative solutions hospitable to the natural environment. Despite the fact that eco-innovative projects are risky and costly, they allow to gain a competitive advantage. This projects enable the improvement of financial results, and first of all, improve the company's reputation. Appropriate use of the company's resources and market conditions can help a company to achieve business success simultaneously respecting the natural environment.

Key words: ecoinnovation, firm performance , sustainable development

JEL: O3, Q5

*Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; katarzyna.szuper@live.umcs.edu.pl.

Wprowadzenie

Odpowiedzialność za środowisko staje się priorytetem dla coraz większej liczby podmiotów gospodarczych, ale również poszczególnych osób. Rośnie świadomość konsumentów skłonnych płacić więcej za produkt lub usługę, które powstały w sposób przyjazny dla środowiska. Konieczność odpowiedzi na problemy środowiskowe konsumentów oraz zaostrzające się przepisy prawa niejako wymuszają na przedsiębiorstwach konieczność wprowadzania ekoinnowacyjnych rozwiązań. Przedsiębiorstwa upatrują w tym również szansę na zdobycie przewagi konkurencyjnej oraz poprawę swoich wyników ekonomicznych. Niewątpliwie wdrażanie ekoinnowacji może wpływać zarówno na wyniki finansowe, jak i niefinansowe. Warto jednak zauważyć, że projekty w zakresie ekoinnowacji charakteryzują się dużym ryzykiem oraz są zwykle bardzo kosztowne.

Celem pracy jest przedstawienie koncepcji ekoinnowacji i ich wpływu na wyniki ekonomiczne przedsiębiorstw. Tematyka ta jest popularna w literaturze zarówno światowej, jak i polskiej. Istnieje wiele definicji ekoinnowacji oraz ich podziału. W pracy zaprezentowano wybrane. Przedstawiono wyniki badań analizujących wpływ ekoinnowacji na przedsiębiorstwa, w tym na polskie podmioty gospodarcze. Artykuł opiera się na analizie literatury.

1. Ekoinnowacje – definicja, podział, motywy, bariery

Koncepcja ekoinnowacji jest przedstawiana w literaturze jako rozwinięcie klasycznej teorii innowacji Schumpetera. Powstała w odpowiedzi na zagrożenia związane ze środowiskiem naturalnym. Istnieje wiele definicji ekoinnowacji. C. Fusler i P. James pod pojęciem „*ekoinnowacji*” rozumie opracowywanie nowych produktów, procesów bądź usług, które zapewniają wartość klientowi i biznesowi, ale znacznie zmniejszają negatywny wpływ na środowisko [cyt. za: Díaz-García, González-Moreno i Sáez-Martínez 2015: 9]. Ekoinnowacje to proces, w którym kwestie związane ze zrównoważonym rozwojem są zintegrowane z systemami firmy, począwszy od generowania pomysłów, przez prace badawczo-rozwojowe, po komercjalizację [Charter i Clark 2007: 55]. Komisja Europejska w swojej definicji obejmuje wszystkie formy innowacji, które mają na celu znaczący wpływ i widoczny postęp w realizacji celu, jakim jest zrównoważony rozwój, poprzez zmniejszenie wpływu na środowisko lub osiągnięcie bardziej efektywnego i odpowiedzialnego wykorzystania zasobów naturalnych, w tym energii [EC 2018: 2]. Ekoinnowacje to rozwój dóbr i usług przy wykorzystaniu nowoczesnych metod przetwarzania emisji, recyklingu, znajdowania źródeł czystej energii itp., które mają na celu zmniejszenie szkód środowiskowych [Berrone i in. 2013: 891]. Pojęcie znacznie uprościli J. Carrillo-Hermosilla, P. Del Río i T. Könnölä [2010: 1073], definiując ekoinnowacje jako te, które poprawiają efektywność środowiskową. Proponowane w literaturze przedmiotu definicje podkreślają efektywne wykorzystanie zasobów naturalnych i minimalizację negatywnych skutków dla środowiska.

Podobnie jak w przypadku klasycznych, można wyróżnić kilka rodzajów ekoinnowacji. D. Burzyńska i D. Hajdys (2021: 69) wyróżniają ekoinnowacje:

- produktowe – wprowadzanie na rynek nowych lub znacząco ulepszonych produktów i usług pozwalających realizować cele ekologiczne,
- procesowe – wykorzystywanie nowej bądź udoskonalonej metody produkcji i dystrybucji związanej z ochroną środowiska,
- organizacyjne – wdrożenie nowej metody organizacyjnej w obowiązujących zasadach działania, organizacji miejsca pracy bądź relacji z otoczeniem pozwalającej na realizację celów organizacji przy jednoczesnym wzroście poziomu świadomości ekologicznej,
- marketingowe – wdrożenie nowej metody marketingowej pozwalającej na uwzględnienie zasad proekologicznych i promocję ochrony środowiska w ramach prowadzonej działalności gospodarczej,
- Inny podział obejmujący pięć typów ekoinnowacji przedstawili L. Zheng i K. Iatridis [2022: 1839],
- innowacje w zakresie procesów ekologicznych,
- innowacje w zakresie produktów ekologicznych,
- innowacje ekotechniczne,
- innowacje w zakresie ekozarządzania,
- inne ekopraktyki.

Niektórzy autorzy wyróżniają tylko trzy typy ekoinnowacji: technologiczne, organizacyjne i społeczne. Te ostatnie zwykle związane są z ekologicznym stylem życia oraz nawykami konsumentów. Jednak część ekonomistów twierdzi, że ekoinnowacje powinny być ukierunkowane jedynie na sferę gospodarczą, a nie społeczną. Z drugiej jednak strony zauważa się, że ekoinnowacje wymagają silnych powiązań pomiędzy rozwojem technologicznym i stylem życia przyczyniającym się do postępu społecznego [Păcesilă i Ciocoiu 2017: 353].

Wskazuje się, że działalność w zakresie ekoinnowacji powinna być podejmowana na poziomie makro (gospodarka krajowa), mezo (sektor) i mikro gospodarczym (przedsiębiorstwo). Badania wskazują, że podmioty gospodarcze wdrażają ekoinnowacje w celu poprawy wizerunku, obniżenia kosztów ogólnych prowadzonej działalności, funkcjonowania zgodnie z obowiązującym prawem w zakresie ochrony środowiska, dbałości o środowisko oraz odpowiedzi na wzrastający popyt na produkty ekologiczne [Bień, Jędrzejczy i Kucęba 2020: 13]. Natomiast do kluczowych stymulant ekoinnowacji należy zaliczyć przepisy prawa oraz oczekiwane korzyści, które zostaną szerzej opisane w kolejnej części pracy.

Z kolei jako główne przeszkody wdrażania innowacji ekologicznych ekonomiści wyliczają bariery prawne, ekonomiczne, technologiczne, badawczo-rozwojowe, popytowe oraz kadrowe. Szczególnie istotne są problemy z zakresu technologii m.in.: dostępność, możliwość wdrażania, brak zamienników dla niebezpiecznych substancji, skomplikowane procesy unieszkodliwiania odpadów, czy też brak chęci inwestowania

w niepewne procesy technologiczne. Ponadto zauważa się problemy w zakresie pozyskania kapitału na wydatki B+R. Inwestycje w ekoinnowacje związane są z wysokim ryzykiem, dlatego niezbędne jest kompleksowe wsparcie podmiotów gospodarczych niwelujące niedoinwestowanie, stwarzanie bodźców zarówno ekonomicznych, jak i fiskalnych oraz ograniczanie ryzyka związanego z niepewnością z realizacji tych projektów [Burzyńska i Hajdys 2021: 77].

W celu sprostania współczesnym wymaganiom związanym ze zrównoważonym rozwojem, wdrażanie ekoinnowacji przez podmioty gospodarcze staje się coraz bardziej powszechne. Większość analiz w tym zakresie skupia się na poziomie makro, a więc nad ekoinnowacyjnością gospodarek krajowych. Badania prowadzone nad ekoinnowacyjnością przedsiębiorstw pozwalają na identyfikację czynników mających wpływ na podejmowanie działalności w tym zakresie (zróznicowanie płci wśród zarządzających przedsiębiorstwem, struktura własności, menedżerska świadomość ekologiczna, wewnętrzne możliwości podmiotu, preferencje klientów, proaktywna strategia zrównoważonego rozwoju oraz założenia społecznej odpowiedzialności biznesu) [Zaman i in. 2021: 4]. Stosowanie rozwiązań ekoinnowacyjnych przynosi liczne korzyści odczuwane przez różne podmioty. Ekoinnowacje mają pozytywny, choć umiarkowany wpływ na wyniki gospodarcze, najsilniej oddziałują na środowisko i mają pozytywny wpływ na wyniki społeczne. Warto w tym miejscu podkreślić, że ekoinnowacje różnią się od klasycznych osiągnięciem dodatkowych korzyści zewnętrznych. Innowator nie może przywłaszczyć sobie całości lub większości społecznych efektów. W tej pracy skupiono się jednak na korzyściach osiągniętych przez przedsiębiorstwa.

2. Znaczenie ekoinnowacji dla przedsiębiorstw

Wdrażanie ekoinnowacji przez przedsiębiorstwa wymuszane jest zaostrzającymi się przepisami prawnymi i normami emisyjnymi, ale coraz częściej jest oczekiwane również przez konsumentów. Ekoinnowacje wpływają na zmniejszenie negatywnego wpływu działalności człowieka na środowisko, tym samym przyczyniając się do lepszej jakości życia w zgodzie z naturą. Jest to szczególnie ważne z kontekście rosnących cen i ograniczonych źródeł surowców naturalnych wykorzystywanych przez przedsiębiorstwa [Rennings 2000: 322].

Ekoinnowacje stają się coraz bardziej widoczne wśród przedsiębiorstw na całym świecie. W.L. Lin i in. [2019, s. 977] skupili się na zbadaniu zależności pomiędzy wielkością firmy a wdrażaniem innowacji przyjaznych środowisku naturalnemu. Wyniki sugerują, że duże firmy posługują się bardziej zaawansowanymi procesami zarządzania i lepiej radzą sobie z sytuacją zewnętrzną w oparciu o swoje doświadczenie, dlatego są bardziej otwarte środowiskowo. Ich większe możliwości finansowe wpływają na lepsze wywiązywanie się z obowiązków społecznych uwzględniających ochronę środowiska, a tym samym na większą liczbę wdrażanych ekoinnowacji. Dodatkową zaletą dużych przedsiębiorstw jest dojrzałość organizacyjna i wyraźna struktura wewnętrzna. Duże

firmy są postrzegane jako specjaliści we wdrażaniu innowacji przyjaznych środowisku, ponieważ są one bardziej efektywne, kiedy są wdrażane na dużą skalę. Zauważa się jednak, że ekoinnowacje znacząco i pozytywnie wpływają na wyniki firmy, niezależnie od jej wielkości. Efekt ten jest znacznie silniejszy w przypadku małych i średnich przedsiębiorstw niż dużych podmiotów, ze względu na to, że podmioty te wykazują wyższą innowacyjność w porównaniu z ich wydatkami na badania i rozwój. Powodem tego jest zwykle niedocenywanie działalności innowacyjnej małych podmiotów. Ponadto potrafią one skuteczniej wykorzystywać wiedzę z korporacji lub instytucji naukowo-badawczych.

O. Larbi-Siaw i in. [2022: 5] wyróżniają szereg pozytywnych efektów, które wynikają z wdrażania ekoinnowacji, z uwzględnieniem ich rodzaju. Ekoinnowacje produktowe pozwalają przedsiębiorstwom na uzyskiwanie wysokiej stopy zwrotu z inwestycji (ROI) poprzez wprowadzanie na rynek produktów ekologicznych. Ten rodzaj innowacji pozwala również na obniżenie kosztów produkcji, zwiększenie konkurencyjności i udziału przedsiębiorstwa w rynku. Ekoinnowacje procesowe kładą nacisk na zwiększenie wydajności produkcji i dystrybucji, co skutkuje redukcją kosztów. Ekoinnowacje organizacyjne przyspieszają rozwój firmy i wzmacniają komponenty ekoinnowacji technologicznych. Mają na celu utrzymanie i poprawę środowiska pracy w firmie, poprawę zarządzania wiedzą i oszczędność zasobów oraz zwiększenie społecznej odpowiedzialności zgodnie z wizją ekologiczną firmy.

Badania przeprowadzone przez R. Zamana i in. [2021: 4] potwierdzają, że wdrażanie ekoinnowacji poprawia sytuację finansową przedsiębiorstwa, zwiększa jego wydajność, generuje wyższą stopę zwrotu z zapasów, zmniejsza ograniczenia finansowe, a także zmniejsza asymetrię informacji wpływając na bardziej elastyczne warunki kredytowania. Ekoinnowacje pozwalają na ustalenie wyższych cen produktów ekologicznych oraz tworzenie nowych rynków zbytu. Ponadto korzyści ekonomiczne mogą powstawać w wyniku ograniczenia zużycia surowców, materiałów bądź energii, zmniejszenia emisji zanieczyszczeń, wytwarzanych odpadów bądź ich recyklingu [Cichy, Szafraniec 2015: 21].

Wdrażanie w przedsiębiorstwie innowacyjnych rozwiązań sprzyjających środowisku naturalnemu może wzmocnić ogólną wydajność operacyjną firmy odnoszącą się do zdolności do zapewnienia większej elastyczności, produktywności, czasu realizacji i jakości, prowadząc do zysku ekonomicznego i przewagi konkurencyjnej. Wynika to z efektywnego wykorzystania zasobów i lepszej logistyki. Ekoinnowacje mogą poprawić również wyniki społeczne przedsiębiorstwa poprzez dostarczanie produktów, które odpowiadają na problemy środowiskowe interesariuszy. Skutkuje to poprawą relacji m.in. z klientami i dostawcami. Efektem tego są korzyści niematerialne, w szczególności poprawa reputacji przedsiębiorstwa oraz prowadzenie działalności zgodnie z obowiązującym prawem [Zheng i Iatridis 2022: 1841].

Zaostrzające się przepisy prawne zwiększają bazę klientów zainteresowanych korzystaniem z dóbr i usług przyjaznych środowisku. Ponadto duży udział w zamówieniach ekoproduktów mogą mieć klienci instytucjonalni tj. rząd, organizacje

publiczne i przedsiębiorstwa państwowe, którzy muszą funkcjonować zgodnie z ustanowionym prawem. Rządy mogą również zachęcać do zakupu ekoproduktów i usług poprzez zapewnienie bodźców pieniężnych lub dotacji dla konsumentów. Firmy angażujące się w ekoinnovazione mogą również otrzymać preferencyjne polisy, takie jak tanie pożyczki i ulgi podatkowe. Działania te mogą prowadzić do zwiększenia sprzedaży, a tym samym do poprawy sytuacji ekonomicznej przedsiębiorstwa [Yao i in. 2019: 1769].

A. Ryszko [2016: 13] przeprowadził badania na grupie 292 polskich przedsiębiorstw stosujących proaktywną strategię środowiskową. Uzyskane wyniki nie potwierdziły występowania korelacji pomiędzy strategią a odnoszeniem korzyści ekonomicznych. Jednak badanie wskazuje na pośredniczącą rolę ekoinnovazione technologicznych w tej zależności. Można zatem stwierdzić, że to właśnie ten typ ekoinnovazione w największym stopniu pozwala na poprawę wyników podmiotu gospodarczego. Autor sugeruje, że zdolności organizacyjne podmiotu związane z proaktywną strategią środowiskową niekoniecznie tworzą przewagę konkurencyjną. Istotne zatem jest zwiększenie wysiłków przedsiębiorstwa w celu efektywnego wykorzystania możliwości rozwoju ekoinnovazione technologicznych. Pozytywny wpływ ekoinnovazione na rentowność (ROA, ROE) polskich spółek giełdowych potwierdzili J. Przychodzeń i W. Przychodzeń [2015: 260], którzy przeanalizowali 426 spółek polskich w latach 2006-2013. Zauważyli również, że działalność w zakresie ekoinnovazione podejmują głównie duże przedsiębiorstwa, ze względu na większe możliwości finansowe, co jest zgodne z wcześniej przedstawionymi badaniami. Analiza polskich przedsiębiorstw została przeprowadzona także przez M. Pichlak [2021: 6]. W swoim badaniu ekonomistka przeanalizowała 58 polskich przedsiębiorstw, głównie z województwa śląskiego charakteryzującego się największym zanieczyszczeniem środowiska oraz największą ekoinnovazioneacyjnością firm. Wyniki badania wskazują na występowanie istotnie statystycznej relacji pomiędzy ekoinnovazionejami a wynikami finansowymi mierzonymi wskaźnikami rentowności. Potwierdza to, że podejmowane przez polskie podmioty gospodarcze działania są wydajne. Ponadto autorka zauważyła, że 81% analizowanych przedsiębiorstw intensywnie współpracuje z klientami w ramach swojej działalności ekoinnovazionecyjnej. Rozwój ekoinnovazione angażuje odbiorców nowych rozwiązań, którzy są nie tylko klientami, co rzeczywistymi partnerami przedsiębiorstwa. Dodatkowo 61% badanych deklaruje intensywną współpracę z dostawcami, a 72% z nich aktywnie współpracuje z uczelniami oraz instytutami badawczymi. Ponadto połowa respondentów przyznaje, że na ich działalność w zakresie ekoinnovazione wpływają działania rynkowe głównych konkurentów.

Zbadanie wpływu ekoinnovazione na wyniki przedsiębiorstw jest znacznie bardziej skomplikowane na rynkach rozwijających się. Rosnąca świadomość ekologiczna konsumentów stwarza więcej możliwości rynkowych dla innowacji ekologicznych. Z drugiej jednak strony ograniczona siła nabywcza i wiedza o ekoproduktach skutkuje relatywnie dużą wrażliwością klientów na wyższe ceny tych dóbr [Biswas i Roy 2015: 467].

W literaturze podkreśla się jednak, że związek pomiędzy ekoinnovazioneami a wynikami ekonomicznymi przedsiębiorstwa nie jest jednoznaczny. Analiza obejmująca 64 prace w tym zakresie pokazuje, że 55% badań potwierdza pozytywną korelację, 30% nie wykazało żadnego wpływu, a 15% wskazuje negatywny związek [Johl i Toha 2021: 4]. Zdarza się, że inwestycje w ekoinnovazione mogą skutkować stratami finansowymi, szczególnie w przypadku projektów wymagających wdrożenia kontroli zanieczyszczeń bądź czystszej produkcji [Geng, Lai i Zhu 2021: 3]. Ekoinnovazione mogą zwiększać koszty produkcji i zmniejszyć marże cenowo-kosztowe. Ich wprowadzanie może generować dodatkowe koszty, ostatecznie zmniejszając rentowność. Skutki ekoinnovazione nie są widoczne natychmiast po wdrożeniu. Tak samo, jak w przypadku klasycznej działalności innowacyjnej, są to procesy wymagające zazwyczaj sporych nakładów kapitałowych, a ich realizacja może wpływać na osłabienie wyników finansowych firmy. Ponadto ekoinnovazioneom często towarzyszy wysokie ryzyko, które rzadko jest uwzględniane we wskaźnikach krótkoterminowych. Część badaczy twierdzi, że ekoinnovazione procesowe koncentrują się głównie na środkach, a nie na celach więc ich wdrożenie może nie zagwarantować poprawy efektywności działania. Podkreśla się, że innowacje ekotechnologiczne i innowacje w zakresie ekozarządzania nie mają znaczącego wpływu na wydajność operacyjną i społeczną. Te sprzeczne dowody L. Zheng i K. Iatridis [2022: 2] przypisują rozbieżnościom metodologicznym.

Wnioski

Celem decydentów politycznych w ostatnich latach stało się złagodzenie wpływu działalności człowieka na środowisko. Przedsiębiorstwa zmagają się w kierunku zrównoważonego rozwoju poprzez wprowadzanie innowacji ekologicznych. Jest to nie tylko wymuszane prawnie, ale również oczekiwane przez coraz większą liczbę klientów. Rosnąca świadomość ekologiczna konsumentów stwarza przedsiębiorstwom szereg możliwości pozytywnego wykorzystania ekoinnovazione. Procesy te są jednak zwykle bardzo kosztowne oraz ryzykowne, dlatego zwykle to duże podmioty charakteryzują się większym stopniem innowacyjności. Podjęcie działalności ekoinnovazione pozwala na osiągnięcie korzyści zarówno finansowych, jak i niefinansowych. Ekonomiści wskazują, że wdrażanie ekoinnovazione pozwala na m.in. poprawę wskaźników rentowności, uzyskiwanie wysokiej stopy zwrotu z inwestycji, poszerzenie rynków zbytu, co umożliwi zwiększenie przychodów ze sprzedaży, redukcję kosztów, a przede wszystkim poprawę wizerunku. Pomimo tego, iż część badaczy zauważa brak korelacji, bądź negatywny wpływ ekoinnovazione na wyniki przedsiębiorstw warto podkreślić, że coraz więcej podmiotów gospodarczych zdaje sobie sprawę z konieczności wdrażania innowacji przyjaznych dla środowiska.

Bibliografia

- Berrone, P., Fosfuri, A., Gelabert, L., & Gomez-Mejia, L. R. (2013). Necessity as the mother of 'green' inventions: Institutional pressures and environmental innovations. *Strategic Management Journal* No 34(8).
- Bień, J., Jędrzejczyk, W., & Kucęba, R. (2020). Ekoinnowacyjne potrzeby przedsiębiorstw z sektora MSP a potencjał sieci ekoinnowacji Ecolabnet. *Przegląd Organizacji* Nr 3.
- Biswas, A., & Roy, M. (2015). Green products: an exploratory study on the consumer behaviour in emerging economies of the East. *Journal of Cleaner Production* No 87.
- Burzyńska, D., & Hajdys, D. (2021). Determinanty i źródła finansowania ekoinnowacji w polskich przedsiębiorstwach. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica* No 1(352).
- Carrillo-Hermosilla, J., Del Río, P., Könnölä, T. (2010). Diversity of Eco-innovations: Reflections from selected case studies. *Journal of Cleaner Production* No 18.
- Charter, M., Clark, T. (2007). *Sustainable Innovation*. UK: Centre for Sustainable Design.
- Cichy, M. J., & Szafraniec, M. (2015). Ekoinnowacyjność przedsiębiorstw czystszej produkcji w Polsce. Część 1: Ogólne aspekty ekoinnowacyjności. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska* Nr 77.
- Díaz-García, C., González-Moreno, Á., Sáez-Martínez, F. J. (2015). Eco-innovation: insights from a literature review. *Innovation* No 17(1).
- European Commission (2018), *Eco-innovation the key to Europe's future competitiveness*. <https://ec.europa.eu/environment/pubs/pdf/factsheets/ecoinnovation/en.pdf> [18.05.2022];
- Geng, D., Lai, K. H., & Zhu, Q. (2021). Eco-innovation and its role for performance improvement among Chinese small and medium-sized manufacturing enterprises. *International Journal of Production Economics* No 231.
- Johl, S. K., & Toha, M. A. (2021). The nexus between proactive eco-innovation and firm financial performance: A circular economy perspective. *Sustainability* No 13(11).
- Larbi-Siaw, O., Xuhua, H., Owusu, E., Owusu-Agyeman, A., Fulgence, B. E., & Frimpong, S. A. (2022). Eco-innovation, sustainable business performance and market turbulence moderation in emerging economies. *Technology in Society* No 68.
- Lin, W. L., Cheah, J. H., Azali, M., Ho, J. A., Yip, N. (2019). Does firm size matter? Evidence on the impact of the green innovation strategy on corporate financial performance in the automotive sector. *Journal of Cleaner Production* No 229.
- Păcesilă, M., & Ciocoiu, C. N. (2017). Eco-Innovation and its determinants: a review of the emerging literature. *ENTRENOVA-ENTERPRISE RESEARCH INNOVATION* No 3(1).
- Pichlak, M. (2021). Relational Capability, Technological Eco-innovation and Performance: Evidence from Polish Green Companies. *Journal of Innovation & Business Best Practice*, Vol. 2021 (2021), Article ID 312930.
- Przychodzen, J., & Przychodzen, W. (2015), Relationships between eco-innovation and financial performance—evidence from publicly traded companies in Poland and Hungary, *Journal of Cleaner Production* No 90.
- Rennings, K. (2000). Redefining innovation—eco-innovation research and the contribution from ecological economics. *Ecological economics* No 32(2).
- Rysko, A. (2016). Proactive environmental strategy, technological eco-innovation and firm performance—Case of Poland. *Sustainability* No 8(2).

Yao, Q., Liu, J., Sheng, S., & Fang, H. (2019). Does eco-innovation lift firm value? The contingent role of institutions in emerging markets. *Journal of Business & Industrial Marketing* No 1763-1778.

Zaman, R., Atawnah, N., Haseeb, M., Nadeem, M., & Irfan, S. (2021). Does corporate eco-innovation affect stock price crash risk?. *The British Accounting Review* No 53(5).

Zheng, L., & Iatridis, K. (2022). Friends or foes? A systematic literature review and meta-analysis of the relationship between eco-innovation and firm performance. *Business Strategy and the Environment* No 31.

Rozdział XII

JAKOŚĆ ŻYCIA MIESZKAŃCÓW GMIN WIEJSKICH NA PRZYKŁADZIE GMINY PRAŻMÓW

*Izabela Piotrowska**
*Anna Stępnia-Kucharska***

Streszczenie

Problematyka jakości życia stanowi podstawę zrównoważonego rozwoju, którego celem jest rozwój społeczno-gospodarczy, połączony z dbałością o środowisko naturalne w taki sposób, aby jakość życia przyszłych pokoleń nie kształtowała się w przyszłości na niższym poziomie niż kształtuje się obecnie.

W literaturze przedmiotu pojęcie jakości życia jest analizowane przez przedstawicieli różnych nauk, w tym także ekonomistów i socjologów, którzy dążą do ustalenia elementów jakości życia człowieka i czynników mających na nie wpływ. Jakość życia zależy od wielu czynników, zarówno ekonomicznych, jak i społecznych. Zaliczyć można do nich wysokość dochodów, ogólny poziom bogactwa, ale także dostęp do edukacji, służby zdrowia, usług komunalnych czy poziom zadowolenia z życia rodzinnego czy miejsca zamieszkania.

Celem artykułu jest zbadanie jakości życia mieszkańców gminy Prażmów oraz wskazanie czynników wpływających (pozytywnie i negatywnie) na ich jakość życia.

Słowa kluczowe: jakość życia, gmina, gmina wiejska, Prażmów.

Summary

The issue of quality of life is the basis of sustainable development, the aim of which is social and economic development, combined with care for the natural environment in such a way that the quality of life of future generations will not be lower than it is today.

In the literature on the subject, the concept of quality of life is analyzed by representatives of various sciences, including economists and sociologists, who seek to determine the elements of the quality of human life and the factors influencing them. The quality of life depends on many factors, both economic and social. These include the amount of income, the general level of wealth, but also access to education, health care, communal services and the level of satisfaction with family life or place of residence.

The aim of the article is to examine the quality of life of the inhabitants of the Prażmów commune and to indicate the factors influencing (positively and negatively) on their quality of life.

Key words: quality of life, commune, village commune, Prażmów.

JEL: H75, I31.

* Politechnika Warszawska, KNEiS; izabela.piotrowska.stud@pw.edu.pl.

** Politechnika Warszawska, KNEiS; anna.stepniak@pw.edu.pl.

Wprowadzenie

Problematyka jakości życia stanowi podstawę zrównoważonego rozwoju, którego celem jest rozwój społeczno-gospodarczy, połączony z dbałością o środowisko naturalne w taki sposób, aby jakość życia przyszłych pokoleń nie kształtowała się w przyszłości na niższym poziomie niż kształtuje się obecnie. Głównym celem zrównoważonego rozwoju jest podniesienie standardu jakości życia społeczności: wyeliminowanie ubóstwa; zapewnienie bezpieczeństwa jednostkom; zapewnienie lepszego dostępu do placówek medycznych; pomoc w zakresie edukacji; dbanie o środowisko naturalne; rozwój infrastruktury. Cele te prowadzą do poprawienia jakości życia ludności na poziomie zarówno finansowym jak i psychicznym.

Pojęcie jakości życia jest analizowane w literaturze przedmiotu przez przedstawicieli różnych nauk, w tym także ekonomistów i socjologów, którzy dążą do ustalenia elementów jakości życia człowieka i czynników mających na nie wpływ. Jakość życia jest istotna z punktu widzenia szczęśliwości człowieka, jego spełnienia i satysfakcji.

Jakość życia zależy od wielu czynników, zarówno ekonomicznych, jak i społecznych. Zaliczyć można do nich wysokość dochodów, ogólny poziom bogactwa, ale także dostęp do edukacji, służby zdrowia, usług komunalnych czy poziom zadowolenia z życia rodzinnego. Na jakość życia wpływa również atrakcyjność miejsca zamieszkania. Miejsce zamieszkania to nie tylko terytorium geograficzne, ale również dostęp do usług, poziom bezpieczeństwa lokalnego, oferta turystyczna, rekreacyjna i wypoczynkowa.

Celem artykułu jest zbadanie jakości życia mieszkańców gminy Prażmów oraz wskazanie czynników wpływających (pozytywnie i negatywnie) na ich jakość życia.

1. Pojęcie jakości życia

Początki badań dotyczących jakości życia miały miejsce już w latach 30 XIX wieku. Zaczęto wówczas wykorzystywać dane statystyczne do tak zwanego badania „ilości szczęścia” ludzkiego [Petelewicz 2016: 34]. W połowie lat 90 XX wieku do definicji jakości życia dodano aspekty związane z pracą zawodową i bezrobociem, zdrowiem oraz „środowiskowy kontekst rozwoju jednostki w cyklu życia” [Bańka 1995: 9]. Z biegiem czasu i rozwojem cywilizacji do oceny jakości życia dołączył aspekt globalnego środowiska ekologicznego [Kowalik 2015: 43].

Samo pojęcie jakości życia jest bardzo trudne do zdefiniowania, ponieważ odwołuje się ono do wielu dyscyplin naukowych takich jak: psychologia, pedagogika, socjologia, medycyna oraz ekonomia [Owiński, Tarchalski 2008]. Przez tak dużą ilość dziedzin jakie obejmuje jakość życia, pojęcie to można rozpatrywać z wielu punktów widzenia. Ekonomisci posługują się głównie wskaźnikami. W medycynie natomiast brany jest pod uwagę stan zdrowia jednostki. Według socjologów jakość życia definiują warunki w jakich jednostka się znajduje. Oznacza to, że jakości życia jest pojęciem bardzo szeroko rozumianym, przez co wiele osób może inaczej je interpretować i co za tym idzie nie jest do końca możliwe konkretne zdefiniowanie tego pojęcia [Borys, Rogala 2008: 13-14]. Ponadto z biegiem czasu zmieniają się poglądy ludzkie, standardy oraz warunki

życia, a także potrzeby związane zarówno z postępem technologicznym jak i cywilizacyjnym, co także wpływa na trudność zdefiniowania pojęcia [Bańka 2018: 13].

Według Bywalca oraz Rudnickiego[1999: 28] „(...) jakość życia to stan satysfakcji, szczęścia, zadowolenia płynący z całokształtu egzystencji, czyli: korzystania ze środowiska przyrodniczego, dobrego stanu zdrowia, pomyślności w życiu, pozycji społecznej, dobrobytu oraz konsumpcji.” Według Bańki jakość życia łączy ze sobą wektor opisu dążeń ludzkich, a także aktualną egzystencję i kondycję człowieka. Oznacza to, że aby zdefiniować pojęcie jakości życia należy wziąć pod uwagę to, jakie cele życiowe, aktualny stan psychiczny, a także fizyczny posiada dana jednostka bądź też badane społeczeństwo [Bańka 2018: 14]. WHO jakość życia (QOL, ang. quality of life) definiuje jako „subiektywną ocenę przez jednostkę jej sytuacji życiowej w odniesieniu do kultury, w której ta jednostka żyje, jej systemu wartości, celów, oczekiwań, zainteresowań” [WHO]. Jest to zatem ocena ogólnej satysfakcji życiowej, dobrostanu w różnych sferach życia czy też odczuwany poziom szczęścia. Jednostka poddaje ocenie swoją pozycję życiową, uwzględniając przy tym osobistą hierarchię wartości. Jakość życia może być też określona jako różnica w obecnych realnych warunkach jednostki, a stanem przez nią pożądanym [Papuć 2011: 141-145].

Mimo, iż jest wiele różnych definicji jakości życia, można wyróżnić wspólne aspekty takie jak: podział na czynniki obiektywne oraz subiektywne, a także społeczne [Polak 2021: 20-21]. Obiektywna jakość życia opiera się na badaniach statystycznych dotyczących warunków życia jednostki. Bazuje ona na wskaźnikach makroekonomicznych, a także makrospołecznych. Obszar na którym znajduje się badana jednostka lub społeczeństwo jest jednym z podstawowych czynników od których zależy obiektywna jakość życia jednostki.

Subiektywna jakość życia związana jest z samopoczuciem i zaspokojeniem potrzeb jednostki w danym momencie, w otaczających jednostkę warunkach życia [Suchodolska 2017: 49-50]. „Na rzeczywistość człowieka należy spojrzeć z jego własnej perspektywy. Zapoznać się z jego subiektywnym odbiorem sytuacji, subiektywnym poczuciem harmonii bądź dysharmonii pomiędzy własnymi potrzebami a zasobami tkwiącymi w otoczeniu” [Chudzicka 1995: 87–96]. Na wskaźnik jakości życia ludzkiego mają wpływ takie czynniki subiektywne jak stan zdrowia, poziom dochodu, wyznawane wartości oraz warunki życia jednostki (polityczne, gospodarcze, społeczne). Subiektywna jakość życia związana jest zatem z tym, czy jednostka dobrze się czuje w danym momencie [Rogała 2008: 13-14].

Obiektywna, jak i subiektywna jakość życia ma duże znaczenie dla człowieka i całego społeczeństwa, a także dla państwa. Jednostka ludzka bardzo często dokonuje oceny jakości własnego życia, posługując się osobistymi kryteriami, które zaliczają się do wyżej wymienionych wskaźników. Ocena ta ma ścisły związek z hierarchią wartości, którą kieruje się człowiek i jest pochodną samooceny oraz sposobu postrzegania czynników, które wpływają na poziom jakości życia. Najbardziej związane z jednostką są zmienne bezpośrednio jej dotyczące (stan zdrowia, plany życiowe, itp.) oraz te, które dotyczą uwarunkowań zewnętrznych, np. działalność instytucji wspierających,

pomocowych, sfera wychowawcza, edukacyjna, wartości kulturowe. To wszystko wpływa nie tylko na odczuwaną jakość życia ale także determinuje sposób przeżywania problemów, trudności życiowych. Wszystkie wskaźniki są z sobą bardzo powiązane. Siła oddziaływania niektórych uwarunkowań mających wpływ na QOL może być albo wzmacniana albo osłabiana przez innych ludzi [Górnicka 2014: 43–48]. Społeczna jakość życia bazuje na opinii badanej jednostki związanej z codziennym życiem. Warunkują ją takie czynniki jak dostęp do kultury, komunikacji miejskiej, dostęp do placówek społecznych, sprawność działania usług komunalnych oraz wiele innych czynników. Dopiero po zestawieniu danych statystycznych (obiektywnych) oraz opinii jednostek (subiektywna), a także warunków społecznych możliwa jest dokładna ocena jakości życia jednostek.

Jakość życia często wiąże się z dobrobytem ekonomicznym. Jest to zmieniona koncepcja produktu narodowego brutto, która uwzględnia inne pozycje jak na przykład prace domowe, czas wolny, zanieczyszczenie środowiska, hałas, zaśmiecenie. Nie da się jednak zmierzyć ponoszonych przez ludzi kosztów: napięcia umysłowego, fizycznego, monotonii, stresu, wolności obywatelskiej. Zdarza się, że dobrobyt określany jest poprzez zamożność ludności, sprawowanie opieki nad obywatelami przez państwo. Wszystko to ukazuje jakość życia jednego regionu, względem innego, w ujęciu zamożności i cywilizacyjnych osiągnięć [Panek 2015].

2. Determinanty jakości życia

Na jakość życia ludzkiego wpływa wiele czynników, w zależności od tego przez kogo oraz z jakiego punktu widzenia postrzega się jakość życia. Inne potrzeby mają dzieci, dorośli, a jeszcze inni ludzie starsi (emeryci, renciści). Jednym z czynników, od których zależy jakość życia jest status społeczno-ekonomiczny oraz warunki życia rodziny. Według Ostrowskiej na jakość życia największy wpływ ma wykształcenie jednostki. Od wykształcenia w dużej mierze uzależnienia jest wysokość zarobków jednostki oraz poziom jej życia, a co za tym idzie większa wygoda oraz wyższe standardy życia. Wykształcenie wpływa także na pozycję w społeczeństwie [Gracz, Ostrowska 2014: 78]. Według danych GUS [2020a], w grupach ludzi o wyższym poziomie wykształcenia obserwowane są wyższe odsetki osób zadowolonych, niż wśród ludzi o niższym poziomie wykształcenia. Ludzie osiągając swoje cele, na przykład uzyskując dyplom ukończenia szkoły wyższej, podnoszą swoją samoocenę oraz poziom zadowolenia z siebie. Bardzo często poziom wykształcenia związany jest również z poziomem zarobków jednostki [Szreder 2013]. Wysokie zarobki otwierają furtkę między innymi do zasobów z wyższej półki, mają wpływ na wykorzystanie czasu wolnego, dają możliwości dalszego kształcenia się, mają także znaczny wpływ na możliwości ewentualnego leczenia jednostki oraz dają poczucie bezpieczeństwa oraz szczęścia. Atmosfera w pracy także jest bardzo ważna i wpływa na jakość pracy oraz samopoczucie. Osiągnięcia, a także awanse powodują, że jednostka jest zadowolona z siebie i czuje się bardziej dowartościowana, co wpływa na jej samoocenę.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na jakość życia ludzkiego jest okolica w jakiej jednostka żyje. Zależnie od upodobań, niektórzy lepiej się czują mieszkając w centrum miast, a inni w zaciszu wsi. Kluczowym wyznacznikiem tak naprawdę są ludzie, ponieważ to od każdej jednostki indywidualnie zależy w jakim środowisku najlepiej się czuje. Nie mniej jednak, za dobre samopoczucie jednostki odpowiada bezpieczeństwo okolicy oraz jej czystość. Jak podaje GUS [2020a], w 2018 r. nie zauważono dużych różnic w poziomie zadowolenia z życia pomiędzy ludnością zamieszkującą inne pod względem wielkości czy klasy obszary kraju - różnica wyniosła jedynie 3pp. Najwyższy poziom zadowolenia - 84%, mają mieszkańcy wsi i małych miast (poniżej 20 tys. mieszkańców). Najniższy zaś (81%) odnotowano w miastach od 100 do 500 tys. oraz od 20 do 100 tys. mieszkańców. Z danych wynika jednak, że aż 80% respondentów jest zadowolona z miejsca, w którym mieszka.

Ważnym aspektem jest także dostępność środków transportu. Szczególnie jest to ważne dla osób starszych, ponieważ często potrzebują oni dostępu do komunikacji, żeby dojechać do lekarza, czy pozałatwiać swoje sprawy. Ważnym aspektem jest także dostęp do kultury, rozrywki oraz urzędów czy nawet w przypadku miast do parków i zieleni. W 2020 r. w Polsce działało 4 040 centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic. Odnotowano tu spadek względem roku 2019, co może łączyć się z pandemią COVID-19. Najwięcej było ośrodków kultury (32,6% wszystkich placówek). 62,0% placówek zlokalizowana była na wsi, były to świetlice (95,0% ogółu tych instytucji) oraz ośrodki kultury (61,3%). W miastach najwięcej było klubów (79,3%), centrów (60%) i domów kultury (58,5%) z ogółu takich instytucji [GUS 2021].

Relacje rodzinne oraz towarzyskie także są czynnikiem, który ma duży wpływ na jakość życia. Bardzo ważne jest, żeby jednostka miała poczucie bezpieczeństwa, które daje jej wsparcie rodziny oraz znajomych, a także miejsce do którego będzie mogła się udać w złych chwilach. Niepokojąco w tym aspekcie wyglądają dane związane ze ślubami oraz rozwodami. W pierwszym kwartale 2021 roku w Polsce 16 tys. par podjęło decyzję o rozwodzie, 200 zdecydowało się na separację. W tym samym czasie zawarto 13,3 tys. małżeństw [money.pl 2021].

Jednym z najważniejszych czynników kształtujących jakość życia jest stan zdrowia jednostki, który wpływa także na samopoczucie jednostki. Badania dotyczące stanu zdrowia ludzkiego są jednym z podstawowych zagadnień dla badaczy struktury społecznej oraz zdrowia publicznego, a także jakości życia. Na ogół badaniom poddaje się osoby dorosłe oraz dzieci, a także niemowlęta. Młodzież uznawana jest za najzdrowszą część społeczeństwa, dlatego u młodych ludzi rzadziej zdrowie ma wpływ na jakość życia [Frąkiewicz 2004: 17-18]. Jak wynika z danych GUS z 2018r., ze swojego stanu zdrowia zadowolonych było ok. 59% osób [GUS 2020b].

3. Charakterystyka gminy Prażmów

Gmina Prażmów położona jest w części południowej powiatu piaseczyńskiego, na terenie województwa mazowieckiego. Na jej terenie znajdują się obszary leśne,

malownicze wsie, przebiega rzeka Jeziorka. Powierzchnia gminy wynosi 86,11 km², a do gminy przynależy 27 sołectw. Na terenie gminy mieszkańcy zajmują przede wszystkim się rolnictwem. Na obszarze gminy nie ma uciążliwych, dużych zakładów przemysłowych, a zarejestrowanych jest ponad 600 podmiotów gospodarczych, z czego znaczna większość prowadzi działalność handlową, produkcyjną i usługową.

Na obszarze gminy Prażmów mieszka 11.471 mieszkańców - 51,4% mieszkańców gminy stanowią kobiety, a 48,6% mężczyźni (stan na 31.12.2021). W latach 2002-2021 nastąpił wzrost liczby mieszkańców o 45,1%, co jest wynikiem rozwoju budownictwa w gminie. Średni wiek mieszkańców gminy to 38,7 lat.

Mieszkańcy gminy mają do dyspozycji cztery szkoły podstawowe, w tym dwie z nowoczesnym zapleczem sportowym, osiem przedszkoli i jeden żłobek. Na terenie gminy funkcjonują trzy przychodnie. Gmina posiada również dwie biblioteki.

Analizując rynek pracy w gminie Prażmów można wskazać, że bezrobocie jest relatywnie niskie, nie przekracza 3,4%. Zarejestrowanych bezrobotnych w 2020 roku było 236 osób, w tym 94 kobiety.

4. Charakterystyka badania

Badanie ankietowe przeprowadzono w maju 2022 roku w formie anonimowej ankiety na grupie 98 mieszkańców gminy Prażmów (Tab. 1).

Tab. 1. Struktura socjodemograficzna osób badanych (N=98)

Wyszczególnienie	Odpowiedzi		Wyszczególnienie	Odpowiedzi	
	L	%		L	%
Płeć			Status na rynku pracy		
Kobieta	56	57%	Osoba prowadząca działalność	28	29%
Mężczyzna	42	43%	Osoba zatrudniona	30	31%
Wiek			Uczący się/ studiujący	16	16%
0-18	9	11%	Emeryt	13	13%
19-30	39	40%	Osoba bezrobotna	11	11%
31-50	30	31%	Zarobki brutto		
>50	18	18%	Brak	11	11%
Status związku			do 500	3	3%
Konkubinat	34	35%	501-3010	7	7%
Osoba samotna / singiel	22	22%	3011-5000	30	31%
W związku małżeńskim	42	43%	5001-10000	33	34%
Poziom wykształcenia			>10000	14	14%
Podstawowe	-	-	Główny środek transportu		
Zasadnicze zawodowe	19	19%	Pieszo	24	24%
Średnie	30	31%	Rower	11	11%
Wyższe	49	50%	Autobus	12	12%
			Samochód	51	52%

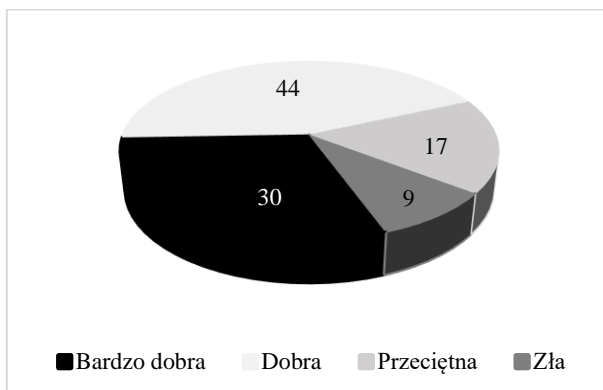
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

5. Zadowolenie z jakości życia zawodowego i prywatnego

Jakość życia ludzi to najogólniej stan satysfakcji, szczęścia, zadowolenia płynący z całokształtu egzystencji. Obejmuje ona więc wszystkie aspekty życia, zarówno

te związane z życiem osobistym, jak i z pracą, czy miejscem zamieszkania. Respondenci zapytani o ocenę jakości swojego życia najczęściej oceniali ją jako dobrą (44%) lub bardzo dobrą (30%) (Wykres 1). Może być to spowodowane między innymi dosyć sporymi zarobkami, ponieważ ponad połowa ankietowanych zadeklarowała, że ich zarobki kształtują się w granicach 4-10 tys. zł. Co szósta osoba deklarowała przeciętny poziom jakości, a 9% zły jej poziom. Co istotne, żadna z osób nie uznała, iż jej jakość życia jest bardzo zła.

Wykres 2. Ocena poziomu jakości życia mieszkańców gminy Prażmów (w%)



Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

W obszarze zadowolenia z *życia zawodowego* respondenci zapytani zostali o ocenę zadowolenia z posiadanego wykształcenia, pracy oraz sytuacji finansowej (Tab. 2). Ponad 86% respondentów jest zadowolona, choć w różnym stopniu, ze swojego wykształcenia (42% średnio zadowolonych, 24% zadowolonych, 20% bardzo zadowolonych). Zaledwie 13% osób to respondenci niezadowoleni z tego aspektu swojego życia. Stosunkowo wysokie zadowolenie z poziomu wykształcenia może wynikać ze struktury próby, bowiem aż 50% respondentów ma wykształcenie wyższe.

Tab. 2. Jakość życia mieszkańców gminy Prażmów (w %)

	Jakość życia	Wykształcenie	Praca	Finanse	Zdrowie	Samopoczucie	Rodzina	Miłość	Przyjaźń	Czas wolny	Miejsce zamieszkania
Bardzo dobra/ bardzo zadowolony	30	20	14	8	30	7	41	39	58	13	55
Dobra/ zadowolony	44	24	17	16	32	31	34	20	37	16	20
Przeciętna/ średnio zadowolony	17	42	33	30	13	14	15	11	5	37	10
Zła/niezadowolony	9	13	12	20	20	9	10	8	0	20	4
Bardzo zła/bardzo niezadowolony	0	0	10	18	0	9	0	11	0	8	0
Trudno powiedzieć	0	0	13	7	5	30	0	10	0	4	10

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Praca była średnim powodem do zadowolenia dla 2/3 respondentów (33% średnio zadowolonych, 17% zadowolonych, 14% bardzo zadowolonych). Może to być spowodowane poziomem wykształcenia, ponieważ znaczna część osób, ma wyższy lub średni poziom wykształcenia, a ich praca opiera się na pasji oraz zainteresowaniach. Niezadowolenie deklarowało 12% osób, a bardzo duże niezadowolenie dotyczyło 10% respondentów. W większości były to osoby z niskim poziomem wykształcenia i niskimi zarobkami, pracujący fizycznie. W grupie znalazły się jednak także osoby posiadające wyższe wykształcenie. Może to oznaczać, że osoby te nie są zadowolone ze stanowiska jakie zajmują, w stosunku do tego, jakie posiadają wykształcenie lub spowodowane jest to złą atmosferą w miejscu pracy.

Dla co trzeciego z ankietowanych finanse były powodem do średniego zadowolenia. Co piąty badany był niezadowolony pod tym względem (20%), a 18% osób to grupa bardzo niezadowolonych. Natomiast 16% odpowiedziało, że finanse to przyczyna ich zadowolenia, a bardzo zadowolonych było 8% wszystkich badanych. Powodem udzielenia takich odpowiedzi może być poziom wykształcenia ankietowanych, a także to, że duża część respondentów nie jest zadowolona z pracy jaką wykonuje, a często brak im odpowiednich kwalifikacji do podjęcia wymarzonej pracy.

Respondenci zapytani zostali również o poziom zadowolenia ze swojego życia osobistego – zdrowia, samopoczucia, relacji rodzinnych, przyjaźni i czasu wolnego. Również w przypadku tych czynników mieszkańcy gminy Prażmów wykazują duży poziom zadowolenia.

Z badań wynika, że 75% badanych osób deklarowało zadowolenie ze swojego zdrowia, w tym 30% było bardzo zadowolonych. Najwyższy poziom zadowolenia wykazywały osoby młode, mające wyższe oraz średnie wykształcenie, wśród których dużą część zajmowały kobiety. Może to oznaczać, że osoby te zajmują stanowisko, na którym pracuje się umysłowo. Na wysoki poziom zadowolenia wpływ mogą również mieć działania gminy, która organizuje różnego rodzaju akcje prozdrowotne i pikniki (np. pomiar ciśnienia krwi, badanie krwi i poziomu cukru, konsultacje z dietetykiem oraz fizjoterapeutą, mammografia). Gmina wspiera lokalny ośrodek zdrowia, dbając o to żeby mieszkańcy mieli dostęp do specjalistów każdej dziedziny medycyny. Niezadowolenie ze stanu zdrowia deklarowały głównie osoby starsze oraz mające wykształcenie zasadnicze zawodowe, co może wskazywać na pracę fizyczną niesprzyjającą zdrowiu.

Przeprowadzone badania samopoczucia jednostek potwierdzają, że większość badanych osób było zadowolonych z życia pod względem swojego samopoczucia (7% bardzo zadowolonych, 31% zadowolonych, 14% niezadowolonych). Niezadowolenie deklarowało 9% osób, a bardzo duże niezadowolenie pozostałe 9% ankietowanych. Może to być związane z dobrą kondycją fizyczną, a także zdrowotną, ponieważ większość ankietowanych jest zadowolona ze stanu swojego zdrowia. Aktywność fizyczna wpływa bowiem pozytywnie na poziom jakości życia [Metelski 2019: 32-33]. Mieszkańcy gminy otaczają się zielenią, co także ma ogromny wpływ na stan umysłu mieszkańców. Pozytywny wpływ na samopoczucie mieszkańców

ma zapewnienie przez gminę niezbędnych jednostek tj. obecność jednostki policji, straży pożarnej, przychodni leczniczej, a także sklepów i całej sieci usługowo-handlowej.

Badanie jakości życia mieszkańców Prażmowa obejmowało również kwestie osobiste. Respondenci zapytani zostali o jakość ich relacji rodzinnych, przyjaźni i miłości. Relacje rodzinne to dla większości respondentów powód do zadowolenia (bardzo zadowolonych było 41%, podczas gdy zadowolonych 34% osób). Z badań wynika, że respondenci są zadowoleni także z życia miłosnego co również wpływa na relacje rodzinne. Jeszcze wyższy poziom zadowolenia dotyczy przyjaźni. Wszyscy ankietowani wskazali bowiem, iż są zadowoleni (w tym 58% bardzo) z tego obszaru życia. Respondenci zadowoleni byli również, choć w trochę mniejszym stopniu, z jakości swojego czasu wolnego (67%, w tym 13% bardzo zadowolonych). Niższy poziom zadowolenia z czasu wolnego może być spowodowany tym, że mieszkańcy tracą dużo czasu na dojazdy do pracy, co za tym idzie mają dużo mniej czasu wolnego. Gmina Prażmów znajduje się na terenie wsi, więc większość mieszkańców musi dojeżdżać do miejsca pracy do większych miast, wiąże się z tym również większy koszt dojazdu, a co za tym idzie mniejszy budżet jaki można przeznaczyć na aktywności realizowane w czasie wolnym od pracy.

Na generalnie wysoki poziom zadowolenia z życia prywatnego wpływ mają zarówno czynniki psychospołeczne, jak również wcześniej wymienione zdrowie i finanse. Dodatkowo, sprzyja mu jakość miejsca, w którym żyją respondenci - czyste środowisko naturalne, wiele lasów oraz działania władz gminy. Gmina stara się organizować festyny oraz zawody rodzinne, turnieje piłki nożnej na orliku przyszkolnym, rodzinne wycieczki rowerowe, buduje coraz więcej placów zabaw oraz miejsc sprzyjający dzieciom. Władze gminy starają się inwestować w budowę ścieżek rowerowych, altanek oraz miejsc sprzyjających spotkaniom rodzinnym i przyjacielskim. Gmina wspiera działanie takich organizacji jak: ochotnicza straż pożarna, ochotnicza orkiestra dęta, koło gospodyń wiejskich. Wszystkie te organizacje przyciągają wielu mieszkańców, którzy działają we wspólnym celu. Osoby przynależące do tych grup mają satysfakcję i poczucie przynależności do określonej grupy. Często osoby te realizują się właśnie poprzez takie działania. Ma to znaczący wpływ na budowanie przyjaźni między mieszkańcami gminy.

Podsumowując, respondenci generalnie są zadowoleni ze swojego życia zawodowego i prywatnego. Mieszkańcy pozytywnie oceniają ogólną jakość swojego życia głównie na poziomie relacji rodzinnych, miłosnych, przyjaźni oraz ogólnego miejsca zamieszkania.

6. Zadowolenie z miejsca zamieszkania

Na jakość życia wpływają również czynniki związane z miejscem zamieszkania. Generalnie, mieszkańcy gminy Prażmów są zadowoleni z tego aspektu swojego życia. Ponad 85% respondentów pozytywnie oceniło jakość życia w Prażmowie, a ponad połowa z nich jest bardzo zadowolona. Zaledwie 4% respondentów nie podziela tego zdania, przy czym nie ma osób, które byłyby bardzo niezadowolone.

Mieszkańcy poproszeni zostali o wskazanie aspektów życia gminy, które w największym stopniu wpływają na jakość ich życia (Tab. 3).

Największa część mieszkańców uznała, że najważniejszy jest dostęp do usług medycznych. Równie ważne są: stan środowiska naturalnego, dostęp do edukacji oraz jakość infrastruktury drogowej. Mieszkańcy chcą być spokojni zarówno o swoje zdrowie jak i swoich najbliższych, chcą żyć w miejscu czystym oraz zadbanym. Środowisko naturalne oraz jego czystość mają ogromny wpływ na odczucia wizualne, samopoczucie, zdrowie oraz stan psychiczny zarówno mieszkańców jak i przejezdnych. Czystość środowiska jest, także tak ważna dla mieszkańców dlatego, że stanowi pewną wizytówkę, zarówno gminy jak i jej mieszkańców.

Tab. 3. Czynniki w największym stopniu wpływające na jakość życia mieszkańców

Wyszczególnienie	Bardzo ważna		Mało ważna		Średnio ważna	
	L	%	L	%	L	%
Ogólna czystość terenu gminy	30	30,6	9	9,2	59	60,2
Stan środowiska naturalnego	46	46,9	5	5,1	47	48,0
Atrakcyjność turystyczna	0	0	69	70,4	29	29,6
Jakość komunikacji publicznej	20	20,4	11	11,2	67	68,4
Jakość i dostępność transportu zbiorowego	24	24,5	45	45,9	29	29,6
Jakość infrastruktury drogowej	41	41,8	10	10,2	47	48,0
Sieć oświetlenia ulicznego	0	0,0	40	40,8	58	59,2
System zbiórki odpadów komunalnych	0	0,0	35	35,7	63	64,3
Dostęp do usług medycznych	72	73,5	15	15,3	11	11,2
Dostęp do usług pomocy społecznej	10	10,2	18	18,4	70	71,4
Dostęp do edukacji	46	46,9	16	16,3	36	36,7
Dostęp do ośrodków kultury	10	10,2	11	11,2	77	78,6
Dostęp do infrastruktury sportowej i rekreacyjnej	5	5,1	38	38,8	55	56,1
Zaangażowanie gminy w rozwiązywanie lokalnych problemów	16	16,3	46	46,9	36	36,7
Działania na rzecz osób bezrobotnych	37	37,8	18	18,4	43	43,9
Możliwość zatrudnienia w gminie	27	27,6	46	46,9	25	25,5
Ogólna atrakcyjność inwestycyjna gminy	21	21,4	14	14,3	63	64,3
Warunki do prowadzenia działalności gospodarczej	28	28,6	16	16,3	54	55,1
Warunki do prowadzenia działalności rolniczej	22	22,4	23	23,5	53	54,1
Poziom bezpieczeństwa	35	35,7	5	5,1	58	59,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Dostęp do placówek dających możliwość edukacji jest bardzo ważny dla osób posiadających dzieci. Każdy rodzic chce, żeby jego dziecko mogło się edukować. Infrastruktura jest także bardzo ważna dla mieszkańców, gdyż większość ankietowanych porusza się własnym autem lub środkami transportu publicznego. Dobra jakość infrastruktury drogowej znacząco poprawia komfort poruszania się po lokalnych drogach.

Jako średnio ważny aspekt mieszkańcy uznali dostęp do kultury, dostęp do usług pomocy społecznej, jakość komunikacji publicznej, system zbiórki odpadów, ogólną atrakcyjność inwestycyjną gminy, ogólną czystość terenu, poziom bezpieczeństwa, system oświetlenia ulicznego, dostęp do infrastruktury sportowej oraz działania na rzecz osób bezrobotnych. Większość ankietowanych żyje w formalnym związku małżeńskim

oraz w konkubinacie. Może to oznaczać, że osoby te mają własne rodziny, dlatego dosyć ważne jest dla nich bezpieczeństwo swoje i swoich dzieci. Większość ankietowanych porusza się własnym pojazdem dlatego też mieszkańcy uznali, że jakość komunikacji publicznej nie jest dla nich bardzo ważna. Mieszkańcy uznali także, że średnio ważne są działania na rzecz osób bezrobotnych. Może być to spowodowane dość niskim wskaźnikiem bezrobocia w gminie.

Jako aspekt mało ważny mieszkańcy uznali atrakcyjność turystyczną gminy, zaangażowanie władz gminy do rozwiązywania problemów, możliwość zatrudnienia w gminie oraz jakość i dostępność transportu zbiorowego. Taka ocena mieszkańców może być spowodowana tym, że mieszkańcy cenią sobie ciszę oraz spokój. Nie lubią gwaru i hałasu spowodowanego obecnością turystów. Zaskakujące jest to, że mieszkańcy stwierdzili, że mało ważnym aspektem jest dla nich zaangażowanie władz lokalnych w rozwiązywanie problemów. Możliwość zatrudnienia w gminie może być uważana za aspekt mało ważny z powodu niskich zarobków w urzędzie oraz bliskości stolicy dającej możliwość dużo większych dochodów, niż byłoby to możliwe na obszarach lokalnych gminy.

Prawie $\frac{3}{4}$ mieszkańców jest zadowolonych z miejsca, w którym żyje - cenią sobie ciszę i spokój oraz otaczającą przyrodę. W grupie tej są przede wszystkim mieszkańcy powyżej 30 roku życia. Opinię negatywną wyraziło 12% mieszkańców. Wśród niezadowolonych dominowali ludzie starsi oraz młodzież. Może to wynikać ze słabo zorganizowanego transportu grupowego, trudnego dostępu do większych miejscowości oraz braku miejsc, które dałyby możliwość rozrywki młodzieży. Pozytywnym zjawiskiem jest również to, iż zdecydowana większość mieszkańców (61%) uznała, że w ostatnich latach warunki życia w gminie uległy poprawie, a tym samym poprawiła się jakość ich życia. Gmina w ciągu ostatnich kilku lat poprawiła stan wodociągów, dróg oraz ich oświetlenia. Znacznie poprawił się odbiór odpadów oraz ogólna czystość terenu gminy. Jednostka zainwestowała w wiele placów zabaw oraz inne atrakcje dla dzieci i całej rodziny.

Zadowolenie z dość wysokiej i rosnącej jakości życia sprawia, że większość mieszkańców (75%) nie rozważało zmiany miejsca zamieszkania. Osoby te są zżyte z miejscem zamieszkania, jego urokiem jaki tworzy natura oraz spokojem. Przeprowadzkę rozważają (5%) jedynie ludzie młodzi, nie posiadający partnera życiowego, którzy nie są zadowoleni z miejsca pracy oraz zarobków. Wśród głównych przyczyn wskazywali oni na brak perspektyw zawodowych w gminie, trudny dostęp do edukacji na poziomie średnim i wyższym, powody osobiste/rodzinne, złe połączenie autobusowe i utrudniony dostęp do komunikacji lokalnej.

Wnioski

Na jakość życia wpływają zarówno czynniki społeczne, jak i ekonomiczne. Z jednej strony na zadowolenie z życia oddziałuje poziom akceptacji siebie czy też swojego wyglądu, ale także rodzina i przyjaciele. Z drugiej strony, o poziomie jakości życia świadczą czynniki ekonomiczne i powiązane z nimi takie jak osiągnięte dochody, praca,

wykształcenie. Niezmiernie ważne jest również miejsce w jakim badana jednostka żyje - jakość usług, infrastruktura publiczna, poziom bezpieczeństwa, dostęp do organizacji gminnych.

Przeprowadzone badania nad jakością życia mieszkańców gminy Prażmów świadczą o tym, że zdecydowana większość badanych osób deklarowała zadowolenie z jakości swojego życia. Przede wszystkim badani odczuwali satysfakcję z życia pod względem zdrowia, relacji rodzinnych, miłości i przyjaźni, a także ze względu na miejsce zamieszkania. Nieco mniej osób deklarowało zadowolenie z czasu wolnego, pracy oraz z finansów.

Analizując różne czynniki warunkujące zadowolenie z jakości życia badanych osób można stwierdzić, że kluczowe dla odczuwania zadowolenia dla respondentów było bezpieczeństwo w gminie Prażmów, dostęp do usług medycznych i edukacji. Badane osoby najlepiej oceniały gminę pod względem ogólnej czystości terenu, stanu środowiska naturalnego, sieci oświetlenia ulicznego, systemu zbiórki odpadów komunalnych, dostępu do edukacji i infrastruktury sportowej i rekreacyjnej, a także działań gminy na rzecz osób bezrobotnych.

Zdecydowana większość osób objętych badaniem wyraziła sympatię do swojego miejsca zamieszkania, deklarowała zadowolenie z warunków do życia w gminie i odpowiedziała, że na przestrzeni ostatnich kilku lat gmina poprawiła warunki życiowe mieszkańców. Jednocześnie tylko nieliczni rozważali zmianę miejsca zamieszkania, głównie ze względu na trudny dostęp do edukacji, brak perspektyw zawodowych, złe połączenie autobusowe i względy bardziej osobiste.

Satysfakcję z życia na wsi mają głównie ludzie w wieku między 30, a 50 rokiem życia, posiadający własną rodzinę oraz stałą pracę. Osoby te nie muszą bać się o swoje pociechy, ponieważ we wsiach panuje spokój, są zamknięte miejsca z placami zabaw, do których mieszkańcy z dziećmi mają dostęp i nie muszą się martwić, że spotka ich tam zagrożenie ze strony nieznajomych. Mieszkańcy są zadowoleni z możliwości oderwania się od codziennej pracy i z ukojenia, jakie daje im otaczająca przyroda.

Pozytywne opinie mieszkańców o życiu w gminie Prażmów i zadowolenie z jakości swojego życia nie oznacza, że w gminie nie ma potrzeby wprowadzania zmian. Należy kontynuować i intensyfikować dotychczasowe działania. Wyzwaniem dla gminy będzie jednak przekonanie młodych mieszkańców, że nie warto uciekać do większych miast.

Bibliografia

Bańska A. (1995), Jakość życia w psychologicznym doświadczeniu codzienności związanym z rozwojem zawodowym, pracą i bezrobociem [w:] Bańska A., Derbis R. (red.), Pomiar i jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych, UAM, Poznań.

Bańska A. (2018), Jakość życia w pracy i codzienności z psychologicznej perspektywy ekologii miejsca [w:] Wontorczyk A., Bańska A. (red.), Jakość życia w pracy i codzienności, Wydawnictwo UJ, Kraków.

Borys T., Rogala P. (2008), Jakość życia na poziomie lokalnym- ujęcie wskaźnikowe, UNDP, Warszawa.

- Bywalec C., Rudnicki L. (1999), Podstawy ekonomiki konsumpcji, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Chudzicka A. (1995), Subiektywny obraz świata i obraz siebie jako kategorie pomiaru jakości życia osób bezrobotnych oraz ich oczekiwania wobec Klubu Pracy [w:] Bańka A., Derbis R., (red.), Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo oraz bezrobotnych, Środkowoeuropejskie Centrum Ekonomii Działania Społecznego, Poznań–Lublin.
- Frąckiewicz L. (2004), Starzy ludzie w miastach śląskich [w:] Słodczyk J., Rajchel D. (red.), Przemiany demograficzne i jakość życia ludności miast, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Górnicka B. (2014), Jakość życia [w:] Weissbrot- Koziarska A., Dąbrowska-Jabłońska I. (red.), Słownik metod, technik i form pracy socjalnej, opiekuńczej i terapeutycznej. T. 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Gracz L., Ostrowska I. (2014), Młodzi nabywcy na e-zakupach [w:] Gracz L., Ostrowska I. (red.), Charakterystyka segmentu „młodzi dorośli” w Polsce, PLACET, Warszawa.
- GUS (2020), Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018, Warszawa.
- GUS (2021), Kultura w 2020 roku, Warszawa.
- Kowalik S. (2015), Uśpione społeczeństwo. Szkice z psychologii globalizacji, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa.
- Metelski A. (2019), Zadowolenie ze zdrowia i życia osób aktywnych fizycznie [w:] Nowak W., Szalonka K. (red.), Zdrowie i style życia. Wyzwania ekonomiczne i społeczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Owsiński J.W., Tarchalski T. (2008), Pomiar jakości życia. Uwagi na marginesie pewnego rankingu, Zeszyty Naukowe Nr 1.
- Panek T. (2015), Hierarchiczny model pomiaru jakości życia, Wiadomości Statystyczne Nr 6(649).
- Papuć E. (2011), Jakość życia – definicje i sposoby jej ujmowania, Curr Probl Psychiatrii Nr 12(2).
- Petelewicz M., Drabowicz T. (2016), Jakość życia – globalnie i lokalnie. Pomiar i wizualizacja, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Polak A. (2021), Jakość życia w czasach zwyczajnych i niezwykłych – przed i w trakcie koronakryzysu, GSW, Gdańsk.
- Rogała P. (2008), Jakość życia na poziomie lokalnym- ujęcie wskaźnikowe, UNDP, Warszawa.
- Suchodolska J. (2017), Poczucie jakości życia młodych dorosłych na przykładzie studenckiej społeczności akademickiej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Szreder M. (2013), Wykształcenie a długość i jakość życia, Polityka społeczna Nr 7(472).
- WHO, <https://www.ptfarm.pl/pub/File/Farmacja%20Polska/2009/08-2009/10%20%20QOL>.

Rozdział XIII.

DETERMINANTY KONSUMPCJI W KRAJACH WYSOKO ROZWIĘTYCH W LATACH 2000 – 2020. ANALIZA DANYCH PANELOWYCH

*Maarten Ghysens**

Streszczenie

Artykuł porusza problematykę czynników wpływających na tempo wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w latach 2000 - 2020. W pracy uwzględniono okresy gorszej koniunktury, które miały miejsce w wyniku kryzysu finansowego w 2008 roku oraz pandemii w 2020 roku. Badanie zostało przeprowadzone na próbie 14 krajów wysoko rozwiniętych. W tym celu posłużono się metodami ekonometrycznymi dedykowanymi dla analizy danych panelowych. Umożliwi to weryfikację empiryczną hipotez badawczych w ujęciu długookresowym sformułowanych w oparciu o teorię ekonomii.

Słowa kluczowe: konsumpcja, dane panelowe, gospodarstwa domowe

Summary

This paper describes the issue of factors affecting the households consumption expenditure growth rate during the period between 2000 – 2020. The study takes account a periods of economic downturn which took place in 2008(global financial crisis) and 2020(global pandemic crisis). The study was conducted on a sample of 14 highly developed countries. For this purpose econometrics methods of panel data analysis were used. This would allow to verify research hypotheses based on economic theory in the long term.

Key words: consumption, panel data, households

JEL: C33, C36, E21, D10.

* Uniwersytet Łódzki; maarten.ghysens@edu.uni.lodz.pl.

Wprowadzenie

Konsumpcja to zjawisko towarzyszące ludzkości od niepamiętnych czasów. Wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych mają istotny udział w strukturze PKB. Główna część dyskusji o konsumpcji dotyczy czynników wpływających na jej poziom, roli jako wskaźnika makroekonomicznego w gospodarce oraz wpływu na poziom satysfakcji z życia. Poza kluczową rolę w kształtowaniu się PKB, konsumpcja jest uznawana przez niektórych badaczy jako miernik dobrobytu. Pojęcie konsumpcji było przedmiotem zainteresowania wielu opracowań i badań empirycznych w różnych dziedzinach naukowych.

Gospodarstwa domowe jako podmioty racjonalne są zorientowane na maksymalizację swoich funkcji użyteczności. Powszechnie uznanym celem konsumpcji jest zaspokajanie swoich pragnień i potrzeb. Gospodarstwa domowe (konsumenci) dysponują pewnymi zasobami, do których zaliczają się między innymi dochód z pracy czy kapitału oraz czas wolny. Konsumenci decydują o podaży pracy dostarczonej na rynek. Praca stanowi źródło dochodów gospodarstw domowych, ale dochód z pracy jest także kosztem alternatywnym czasu wolnego, a praca co do zasady jest dobrem niepożądanym. W związku z powyższym, wyższe stawki płac mogą zachęcać konsumentów do ograniczania czasu wolnego i zwiększania podaży pracy. Jednakże w przypadku, gdy efekt dochodowy zmiany stawki płac jest silniejszy niż efekt substytucyjny wówczas konsumenci bardziej cenią czas wolny, niż dodatkowe dobra i usługi, które byłyby dostępne na skutek zwiększenia podaży pracy i tym samym dochodu.

W artykule poruszono problematykę wpływu poszczególnych determinantów konsumpcji na tempo wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Przeprowadzono analizę wybranych czynników oddziałujących na konsumpcję w latach 2000 - 2020 dla czternastu europejskich krajów wysoko rozwiniętych. Oprócz standardowych determinantów wynikających z teorii ekonomii, zbadano także wpływ okresów gorszej koniunktury, które miały miejsce w 2008 roku (kryzys finansowy) oraz 2020 roku (kryzys spowodowany pandemią COVID). Sformułowano następujące hipotezy badawcze:

- H1. Wydatki rządowe na pomoc socjalną nie są istotnym czynnikiem wpływającym na konsumpcję gospodarstw domowych w długim okresie.
- H2. PKB jest kluczowym stymulatorem wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję.
- H3. Wzrost efektywnej stawki VAT wpływa negatywnie na wzrost wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych.
- H4. Podczas okresów gorszej koniunktury gospodarstwa domowe wydają mniej na konsumpcję.

Weryfikacja hipotez badawczych zostanie przeprowadzona za pomocą metod ekonometrycznych charakterystycznych dla danych panelowych. Przyjęto następujący układ artykułu.

Pierwszy rozdział stanowi ujęcie teoretyczne problemu badawczego. Odwołanie się do badań i literatury naukowej pozwoli wyjaśnić główne determinanty konsumpcji oraz wpływ konsumpcji na poziom dobrobytu. W kolejnym rozdziale opisano dane wykorzystane w modelu ekonometrycznym oraz zdefiniowano zmienne. Ostatni rozdział poświęcony jest metodom oraz wynikom estymacji. Na wstępie opisano pokrótce poszczególne metody estymacji oraz testy statystyczne, na podstawie których dokonano wyboru odpowiedniego modelu. W kolejnym kroku zinterpretowano poszczególne testy oraz wyniki estymacji wybranego modelu. Opracowanie ma charakter empiryczny.

1. Przegląd literatury

Poniższy rozdział jest dedykowany przeglądowi dotychczasowych opracowań poświęconych determinantom konsumpcji oraz wpływowi konsumpcji na dobrobyt w wymiarze ekonomicznym i społecznym. W literaturze odwołano się do publikacji opisujących determinanty oraz uwarunkowania konsumpcji, a także do badań empirycznych objaśniających wydatki konsumpcyjne za pomocą modeli ekonometrycznych.

Rozważając znaczenie konsumpcji należy zauważyć, że jest to wskaźnik opisujący mechanizm kształtowania i doświadczania przynależności do określonych klas społecznych.

W dyskursie medialnym popularny jest podział nakreślony przez Williama Warnera, który różnicuje klasy ze względu na sumaryczny wskaźnik ekonomiczny oraz prestiż społeczny. Dzięki temu możliwy jest podział na klasę wyższą, średnią i niższą. Dochód jest czynnikiem, który określa do jakich dóbr i usług przedstawiciele klas mają dostęp [Duda 2016]. Podobne podejście reprezentował Veblen, który pod koniec XIX wieku podkreślał związek konsumpcji z potrzebą przynależności do klasy społecznej. Według niego głównym celem konsumpcji nie jest potrzeba przetrwania, lecz powstanie istotnych różnic między ludźmi. Ritzer twierdził, że współcześni konsumenci są skłonni naśladować zachowania i styl życia przedstawicieli najwyższych klas, co między innymi skutkuje zakupem drogich produktów, mimo iż podobną rolę spełniają ich tańsze zamienniki. Obok konsumpcji dóbr ważną rolę pełni sposób spędzania czasu. Wśród przedstawicieli klasy średniej promowany jest hedonizm i czerpanie radości z życia. Popularne jest dążenie do bycia szczęśliwym, urodziwym oraz doświadczanie przyjemności, co umożliwia konsumpcja [Pieszak 2013]. W czasach współczesnych konsumpcja przybrała formę ekspresji statusu, tożsamości czy symbolicznej komunikacji. Obecnie można powiedzieć, że otworzyła ona nowy rozdział w historii kapitalizmu, który na początku nastawiony był na industrializację i brak zainteresowania konsumentem.

Problematykę dobrobytu mierzonego jako SWB (subjective well-being) poruszyli między innymi Diener oraz Biswas-Diener [2001]. Autorzy opisali modele teoretyczne wyjaśniające to zjawisko. Jeden z modeli przedstawiał podejście kulturowe, którego głównym założeniem było posiadanie wspólnych wartości, celów oraz wzorców

zachowań. Ludzie chętniej pracują i konsumują, ponieważ jest to spójne z zasadami społecznymi. Według autorów społeczeństwo może czerpać przyjemność z zakupów, konsumpcji oraz dawania prezentów. Headey, Muffels oraz Wooden [2007] wykazali empirycznie dodatni wpływ konsumpcji na SWB dla Wielkiej Brytanii oraz Węgier. Podobne badanie przeprowadzili Noll oraz Weick [2015], gdzie wpływ wydatków konsumpcyjny na dobrobyt mierzony za pomocą SWB był dodatni i istotny na poziomie istotności 5%. Przeprowadzono także dekompozycję wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Wyniki estymacji wskazują, że mieszkańcy Niemiec najczęściej satysfakcji czerpali z wydatków na odzież, odpoczynek i rekreację oraz pobyty w hotelach i restauracjach. Problematykę związku szczęścia z konsumpcją poruszyli także Wang, Cheng oraz Smyth [2019]. Wykazano dodatni oraz istotny wpływ wydatków konsumpcyjnych na poziom szczęścia.

Oprócz wpływu konsumpcji na dobrobyt, zainteresowania badaczy były także skoncentrowane wokół determinantów wydatków konsumpcyjnych. Problematykę skłonności do konsumpcji poruszył Keynes [1936] w „Ogólnej teorii...”, który postulował związek konsumpcji z czynnikami natury subiektywnej oraz czynnikami natury obiektywnej. Rozważania o czynnikach konsumpcyjnych natury subiektywnej można sprowadzić do odraczania gratyfikacji w czasie przez gospodarstwa domowe, które są skłonne tworzyć między innymi rezerwy na nieprzewidziane okoliczności czy zabezpieczać przyszłość swojej rodziny. Ponadto konsumenci uwzględniają wartość pieniądza w czasie, a zatem są skłonni wstrzymać się z konsumpcją teraz na poczet wyższej konsumpcji w przyszłości, która byłaby możliwa dzięki korzyści płynących z oprocentowania oszczędności. Kolejnym czynnikiem o charakterze subiektywnym jest skąpstwo, które jest definiowane jako niechęć do konsumpcji. Jako pierwszy obiektywny czynnik konsumpcji została opisana zmiana stawki płac. Wraz ze zmianą jednostki płac, wydatki konsumpcyjne dla danego poziomu zatrudnienia ulegają zmianie. Kolejnym postulatem była liniowa zależność między dochodem a konsumpcją. Jednak zależność jest prawdziwa tylko do pewnego stopnia, co można uzasadnić malejącym udziałem wydatków konsumpcyjnych w ogólnej strukturze wydatków. Gospodarstwa domowe wyrażają skłonność do oszczędzania lub inwestycji nadwyżki dochodu. Istotnym czynnikiem obiektywnym jest także zmiana stopy dyskontowania przyszłości. Gospodarstwa domowe mogą przewidywać relację wymienną między dobrami w teraźniejszości i przyszłości. Keynes dla uproszczenia założył, że stopa dyskontowa może stanowić aproksymację stopy procentowej. Stopa procentowa natomiast jest kosztem alternatywnym oszczędzania. Wzrost stopy procentowej implikuje spadek wydatków konsumpcyjnych *ceteris paribus* i odwrotnie. Kolejnym czynnikiem natury obiektywnej opisanym przez Keynesa są zmiany polityki fiskalnej, który posłużył się przykładem podatku dochodowego obciążającego dochody spoza pracy np. podatek od zysków kapitałowych. Może wówczas wywoływać podobne konsekwencje jak zmiany stopy procentowej, mianowicie jest on kosztem alternatywnym oszczędzania. Rozważania Keynesa o polityce fiskalnej opisaną w „Ogólnej Teorii...” można

rozszerzyć o wpływ podatków od dóbr i usług mierzony za pomocą efektywnej stawki VAT.

Wpływ efektywnej stawki VAT na wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych zbadali Alm oraz El-Ganainy [2012], który w badaniu został wykazany jako ujemny oraz istotny. Bonsu oraz Muzindutsi [2017] wykazali długookresowy dodatni związek między dochodem a konsumpcją. Według ich rozważań innymi istotnymi długookresowymi czynnikami były inflacja oraz kurs walutowy. Arapova [2018] z kolei wykazała dodatni i istotny długookresowy wpływ wydatków rządowych oraz dochodu narodowego na konsumpcję w krajach Azji Południowo – Wschodniej. Ekong oraz Effiong [2020] objaśnili wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych za pomocą inflacji, oszczędności, stopy procentowej oraz dochodu. W przypadku dochodu oraz inflacji związek był dodatni i istotny. Dodatnią zależność między wydatkami konsumpcyjnymi a inflacją autorzy uzasadniają oczekiwaniami gospodarstw domowych, które spodziewając się wyższych cen w przyszłości zwiększają wydatki konsumpcyjne w teraźniejszości. Wpływ oszczędności oraz stopy procentowej natomiast był ujemny oraz istotny.

2. Opis danych

W artykule wykorzystano dane pochodzące z bazy Eurostat z lat 2000 – 2020 dla następujących krajów europejskich: Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Norwegia, Portugalia oraz Włochy. Poziomy zmiennych zostały skorygowane deflatorem PKB, a za okres bazowy przyjęto 2015 rok. W badaniu empirycznym przyjęto strukturę danych panelowych w ujęciu kwartalnym. Wykorzystane zmienne zostały zdefiniowane i opisane w tabeli 1.

Dane zostały zdefiniowane jako roczne tempa wzrostu, co umożliwiło wyeliminowanie występowania zjawiska sezonowości.

Tab. 1. Opis wykorzystanych zmiennych

Skrót	Nazwa pełna	Opis
<i>c</i>	Roczne tempo wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych	Dane dotyczące wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w ujęciu kwartalnym. $c_{i,t} = 100 * (\ln C_{i,t} - \ln C_{i,t-4})$ $C_{i,t}$ – poziom wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych dla kraju i w kwartale t.
<i>y</i>	Roczne tempo wzrostu PKB	Dane dotyczące rocznego tempa wzrostu PKB w ujęciu kwartalnym. $y_{i,t} = 100 * (\ln Y_{i,t} - \ln Y_{i,t-4})$ $Y_{i,t}$ – poziom PKB dla kraju i w kwartale t.
<i>vat</i>	Roczne tempo wzrostu efektywnej stawki VAT	Dane dotyczące efektywnej stawki VAT w ujęciu kwartalnym. $VAT_EF_{i,t} = \frac{VAT_{i,t}}{C_{i,t}}$ $vat = 100 * (\ln VAT_EF_{i,t} - \ln VAT_EF_{i,t-4})$ $VAT_{i,t}$ – poziom wpływów z tytułu podatku VAT dla kraju i w kwartale t. $C_{i,t}$ – poziom wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych dla kraju i w kwartale t. $VAT_EF_{i,t}$ – poziom efektywnej stawki VAT dla kraju i w kwartale t.

Skrót	Nazwa pełna	Opis
<i>social</i>	Roczne tempo wzrostu wydatków rządowych na zasiłki socjalne	Dane dotyczące wydatków rządu na zasiłki socjalne w ujęciu kwartalnym. $social = 100 * (\ln Social_{i,t} - \ln Social_{i,t-4})$ <i>Social_{i,t}</i> – poziom wydatków rządu na pomoc socjalną w kraju i w kwartale t.
<i>U</i>	Zmienna zerojedynkowa	Zmienna zerojedynkowa przyjmująca wartość 1 w okresie występowania kryzysu finansowego oraz lockdownu oraz 0 w pozostałych okresach.

Źródło: opracowanie własne.

3. Metody oraz wyniki estymacji

Najbardziej powszechną metodą estymacji wykorzystywaną w ekonometrii jest klasyczna metoda najmniejszych kwadratów. Jednakże przyjmując strukturę przekrojowo czasową zbioru danych, należy skorzystać z bardziej skomplikowanych metod szacowania parametrów. Umożliwi to uzyskanie lepszych właściwości estymatorów oraz wyeliminowanie problemu współliniowości. Poniższy rozdział został poświęcony opisowi metod estymacji wykorzystanych w procesie modelowania zjawiska tempa wzrostu konsumpcji. Zostanie opisana procedura postępowania w modelowaniu danych panelowych, a następnie za pomocą odpowiednich testów statystycznych zostanie dokonany wybór właściwego modelu. W ostatnim kroku zostaną opisane wyniki estymacji.

Skonstruowano model objaśniający tempo wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych o postaci:

$$c_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 y_{i,t} + \beta_2 social_{i,t} + \beta_3 vat_{i,t} + \beta_4 U_{i,t} + \alpha_i + \varepsilon_{i,t},$$

gdzie:

$c_{i,t}$ – roczne tempo wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w kraju i w kwartale t,

$y_{i,t}$ – roczne tempo wzrostu PKB w kraju i w kwartale t,

$social_{i,t}$ – roczne tempo wzrostu wydatków rządowych na zasiłki socjalne w kraju, w kwartale t,

$vat_{i,t}$ – roczne tempo wzrostu efektywnej stawki VAT w kraju i w kwartale t,

$U_{i,t}$ – zmienna zerojedynkowa przyjmująca dla kraju i wartość 1 w okresie występowania kryzysu finansowego i lockdownu oraz wartość 0 w pozostałych okresach,

α_i – efekt indywidualny dla kraju i,

$\varepsilon_{i,t}$ – składnik losowy dla kraju i w okresie t.

Korzystając z klasycznej metody najmniejszej kwadratów przyjmuje się strukturę danych przekrojowych oraz założenie o braku występowania efektów indywidualnych. Występowanie korelacji efektów indywidualnych ze zmiennymi objaśniającymi wskazuje na to, że estymator KMNK jest obciążony i niezgodny, co wpływa na błędne oszacowania parametrów. W celu zweryfikowania występowania efektów indywidualnych należy wykonać test Walda o następującym zestawie hipotez:

$$H_0: \alpha = \alpha_1 = \dots = \alpha_n$$

$$H1: \sim H0.$$

Odrzucenie hipotezy zerowej na korzyść hipotezy alternatywnej oznacza występowanie efektów indywidualnych. W takim przypadku w celu oszacowania parametrów modelu należy skorzystać z estymatora o efektach ustalonych (fixed effects). W modelu z fixed effects zakłada się, że efekty indywidualne mają charakter deterministyczny. Losowy charakter efektów indywidualnych zostaje uwzględniony w estymatorze efektów losowych (random effects). W tym podejściu zakłada się brak korelacji efektów indywidualnych ze zmiennymi objaśniającymi, dzięki czemu można uniknąć problemu endogeniczności regresorów. W celu zweryfikowania konieczności wykorzystania estymatora efektów losowych należy wykonać test Breuscha – Pagana, gdzie:

$$H0: \sigma_{\alpha}^2 = 0$$

$$H1: \sigma_{\alpha}^2 \neq 0.$$

Odrzucenie hipotezy zerowej na korzyść hipotezy alternatywnej oznacza, że nie można szacować modelu za pomocą klasycznej metody najmniejszych kwadratów, gdyż może to oznaczać utratę zgodności estymatora. Należy więc wybrać estymator random effects. Odrzucenie hipotez zerowych w powyższych testach wskazuje na to, że należy dokonać wyboru między estymatorem efektów ustalonych a estymatorem efektów losowych. W tym celu należy wykonać test Hausmana, który ma następujący zestaw hipotez:

H0: estymator efektów losowych jest zgodny

H1: estymator efektów losowych nie jest zgodny.

Odrzucenie hipotezy zerowej na korzyść hipotezy alternatywnej wskazuje na konieczność szacowania parametrów modelu za pomocą estymatora efektów ustalonych. Opisane powyżej metody estymacji są słuszne przy założeniu egzogeniczności zmiennych objaśniających, co oznaczałoby brak wpływu wartości przeszłych na wartości bieżące. W przypadku modelowania konsumpcji ciężko jest przyjąć powyższe założenie, gdyż gospodarstwa domowe formułują oczekiwania przyszłej konsumpcji na podstawie doświadczeń z przeszłości, o czym pisał Keynes. Korelacja zmiennych objaśniających ze składnikiem losowym wskazuje na występowanie zjawiska endogeniczności a to oznacza, że należy estymować parametry modelu z wykorzystaniem zmiennych instrumentalnych. Można to zweryfikować wykonując test Hausmana, gdzie:

H0: brak występowania endogeniczności

H1: występuje endogeniczność.

W przypadku odrzucenia hipotezy zerowej na korzyść hipotezy alternatywnej należy oszacować model z wykorzystaniem zmiennych instrumentalnych. Analogicznie jak w przypadku założenia o braku endogeniczności należy wykonać test Hausmana w celu sprawdzenia, który estymator jest zgodny.

W badaniu empirycznym uzyskano następujące wyniki testów statystycznych, które zostały zaprezentowane w tabeli 2.

Tab. 2. Wyniki testów statystycznych

Nazwa testu	Wartość statystyki	Wartość p-value
Wald (FE vs. OLS)	F(13, 1102) = 6,36	p-value = 0(***)
Breusch – Pagan (RE vs. OLS)	CHIBAR2(01) = 146,99	p-value = 0(***)
Hausman (RE vs. FE)	CHI2(4) = 1,28	p-value = 0,8651
Hausman (FE vs. FE IV)	CHI2(4) = 13,33	p-value = 0,0098(***)
Hausman (RE vs. RE IV)	CHI2(4) = 13,20	p-value = 0,0104(**)
Hausman (FE IV vs. RE IV)	CHI2(4) = 0	p-value = 1,0000

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych obliczeń.

Odrzucenie hipotezy zerowej w teście Walda oraz teście Breuscha – Pagana na poziomie istotności 1% wskazuje na to, że nie można estymować modelu za pomocą klasycznej metody najmniejszych kwadratów. W kolejnym kroku wybrano metodę estymacji z wykorzystaniem estymatora random effects, ponieważ wartość p-value sygnalizuje brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej. Następnie przetestowano występowanie endogeniczności zmiennych objaśniających. W obu przypadkach odrzucono hipotezę zerową na korzyść hipotezy alternatywnej, a zatem na podstawie testów Hausmana można wnioskować o występowaniu zjawiska endogeniczności regresorów. W ostatnim etapie wykonano test Hausmana, w którym na podstawie wartości p-value nie stwierdzono podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej, a zatem można wnioskować o konieczności szacowania parametrów za pomocą metody efektów losowych ze zmiennymi instrumentalnymi. Jako zmienne endogeniczne zaklasyfikowano tempo wzrostu PKB oraz tempo wzrostu wydatków rządowych na pomoc socjalną. Wybrane zmienne instrumentalne są opóźnieniami zmiennych endogenicznych o jeden kwartał.

W tabeli 3 przedstawiono wyniki estymacji modelu objaśniającego tempo wzrostu konsumpcji za pomocą metod opisanych w rozdziale. Na podstawie wniosków płynących z weryfikacji hipotez statystycznych wybrano metodę efektów losowych ze zmiennymi instrumentalnymi. Na poziomie istotności 1% odnotowano dodatni oraz istotny wpływ tempa wzrostu PKB na c ceteris paribus. Dodatkowo oddziaływanie ceteris paribus na tempo wzrostu wydatków konsumpcyjnych zaobserwowano dla zmiennej *social*, jednak poziom istotności wynosił tylko 10%. Wpływ efektywnej stawki VAT na tempo wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych był ujemny oraz istotny na poziomie istotności 5%. Zmienna zerojedynkowa uwzględniająca występowanie kryzysu finansowego oraz lockdownu miała natomiast ujemny oraz istotny na poziomie istotności 1% efekt na c .

Tab. 3. Wyniki estymacji

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
VARIABLES	'OLS'	'FE'	'RE'	'FE IV'	'RE IV'
y	0.461***	0.451***	0.453***	0.470***	0.470***
	(0.0159)	(0.0169)	(0.0166)	(0.0299)	(0.0286)
U	-1.494***	-1.517***	-1.513***	-1.661***	-1.663***
	(0.178)	(0.173)	(0.173)	(0.193)	(0.190)
vat	-0.0185**	-0.0194***	-0.0193***	-0.0168	-0.0174**
	(0.00731)	(0.00714)	(0.00713)	(0.0142)	(0.00747)
social	-0.0211*	-0.0267**	-0.0258**	0.0401*	0.0397*
	(0.0114)	(0.0117)	(0.0116)	(0.0234)	(0.0227)
Constant	0.790***	0.819***	0.814***	0.645***	0.646***
	(0.0652)	(0.0660)	(0.133)	(0.100)	(0.151)
Liczba obserwacji	1,120	1,120	1,120	1,106	1,106
R-squared	0.542	0.535			
Adj.R_sq	0.540				
F_test	329.2	317.5			
F_test p-val.	0	0			
Liczba krajów		14	14	14	14
R-sq. within		0.535	0.535	0.521	0.521
R-sq. overall		0.541	0.541	0.528	0.528
R-sq. between		0.618	0.618	0.612	0.612
sigma_u		0.452	0.432	0.450	0.433
sigma_e		1.596	1.596	1.626	1.626
rho		0.0742	0.0683	0.0711	0.0662
F for u_i=0		6.363		6.027	
F_test for u_i=0 p-val		0		0	
Wald_chi2_test			1290	1323	745.8
Wald_chi2_test p-val			0	0	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych obliczeń.

Wnioski

Niniejszy artykuł pozwolił wyjaśnić problematykę determinantów wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w długim okresie. Z wykorzystaniem metody estymacji efektów losowych ze zmiennymi instrumentalnymi udało się zweryfikować sformułowane wstępne hipotezy badawcze. Przeprowadzona analiza potwierdza postawioną hipotezę H1. Wpływ zmiennej objaśniającej okazał się istotny na poziomie istotności 10%. Jednak konsensus w naukach społecznych i ekonomicznych sugeruje poziom istotności 5% jako wyznacznik istotnego wpływu zmiennej. Można zatem przyjąć brak długookresowego istotnego wpływu wydatków rządowych na pomoc socjalną na tempo wzrostu konsumpcji. Wykazano dodatni i istotny wpływ tempa wzrostu PKB na tempo wzrostu wydatków konsumpcyjnych, co potwierdza sformułowaną hipotezę H2. Zwiększanie efektywnej stawki VAT w ujęciu długookresowym ujemnie wpływa na wzrost wydatków konsumpcyjnych, co wskazuje na prawdziwość hipotezy H3. W okresach słabszej koniunktury występuje spadek wydatków konsumpcyjnych, o czym mówi ujemne oszacowanie parametru zmiennej

zerojedynkowej. Istotność na poziomie 1% potwierdza prawdziwość postawionej hipotezy H4.

Bibliografia

Alm J., El-Ganainy A. (2012), Value-added taxation and consumption, Tulane Economics Working Paper Series no 1203.

Arapova E. (2018), Determinants of household final consumption expenditures in Asian countries: a panel model, 1991 – 2015, Applied Econometrics and International Development Vol. 18-1.

Biswas-Diener R., Diener E. (2001), Will money increase subjective well-being? A literature review and guide to needed research, Kluwer Academic Publishers.

Bonsu C., Muzindutsi P. (2017), Macroeconomic determinants of household consumption expenditure in Ghana: A multivariate cointegration approach, International Journal of Economics and Financial Issues No 7(4).

Cheng Z., Smyth R., Wang H. (2019), Consumption and happiness, Journal of Development Studies.

Duda A. (2016), Konsumpcja: teorie i badania, Wydawnictwo KUL, Lublin.

Effiong U., Ekong Ch. (2020), Economic determinants of household consumption expenditures in West Africa: A case Study of Nigeria and Ghana, Global Scientific Journals Vol. 8.

Headey B., Muffels R., Wooden M. (2007), Money does not buy happiness: or does it? A reassessment based on the combined effects of wealth, income and consumption, Springer Science.

Keynes J. (1946), The general theory of employment, interest and money, 5th ed., MacMillan and Co., Limited, London 1946; wyd. pol. Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza, tłum. M.Kałecki, S.Rączkowski (1985), PWN, Warszawa .

Noll H., Weick S. (2015), Consumption expenditures and subjective well-being – empirical evidence from Germany, International Review of Economics No 62.

Pieszak E. (2013), Człowiek społeczeństwo konsumpcyjne: dyskursy, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

Database - Eurostat (europa.eu) [16.05.2022].

Rozdział XIV.

TRANSPORT W BUDŻETACH POLSKICH GOSPODARSTW DOMOWYCH

*Marlena Piekut**

*Kamil Piekut***

Streszczenie

W rozdziale przedstawiono wydatki polskich gospodarstw domowych na towary i usługi związane z transportem w różnych grupach demograficzno-społecznych. Materiał badawczy stanowiły dane GUS. W badaniu wykorzystano statystyczne metody opisu. Wyniki pokazują, że chociaż udział wydatków na transport utrzymywał się na względnie stabilnym poziomie w czasie, istnieją znaczne różnice w wydatkach różnych grup demograficzno-społecznych, które należy uwzględnić przy opracowywaniu polityk.

Słowa kluczowe: transport, gospodarstwa domowe, czynniki społeczne i demograficzne, budżet gospodarstwa domowego

Summary

This chapter presents the expenditure of Polish households on goods and services related to transport in various demographic and social groups. The research material was the data of the Central Statistical Office (GUS). Statistical description methods were used in the study. The findings show that while the share of spending on transport has remained relative stable over time, there are great variations on spending by different socio-demographic groups which needs to be taken into account in designing policies.

Key words: transport, households, socio-demographic characteristics, budget of households

JEL: D12, R2.

* Politechnika Warszawska, KNEiS; marlena.piekut@pw.edu.pl.

** Politechnika Warszawska; kamil.piekut.stud@pw.edu.pl.

Wprowadzenie

Transport stanowi jedną z ważnych pozycji konsumpcyjnych dla gospodarstw domowych. Od lat 70. XX wieku konsumpcja transportu w gospodarstwach domowych w krajach OECD pozostaje stosunkowo stabilna pod względem udziału w wydatkach. Zachowania konsumentów w zakresie wyboru towarów i usług transportowych i ponoszonych na nie wydatków odgrywają znaczącą rolę w aspekcie zrównoważonej konsumpcji. Według raportu Środowisko Europy [2007], kategorie konsumpcji powodujące w ciągu cyklu życia produktów największe obciążenie dla środowiska to - obok żywności i sektora mieszkaniowego - transport prywatny.

Rosnące koszty energii paliwowej i wpływ korzystania z prywatnych pojazdów na środowisko oraz zmiany w strukturze miejskiej i wzorcach podróży wpływają na zmiany w zachowaniach konsumentów względem wyboru towarów i usług transportowych [Mattingly, Morrissey 2014; Li, Dodson, Sipe 2015]. Celem rozdziału jest przedstawienie zmian poziomu i udziału wydatków na transport w polskich gospodarstwach domowych w latach 2000-2020 oraz wskazanie na różnice w wydatkach na towary i usługi transportowe w zależności od cech społeczno-demograficznych gospodarstw domowych. Różnice w wydatkach między typami gospodarstw domowych postanowiono pokazać na podstawie roku 2019, gdyż rok 2020 był specyficznym ze względu na panującą pandemię Covid-19. W wielu opracowaniach naukowych donosi się o znacznych zmianach w wydatkach gospodarstw domowych w czasie pandemii, w tym na transport [Baker i in. 2020; Braut, Migheli, Truant 2022].

1. Źródło danych i metodyka badania

Podstawę informacyjną przeprowadzonych badań stanowiły dane jednostkowe (nieidentyfikowalne), pochodzące z badań Budżety gospodarstw domowych (BBGD), prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny w 2019 roku, które przetworzono z wykorzystaniem metod statystyki opisowej. W 2019 r. indywidualne dane z badania budżetów gospodarstw domowych GUS obejmowały 35923 przypadki (gospodarstwa domowe).

Podmiotem badawczym były gospodarstwa domowe. Przedmiotem badania były wydatki na transport ogółem oraz na trzy kategorie tych wydatków, tj. środki transportu, eksploatację prywatnych środków transportu, a także usługi transportowe.

W badaniu wykorzystano jednoczynnikową analizę wariancji. W statystyce wariancja stanowi podstawową miarę zmienności obserwowanych wyników. Jest to średnia arytmetyczna z kwadratów odchyłeń poszczególnych wartości cechy od średniej arytmetycznej zbiorowości. Wartości wariancji są zawsze większe lub równe zero. Im wariancja jest większa, tym silniejsze jest zróżnicowanie zbiorowości ze względu na daną cechę [Werpachowski, 2011]. Analiza wariancji ANOVA (z ang. ANalysis Of VAriance) jest metodą badania istotności różnic między wieloma średnimi z prób pochodzących z wielu grup. Jeśli wpływ na badaną zmienną objaśnianą ma tylko jeden czynnik, mamy do czynienia z modelem jednoczynnikowym. W analizie wariancji

jednoczynnikowej testuje się istotność różnicy wariancji odnoszącej się do zmienności między grupami (nazywanej efektem średniokwadratowym) i wariancji w obrębie grup (określa się ją jako błąd średniokwadratowy). Metoda badań analizy wariancji (w tym warunki jej stosowalności) jest szczegółowo opisana w literaturze przedmiotu [Aczel 2000; Balicki, Makać 2007].

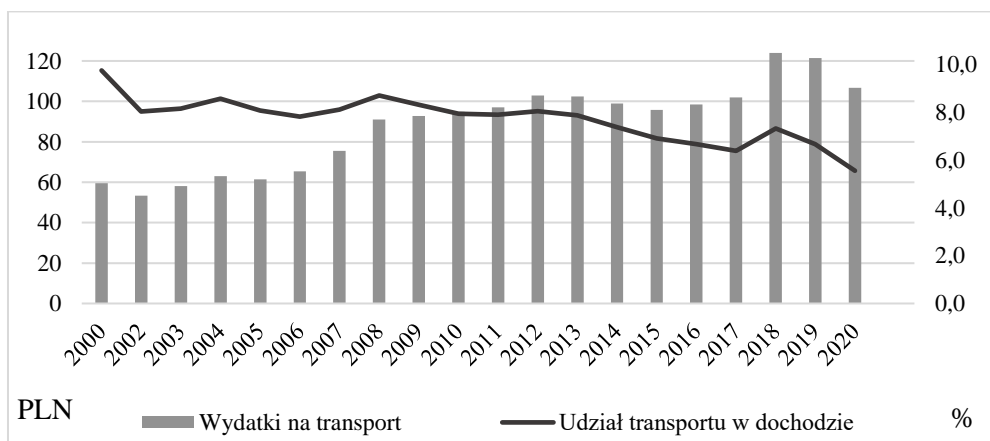
Użycie analizy wariancji w niniejszym badaniu było możliwe z powodu spełnienia jej podstawowych założeń. Analizowana zmienna była ilościowa (mierzona na skali ilorazowej), co pozwoliło na jej użycie w analizie ANOVA. Ponadto pozostałe założenia również zostały spełnione: a) normalność rozkładu w badanych podgrupach, b) jednorodność wariancji pomiędzy poszczególnymi grupami, c) pomiary w obrębie grupy były statystycznie niezależne. Obliczenia przeprowadzono z wykorzystaniem pakietu statystycznego Statistica.

2. Wyniki badania własnego i dyskusja nad wynikami

2.1. Wydatki na transport w latach 2000-2020

W latach 2000-2019 w polskich gospodarstwach domowych poziom wydatków na transport z pewnymi wahaniami wzrastał, od blisko 60 zł w 2000 roku do 121 zł w 2019 roku. W 2020 roku doszło do obniżenia się wydatków na transport do 107 zł, co było konsekwencją wprowadzenia restrykcji ograniczających poruszanie się ze względu na pandemię Covid-19. Udział wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym w omawianym 20-leciu ulegał pewnym wahaniam z tendencją spadkową, najwięcej wydatki na transport z dochodu rozporządzalnego pochłaniały w latach 2000 i 2008, tj. odpowiednio 9,8% i 8,7%. W 2019 r. udział wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym wynosił 6,7% a rok później – 5,6% (Wykres 1).

Wykres 3. Poziom (w zł) i udział w dochodzie rozporządzalnym (w %) wydatków na transport w polskich gospodarstwach domowych w latach 2000-2020



Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z Budżetów gospodarstw domowych GUS.

Wydatki na transport obejmują koszty ponoszone na środki transportu, które obejmują samochody osobowe nowe i używane, pojazdy motorowe jednośladowe, rowery, pojazdy ciągnięte przez zwierzęta. W 2019 roku wydatki te pochłaniały miesięcznie ponad 23 zł na osobę, co stanowiło 18,1% wydatków na transport ogółem. Kolejną kategorią wchodzącą w skład wydatków na transport jest eksploatacja prywatnych środków transportu. Kategoria ta obejmuje koszty ponoszone na części zapasowe i akcesoria do środków transportu, paliwo, smary, oleje, płyny, konserwacja i naprawy środków transportu, opłaty za użytkowanie garażu (nie związane z pierwszym i kolejnymi domami), wynajem garażu, opłaty za parking, kursy prawa jazdy, wynajem środków transportu (bez kierowcy) i pozostałe. W 2019 roku wydatki na eksploatację prywatnych środków transportu wynosiły ponad 90 zł na osobę miesięcznie, co stanowiło 69,8% wydatków na transport ogółem. Trzecim składnikiem wydatków na transport są usługi transportowe. Stanowią je opłaty za przejazd i przewozy bagażu: koleją, autobusami, taksówkami, samolotami, statkami morskimi i śródlądowymi, środkami komunikacji miejskiej, pozostałe usługi transportowe: opłaty za przewozy kolejkami górskimi, przewóz zakupionych towarów, przeprowadzki, pozostałe (Budżety...2021). W 2019 r. pochłaniały one miesięcznie blisko 16 zł na osobę, co stanowiło 12,2% wydatków na transport ogółem. Tak więc wydatki na eksploatację prywatnych środków transportu stanowią główną pozycję w wydatkach na transport w polskich gospodarstwach domowych, na drugim miejscu znajdują się wydatki na środki transportu a na trzecim usługi transportowe.

Podobne zależności obserwuje się w wielu krajach. Z badań Kaupilla [2011] wynikało, iż w gospodarstwach domowych z krajów OECD blisko połowa wydatków na transport przeznaczana była na eksploatację prywatnych środków transportu, ponad 1/3 na zakup pojazdów, a 18% na usługi transportowe. Głównym motywem wydatków na transport w gospodarstwach domowych jest posiadanie (i użytkowanie) samochodów. Choć jak zauważa Kaupilla [2011] istnieją pewne różnice w strukturze wydatków między krajami, które można wyjaśnić poziomem opodatkowania, wysokością uzyskiwanych dochodów, stopniem urbanizacji i gęstością sieci transportu publicznego. W krajach, w których doszło do szybkiej motoryzacji społeczeństwa, na przykład w Korei zaobserwowano, że wydatki na pojazdy i ich eksploatację bardzo wzrosły w ciągu ostatnich kilkunastu lat.

W wydatkach na transport w gospodarstwach domowych wyraźnie wyróżniają się dwie pozycje kosztowe: zakup samochodów i paliwo. Jest to spójny wzorzec w prawie wszystkich krajach OECD. Razem te dwie pozycje odpowiadają za około 50-75% wydatków gospodarstw domowych w krajach UE. Dla porównania, 73% wydatków na transport w Japonii dotyczy samochodów prywatnych, podczas gdy w Meksyku wartość ta wynosi 61%. W Stanach Zjednoczonych zakupy samochodów i benzyny stanowią łącznie blisko 1/3 wydatków na transport [Kaupilla 2011].

W krajach OECD odsetek wydatków na transport utrzymuje się na stałym poziomie w czasie, wynoszącym od 10% do 15%. Chociaż udział ten pozostaje względnie stały, to wielkość wydatków na transport wciąż się zwiększa. Wskazuje się też, że istnieje silny

związek między wydatkami gospodarstw domowych na transport a PKB na mieszkańca. Oznacza to, że wraz ze wzrostem dobrobytu jednostek (mierzonego jako PKB na osobę) rośnie również udział pieniędzy wydawanych przez gospodarstwa domowe na transport [Kaupilla 2011]. W Polsce warunki materialne wciąż ulegają poprawie [Wołoszyn, Głowicka-Wołoszyn, Świtek, Grzanka 2019]. Tak więc potrzeby związane z dobrami transportowymi powinny być coraz pełniej zaspokajane, co może po części zobrazować poziom wydatków na nie w różnych grupach społecznych i demograficznych gospodarstw domowych.

2.2. Różnice w wydatkach na transport w zależności od cech demograficznych i społecznych gospodarstwa domowego

Wydatki na transport różnicują zmienne demograficzne i społeczne gospodarstw domowych. Badaniu poddano następujące cechy gospodarstw domowych: wielkość gospodarstwa domowego, miejsca lokalizacji gospodarstwa domowego, płeć i wykształcenie osoby odniesienia oraz przynależność do grupy społeczno-ekonomicznej gospodarstwa domowego. Osoba odniesienia to osoba, która ukończyła 16 lat i osiąga stały w dłuższym okresie czasu, najwyższy dochód spośród wszystkich członków gospodarstwa domowego [GUS 2021].

Wykorzystanie modelu ANOVA do oceny zróżnicowania średnich wydatków na transport w polskich gospodarstwach domowych według różnych zmiennych demograficznych i społecznych należy rozpocząć od sprawdzenia, czy spełnione są założenia dotyczące stosowania jednoczynnikowej analizy wariancji. Podstawowe założenia leżące u podstaw tej analizy to normalność rozkładu zmiennych w każdej populacji (grupie) oraz jednorodność wariancji we wszystkich podpopulacjach (grupach). Na podstawie skategoryzowanych wykresów normalności uznano, że spełnione zostało założenie o normalności rozkładu badanej zmiennej w każdej grupie gospodarstw domowych. W celu sprawdzenia założenia o jednorodności wariancji wykorzystano test Levene'a, który pozwala przyjąć założenie o równości wariancji. Wyniki badania z wykorzystaniem jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA (na podstawie statystyki F przy przyjętym poziomie istotności 0,05) wskazały, że występują statystycznie istotne różnice między średnimi wydatkami na transport w badanych grupach według liczby osób w gospodarstwie domowym, miejsca zamieszkania, płci i wieku osoby prowadzącej gospodarstwo domowe oraz grupy społeczno-ekonomicznej.

Wydatki na transport istotnie statystycznie ($p < 0,05$ przy $\alpha = 0,05$) różnicowała wielkość gospodarstwa domowego. W gospodarstwach domowych dwu- i trzyosobowych przeznaczano największe kwoty na transport (miesięcznie na osobę 145-147 zł), najmniej natomiast w gospodarstwach domowych z co najmniej pięcioma osobami (miesięcznie na osobę 90 zł) (Tab. 1). Udział wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym stanowił od 4,8% w gospodarstwach domowych prowadzonych przez jedną osobę do 7,6% w gospodarstwach trzyosobowych. Istotne

statystycznie różnice w poziomie wydatków między gospodarstwami domowymi z różną liczbą osób zaobserwowano względem kosztów ponoszonych na eksploatację środków transportu oraz na usługi transportowe. W gospodarstwach domowych jednoosobowych w strukturze wydatków na transport więcej niż w innych gospodarstwach domowych pochłaniały wydatki na usługi transportowe, tj. 24,0% w porównaniu do 6,9%-10,6%. Gospodarstwa domowe jednoosobowe w znacznej części tworzone są przez starsze kobiety, które niejednokrotnie nie posiadają uprawnień do kierowania pojazdami, korzystają więc z komunikacji publicznej. Z drugiej strony część gospodarstw domowych jednoosobowych tworzą młode osoby, które chętnie podróżują, na przykład samolotami, co ma związek z relatywnie wysokimi wydatkami na usługi transportowe. Z kolei wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa domowego zwiększał się udział wydatków na eksploatację środków transportu w strukturze wydatków na transport ogółem, tj. od około 65% w jednoosobowych gospodarstwach domowych do blisko 78% w 5- i więcej osobowych gospodarstwach domowych.

Tab. 4. Poziom i struktura wydatków na transport w polskich gospodarstwach domowych według wielkości gospodarstwa domowego w 2019 r.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe				
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5- i więcej osobowe
Dochody rozporządzone na osobę w zł	2383	2224	1922	1646	1371
Wydatki na transport w zł, w tym na:	115	145	147	123	90
– środki transportu	13	27	33	24	14
– eksploatacja środków transportu	74	102	101	90	70
– usługi transportowe	28	15	12	9	6
Udział wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym (w %)	4,8	6,5	7,6	7,5	6,5
Udział wydatków na środki transportu w wydatkach na transport ogółem (w %)	11,4	19,0	22,6	19,6	15,6
Udział wydatków na eksploatację środków transportu w wydatkach na transport ogółem (w %)	64,6	70,4	69,0	72,9	77,5
Udział wydatków na usługi transportowe w wydatkach na transport ogółem (w %)	24,0	10,6	8,3	7,5	6,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie indywidualnych danych z badania budżetów gospodarstw domowych GUS.

Wielkość gospodarstwa domowego w oczywisty sposób wpływa na wydatki gospodarstw domowych na towary i usługi związane z transportem. Im większe gospodarstwo domowe, tym więcej ogółem wydaje się na transport. Z badań Kaupilla [2011] wynikało, że gospodarstwa jednoosobowe przeznaczały średnio 1,8 razy mniej (mierzone jako udział w wydatkach ogółem) na transport niż gospodarstwa domowe

dwu- i więcej osobowe z dziećmi na utrzymaniu. Większe wydatki na transport w gospodarstwach domowych z dziećmi na utrzymaniu wynikają z nieco innych potrzeb, na przykład dowożenia dzieci do szkoły, na dodatkowe zajęcia pozalekcyjne. Gospodarstwa jednoosobowe wydają więcej na transport publiczny w porównaniu do gospodarstw domowych składających się z większej liczby osób, zwłaszcza prawidłowość tę zauważono w UE i Japonii. Stwierdzono też, że rodziny monoparentalne wydają najwięcej na usługi transportowe w UE pod względem udziału w całkowitych wydatkach na transport. Częściowo może to wynikać z niższych dochodów odnotowywanych w tych gospodarstwach domowych [Laskowski, Piekut 2018], a co za tym idzie ograniczonej możliwości zakupu i użytkowania samochodów prywatnych. Wraz ze wzrostem liczby członków gospodarstwa domowego wzrost zarówno podstawowych potrzeb, jak i innych spraw rodzinnych związanych z komunikacją poza domem jest jednym z czynników, które powodują wydatki na transport [Coruh, Urak, Bilgic, Yen, 2022; Van Acker i Witlox 2010].

Klasa miejscowości zamieszkania to kolejna zmienna istotnie statystycznie ($p < 0,05$ przy $\alpha = 0,05$) wpływająca na poziom wydatków na transport w polskich gospodarstwach domowych. Najwięcej na transport przeznaczano w gospodarstwach domowych wielkomiejskich – 175 zł miesięcznie na osobę, a najmniej w gospodarstwach domowych usytuowanych w najmniejszych miastach, do 100 tys. mieszkańców – 113-114 zł (Tab. 2). Średnie miesięczne wydatki na transport w wiejskich gospodarstwach domowych wynosiły 123 zł na osobę. Wiejskie gospodarstwa domowe miały najwyższy udział wydatków na transport, tj. 7,1% dochodu rozporządzalnego w porównaniu do 5,6%-6,3% w gospodarstwach domowych z miast różnej wielkości. Wraz ze zmniejszaniem się jednostki osadniczej zauważono, iż w strukturze wydatków na transport obniżeniu ulegały wydatki na usługi transportowe, a wzrostowi ulegały wydatki na eksploatację środków transportu. W miastach z liczbą mieszkańców 500 tys. i więcej usługi transportowe w wydatkach na transport ogółem stanowiły 23,4%, podczas gdy w wiejskich gospodarstwach domowych usługi te stanowiły 7,4%. Jest to oczywista zależność ze względu na niską infrastrukturę transportu publicznego na terenach wiejskich.

Choć jak zauważa Kaupilla [2011] stopień urbanizacji ma mniejszy wpływ na rozkład wydatków gospodarstw domowych, zwłaszcza w porównaniu z innymi czynnikami społeczno-ekonomicznymi. Ogólnie rzecz biorąc, gospodarstwa domowe na obszarach słabo zaludnionych wydają nieco więcej na transport niż te żyjące w regionach gęsto zaludnionych. Jednak różnice są niewielkie. Pod względem struktury wydatków gospodarstwa domowe na obszarach gęsto zaludnionych wydają na transport publiczny więcej niż w innych regionach, co odzwierciedla dostępność usług transportu publicznego. Badania przeprowadzone przez Currie i Senbergs [2007] wykazały, że osoby mieszkające w peryferyjnych dzielnicach miast mają tendencję do posiadania większej liczby pojazdów niż osoby z centrum miasta. Brak łatwo dostępnego transportu publicznego na tych odległych obszarach wymusza posiadanie samochodu w celu

uzyskania dostępu do miejsc pracy i usług, co może stanowić duże obciążenie finansowe dla rodzin o niskich dochodach [Currie, Senbergs 2007].

Tab. 5. Poziom i struktura wydatków na transport w polskich gospodarstwach domowych według klasy miejscowości zamieszkania w 2019 r.

Wyszczególnienie	Miasta z liczbą mieszkańców					Wieś
	500 tys. i więcej	200-499 tys.	100-199 tys.	20-99 tys.	poniżej 20 tys.	
Dochody rozporządzalne na osobę (w zł)	2777	2330	2166	2053	1939	1720
Wydatki na transport (w zł), w tym na:	175	148	123	114	113	123
– środki transportu	37	27	27	18	20	20
– eksploatacja środków transportu	97	98	82	84	81	94
– usługi transportowe	41	23	14	12	11	9
Udział wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym (w %)	6,3	6,3	5,7	5,6	5,8	7,1
Udział wydatków na środki transportu w wydatkach na transport ogółem (w %)	21,3	18,6	22,2	16,1	18,2	16,3
Udział wydatków na eksploatację środków transportu w wydatkach na transport ogółem (w %)	55,3	66,2	66,6	73,3	71,9	76,3
Udział wydatków na usługi transportowe w wydatkach na transport ogółem (w %)	23,4	15,3	11,2	10,5	9,9	7,4

Źródło: obliczenia własne na podstawie indywidualnych danych z badania budżetów gospodarstw domowych GUS

Płeć osoby odniesienia to kolejna zmienna mająca istotny związek ($p < 0,05$ przy $\alpha = 0,05$) z wydatkami na transport w polskich gospodarstwach domowych. W 2019 r. w polskich gospodarstwach domowych prowadzonych przez mężczyzn (143 zł) wydawano istotnie więcej na transport w porównaniu z gospodarstwami domowymi prowadzonymi przez kobiety (108 zł) (Tab. 3). Jednak wydatki na transport pochłaniały więcej dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach prowadzonych przez kobiety (20,0%) w porównaniu do gospodarstw prowadzonych przez płę przeciwną (13,2%), ze względu na średnio niższe dochody rozporządzalne w gospodarstwach prowadzonych przez kobiety. Wykazano istotne statystycznie różnice w wydatkach na eksploatację środków transportu oraz usługi transportowe między gospodarstwami domowymi kobiet i mężczyzn. W strukturze wydatków na transport w gospodarstwach domowych prowadzonych przez kobiety więcej pochłaniały usługi transportowe, a w przypadku mężczyzn - eksploatacja środków transportu.

W innych badaniach [Coruh, Urak, Bilgic, Yen 2022] potwierdzono istotnie statystyczny związek między wydatkami na transport i płcią głowy gospodarstwa domowego. Stwierdza się też, iż mężczyźni są na ogół bardziej skłonni do podróżowania

samochodem w porównaniu z kobietami. Tak więc, kampanie promocyjne skierowane do mężczyzn zachęcających do korzystania z transportu publicznego mogą okazać się skuteczne w zmniejszaniu emisji gazów cieplarnianych z transportu samochodowego.

Tab. 6. Poziom i struktura wydatków na transport w polskich gospodarstwach domowych według płci osoby odniesienia w 2019 r.

Wyszczególnienie	Gospodarstwo domowe prowadzone przez	
	mężczyznę	kobietę
Dochody rozporządzone na osobę (w zł)	2064	1985
Wydatki na transport (w zł), w tym na:	143	108
– środki transportu	25	22
– eksploatacja środków transportu	105	67
– usługi transportowe	13,2	20,0
Udział wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym (w %)	6,9	5,5
Udział wydatków na środki transportu w wydatkach na transport ogółem (w %)	17,2	19,9
Udział wydatków na eksploatację środków transportu w wydatkach na transport ogółem (w %)	73,6	61,6
Udział wydatków na usługi transportowe w wydatkach na transport ogółem (w %)	9,2	18,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie indywidualnych danych z badania budżetów gospodarstw domowych GUS.

Kolejne dwie zmienne, tj. poziom wykształcenia osoby odniesienia oraz grupa społeczno-ekonomiczna wskazują na pozycję społeczną członków gospodarstwa domowego, i także na poziom uzyskiwanych dochodów. Z innych badań [Piekut 2018] wiadomo, iż wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia osoby odniesienia statystycznie wzrasta poziom dochodów rozporządzalnych, a wśród grup społeczno-ekonomicznych osoby pracujące na własny rachunek dysponują największymi dochodami rozporządzalnymi, z kolei renciści i osoby utrzymujące się z niezarobkowych źródeł – najniższymi.

W niniejszym badaniu wykazano, że poziom wykształcenia osoby odniesienia to kolejna zmienna istotnie statystycznie ($p < 0,05$ przy $\alpha = 0,05$) mająca związek z wydatkami na transport w gospodarstwach domowych. Wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia odnotowano wzrost poziomu wydatków na transport, tj. od 49 zł w gospodarstwach domowych prowadzonych przez osoby legitymujące się wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym do 206 zł w gospodarstwach domowych prowadzonych przez osoby z wyższym wykształceniem (Tab. 4). Wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia osób prowadzących gospodarstwo domowe zwiększał się też udział wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym. W gospodarstwach domowych reprezentowanych przez osoby z gimnazjalnym i niższym poziomem wykształcenia wydatki na transport pochłaniały 3,4% a w gospodarstwach domowych

reprezentowanych przez osoby z wyższym wykształceniem – 7,5%. Poziom wykształcenia osób reprezentujących gospodarstwo domowe istotnie statystycznie różnicował też wydatki na poszczególne składniki kosztów związanych z transportem. W strukturze wydatków na transport wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia wzrastał udział środków transportu, z 10,4% w gospodarstwach domowych prowadzonych przez osoby z najniższym poziomem wykształcenia do 20,7% w gospodarstwach domowych prowadzonych przez osoby legitymujące się wyższym wykształceniem.

Tab. 7. Poziom i struktura wydatków na transport w polskich gospodarstwach domowych według poziomu wykształcenia osoby odniesienia w 2019 r.

Wyszczególnienie	Wykształcenie osoby odniesienia			
	gimnazjalne i niższe	zasadnicze zawodowe	średnie i policealne	wyższe
Dochody rozporządzalne na osobę (w zł)	1449	1695	2016	2751
Wydatki na transport (w zł), w tym na:	49	98	130	206
– środki transportu	5	15	23	43
– eksploatacja środków transportu	35	73	92	136
– usługi transportowe	8,7	9,5	14,9	27,9
Udział wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym (w %)	3,4	5,8	6,4	7,5
Udział wydatków na środki transportu w wydatkach na transport ogółem (w %)	10,4	15,5	17,7	20,7
Udział wydatków na eksploatację środków transportu w wydatkach na transport ogółem (w %)	71,9	74,8	70,8	65,8
Udział wydatków na usługi transportowe w wydatkach na transport ogółem (w %)	17,8	9,7	11,5	13,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie indywidualnych danych z badania budżetów gospodarstw domowych GUS.

Istotne statystycznie różnice ($p < 0,05$ przy $\alpha = 0,05$) w poziomie wydatków na transport odnotowano w grupach społeczno-ekonomicznych reprezentowanych przez gospodarstwa domowe. Najwięcej na transport przeznaczano w gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek (miesięcznie 198 zł na osobę) oraz wśród pracowników (miesięcznie 160 zł na osobę). W tych dwóch grupach społeczno-ekonomicznych transport pochłaniał też większą część dochodów rozporządzalnych (7,7% i 7,4%) w porównaniu z pozostałymi gospodarstwami domowymi (4,5%-6,7%). Najmniej na transport wydawały osoby utrzymujące się z niezarobkowych źródeł, tj. 79 zł miesięcznie na osobę (Tab. 5). Natomiast najmniejszy udział dochodu rozporządzalnego transport pochłaniał w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów (4,5%). Grupa społeczno-ekonomiczna istotnie statystycznie różnicowała poziomy ponoszonych kosztów na wszystkie trzy składniki wchodzące w skład wydatków na transport. W strukturze wydatków na transport zauważono, iż usługi transportowe pochłaniały więcej w gospodarstwach domowych osób utrzymujących się

z niezarobkowych źródeł (32,3%) niż w pozostałych grupach społeczno-ekonomicznych, z kolei w gospodarstwach domowych rolników usługi te pochłaniały zdecydowanie mniej (3,1%) w porównaniu z innymi gospodarstwami domowymi (10,1%-13,3%).

Tab. 8. Poziom i struktura wydatków na transport w polskich gospodarstwach domowych według grupy społeczno-ekonomicznej gospodarstwa domowego w 2019 r.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe				
	pracowników	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów	utrzymujących się z niezarobkowych źródeł
Dochody rozporządalne na osobę (w zł)	2143	1859	2570	1890	1274
Wydatki na transport (w zł), w tym na:	160	125	198	85	79
– środki transportu	29	31	43	14	10
– eksploatacja środków transportu	112	90	135	60	43
– usługi transportowe	19	4	20	11	26
Udział wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym (w %)	7,4	6,7	7,7	4,5	6,2
Udział wydatków na środki transportu w wydatkach na transport ogółem (w %)	17,9	24,6	21,5	16,4	13,0
Udział wydatków na eksploatację środków transportu w wydatkach na transport ogółem (w %)	70,2	72,3	68,4	70,4	54,8
Udział wydatków na usługi transportowe w wydatkach na transport ogółem (w %)	11,9	3,1	10,1	13,3	32,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie indywidualnych danych z badania budżetów gospodarstw domowych GUS

Jak zaznaczono wcześniej poziom wykształcenia i grupa społeczno-ekonomiczna związane są statystycznie z poziomem uzyskiwanych dochodów rozporządzalnych. Kaupilla [2011] oraz Limtanakool, Dijest i Schawen [2006] podkreślają, iż udział transportu w wydatkach gospodarstw domowych wzrasta wraz z dobrobytem. Gospodarstwa domowe o najwyższych dochodach wydają więcej na transport i komunikację w porównaniu do gospodarstw o najniższych dochodach. Zauważono ponad to, iż w gospodarstwach domowych o wyższych dochodach wydatki na transport i łączność rosną proporcjonalnie bardziej niż na jakąkolwiek inną pozycję konsumpcyjną. W miarę bogacenia się społeczeństw ludzie mają większą skłonność do nabywania samochodu, następnie nabywania większego, bardziej luksusowego samochodu lub drugiego (lub trzeciego) samochodu.

Podsumowanie

Transport to ważna kategoria wydatków w budżetach gospodarstw domowych. Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że w polskich gospodarstwach domowych w okresie 2000-2020 nastąpił spadek udziału wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym gospodarstw domowych, co związane jest m.in. z poprawiającą się sytuacją materialną Polaków. Wydatki na transport wzrastały do 2019 roku, a w 2020 roku odnotowano ich spadek, co było konsekwencją pandemii Covid-19.

Na wydatki na transport istotnie statystycznie wpływają takie zmienne społeczno-demograficzne, jak: płeć i poziom wykształcenia osoby prowadzącej gospodarstwo domowe, miejsce zamieszkania, wielkość gospodarstwa domowego oraz grupa społeczno-ekonomiczna. Najwięcej na transport wydają osoby z wyższym wykształceniem, pracujące na własny rachunek, a także mieszkające w większych miastach. Można się spodziewać, że w gospodarstwach tych potrzeby związane z transportem są pełniej zaspokojone niż w innych typach gospodarstw domowych, choć dla potwierdzenia tego wniosku konieczne jest przeprowadzenie dodatkowych badań, ponieważ wysokość ponoszonych kosztów nie przekłada się w prosty sposób na poziom zadowolenia konsumentów. Najmniej na transport przeznaczają osoby z najniższym poziomem wykształcenia, utrzymujące się z niezarobkowych źródeł utrzymania oraz członkowie gospodarstw co najmniej 5-osobowych. Na te grupy powinna być zwrócona szczególna uwaga, ponieważ ograniczenia w zakresie poruszania się związane z niższymi dochodami w tych gospodarstwach domowych mogą mieć niekorzystny wpływ na jakość życia członków tych gospodarstw.

Rozpatrując wydatki na poszczególne składniki towarów i usług transportowych można stwierdzić, że determinują je potrzeby konsumentów oraz infrastruktura w jakiej zlokalizowane jest gospodarstwo domowe. W gospodarstwach domowych więcej osobowych, gdzie można spodziewać się dzieci na utrzymaniu w wydatkach na transport nieco większą rolę odgrywają środki transportu i ich eksploatacja. Podobnie na wsiach, gdzie rozwój sieci publicznej komunikacji jest na niższym poziomie w porównaniu z miastami usługi transportowe odgrywają mniejszą rolę niż w miastach.

Bibliografia

- Aczel A.D. (2000), Statystyka w zarządzaniu, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Baker, S. R., Farrokhnia, R. A., Meyer, S., Pagel, M., Yannelis, C. (2020), How does household spending respond to an epidemic? Consumption during the 2020 COVID-19 pandemic. The Review of Asset Pricing Studies No10(4).
- Balicki A., Makać W. (2007), Metody wnioskowania statystycznego, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Braut, B., Migheli, M., Truant, E. (2022), Household mobility in food purchasing during COVID-19 lockdown: Evidence from Torino, Italy. Cities, 122, 103554.

GUS (2001-2021), Budżety Gospodarstw Domowych, Warszawa.

Coruh, E., Urak, F., Bilgic, A., Yen, S. T. (2022), The role of household demographic factors in shaping transportation spending in Turkey. *Environment, Development and Sustainability* No 24(3).

Currie, G., Senbergs, Z. (2007), Exploring forced car ownership in metropolitan Melbourne. *Australasian Transport Research Forum*.

Kauppila, J. (2011), Ten stylised facts about household spending on transport. *Transportation Research Board*, Issue No 1.

Laskowski, W., Piekut, M. (2018), Konsumpcja w wiejskich gospodarstwach domowych rodziców samotnie wychowujących dzieci, *Polityka Społeczna* Nr 3.

Li, T., Dodson, J., & Sipe, N. (2015). Differentiating metropolitan transport disadvantage by mode: Household expenditure on private vehicle fuel and public transport fares in Brisbane, Australia. *Journal of transport geography* No 49.

Limtanakool, N., Dijst, M., Schwanen, T. (2006), On the participation in medium-and long-distance travel: A decomposition analysis for the UK and the Netherlands. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* No 97(4).

Mattingly, K., Morrissey, J. (2014), Housing and transport expenditure: Socio-spatial indicators of affordability in Auckland. *Cities* No 38.

Środowisko Europy (2007), Czwarty Raport Oceny, Belgrad, https://www.eea.europa.eu/pl/publications/state_of_environment_report_2007_2.

Van Acker, V., Witlox, F. (2010), Car ownership as a mediating variable in car travel behaviour research using a structural equation modelling approach to identify its dual relationship. *Journal of Transport Geograph* No 18(1).

Werpachowski W. (2011), Podstawy zarządzania w przedsiębiorstwie, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.

Wołoszyn, A., Głowicka-Wołoszyn, R., Świtek, S., Grzanka, M. (2019), Wielowymiarowa subiektywna ocena materialnych warunków życia i dobrostanu w gospodarstwach domowych rolników w Polsce. *Fragmenta Agronomica* No 36(4).

Rozdział XV.

PROBLEMY ROZWOJOWE POLSKICH MAŁYCH PRZEDSIĘBIORSTW

*Agata Wernik**

*Monika Burżacka (opiekun naukowy)***

Streszczenie

W artykule przedstawiono problemy rozwojowe małych przedsiębiorstw. Odniesiono się do wpływu jaki wywołała pandemia na omawiane firmy, a także zaprezentowano badania ankietowe przeprowadzone wśród przedstawicieli małych przedsiębiorstw w powiecie płockim i Łodzi.

Słowa kluczowe: małe przedsiębiorstwo, konsument, problemy rozwojowe, gospodarka

Summary

The article presents the development problems of small enterprises. Reference was made to the impact of the pandemic on the discussed companies, as well as the presentation of surveys conducted among representatives of small enterprises in the Płock and Łódź districts.

Key words : small business, consumer, development problems, economy

JEL:M21, L21, H32.

* Politechnika Warszawska, KNEiS; agata.wernik.stud@pw.edu.pl.

** Politechnika Warszawska, KNEiS; monika.burzacka@pw.edu.pl.

Wprowadzenie

Cechą charakterystyczną małych przedsiębiorstw jest duża wrażliwość na wszelkie wahania i niestabilność na rynku. Powoduje to, że osiągnięcie długofalowego efektu ekonomicznego firmy, w głównej mierze opiera się na stabilnej polityce makroekonomicznej państwa.

W większości omawiane przedsiębiorstwa napotykają cztery podstawowe bariery rozwojowe:

1. Bariery rynkowe i otoczenia – są one związane z wahaniami koniunktury jak i zmianą natężenia gospodarki.
2. Problemy zarządcze – wynikające z skromnej wiedzy i umiejętności przedsiębiorców oraz kadry zarządczej. Problem ten chociaż w większości przypadków bagatelizowany przez przedsiębiorców, stanowi istotną przeszkodę w rozwoju.
3. Bariery finansowe – spowodowane nie wystarczającą ilością środków na sprawne funkcjonowanie firmy, lub brakiem możliwości zdobycia innych alternatywnych źródeł finansowania.
4. Biurokracja.

Ideą, która w głównej mierze powinna przyświecać przedsiębiorcom jest zrównoważony rozwój. Aby firma mogła rozwijać się w sposób zrównoważony, musi mieć świadomość złożoności uwarunkowań, w których funkcjonuje. Istotna jest znajomość powiązań występujących pomiędzy poszczególnymi jego elementami oraz relacji, jakie zachodzą z otoczeniem. Ważne jest określenie, jaki wpływ na działanie przedsiębiorstwa ma otoczenie, a jaki przedsiębiorstwo na otoczenie. Przedsiębiorstwo musi budować ze swoimi interesariuszami trwałe relacje oparte na zaufaniu. Musi poszukiwać rozwiązań, które godzą często sprzeczne ze sobą interesy. W ten sposób dokonuje redukcji złożoności otoczenia, w którym działa [Witek-Crabb 2005: 562].

Polska gospodarka ma za sobą bardzo trudny czas. Na przestrzeni kilku lat mogliśmy zauważyć, że z roku na rok staje się ona coraz bardziej konkurencyjna i dynamiczna, a liczba przedsiębiorstw wzrasta. Niestety wraz z wybuchem pandemii COVID-19 w marcu 2020 roku, część małych przedsiębiorstw została postawiona przed bardzo ciężką nową rzeczywistością. Pandemia wywołała kryzys jakiego krajowe firmy jeszcze nigdy nie odczuwały. W wielu przedsiębiorstwach zaczęły powstawać bariery rynkowe, otoczenia oraz finansowe. Zmusiło to do zmiany ich postępowania w sposobie prowadzenia działalności gospodarczej w kraju oraz za granicą. Wiązało się to między innymi z przejściem na prace zdalną oraz brakiem bezpośredniego kontaktu z klientem. Sytuacja miała też jednak pozytywny wydźwięk, pokazała, że polskie przedsiębiorstwa rozwinęły się i zaadoptowały do nowych warunków z wykorzystaniem nowych technologii. Warto też wspomnieć, że szybka reakcja na zmiany zachodzące w rynku, oraz elastyczność działania to dwie podstawowe cechy wyróżniające małe przedsiębiorstwa spośród wielkich korporacji. Niewielka liczba pracowników pozwala na szybką komunikację bez większych zakłóceń. Uproszczona jest również biurokracja

dzięki niesformalizowanej strukturze i bliskich kontaktach współpracowników na wszystkich szczeblach.

1. Przedsiębiorstwo w liczbach

Analizując dane dostrzegamy, że ilość przedsiębiorstw w Polsce w ostatnich latach systematycznie rośnie. Ich liczba ogółem przekroczyła 2,2 mln. Większość z pośród nich to mikro, małe i średnie przedsiębiorstwa, a wiodąca branża to działalność usługowa, w której działa 52,5% firm. Co czwarta firma działa w handlu (22,4%), a co ósma – w budownictwie (14,9%). Co dziesiąte przedsiębiorstwo z sektora MSP (10,1%) działa w przemyśle [PARP 2022]. Duże przedsiębiorstwa na tle wszystkich działających obecnie firm stanowią zaledwie 2,2%, a ich udział w tworzeniu PKB (dane za 2018 r.) to 9,1%.

Dane z rejestru REGON²⁵ ukazują iż, w 2020 roku zarejestrowano 329 tys. nowych przedsiębiorstw, wykreślono natomiast 170 tys. firm. Porównując kilka ostatnich lat liczba nowo powstałych przedsiębiorstw była wyższa niż zlikwidowanych. Dane pokazują, że pierwszy rok działalności przeżywają w Polsce nieco ponad dwie na trzy firmy (spośród firm założonych w 2019 roku do 2020 r. przetrwało 69,3%) [GUS 2021].

Analizując sektor MSP przeciętne zatrudnienie w małych przedsiębiorstwach w 2019 r. kształtowało się na poziomie 3,93 mil osób. Niestety na przestrzeni kilku lat widoczny jest niewielki spadek udziału małych przedsiębiorstw w strukturze przeciętnego zatrudnienia. Warto wspomnieć, że w 2019 nastąpił widoczny wzrost miesięcznego wynagrodzenia brutto na jednego zatrudnionego we wszystkich wielkościach przedsiębiorstw, również w małych przedsiębiorstwach. Miesięczne wynagrodzenie brutto na jednego zatrudnionego w sektorze małych przedsiębiorstw wynosiło 5168 zł. Przeciętnie na jedno przedsiębiorstwo utworzone w 2019r., w roku po jego utworzeniu przypadało dwóch pracowników. Firmy powstałe w wyżej wspomnianym okresie w pierwszym roku swojej działalności nakłady na rzeczowe aktywa trwałe²⁶ poniosło 24,6% podmiotów. Źródłem finansowania powstałych inwestycji w małych firmach były w głównej mierze środki własne (76,0%), a następnie w dalszej kolejności kredyty i pożyczki krajowe (6,7%), środki bezpośrednio z zagranicy (3,4) i inne środki (13,9%). Prawie trzy czwarte firm powstałych w 2018 roku osiągnęło zysk (73,9%). Dane te obrazują, iż sektor małych przedsiębiorstw stanowi niewielką część na tle korporacji ogółem zarejestrowanych w Polsce. Warto podkreślić jednak, że ich działalność jest bardzo różnorodna i prężnie rozwijająca.

2. Pandemia i jej wpływ na przedsiębiorstwa

Pandemia wywołana wirusem COVID- 19 przyczyniła się do znaczących zmian w strukturze polskich przedsiębiorstw. Według badań GUS, około 60 procent

²⁵ Dane te pokazują liczbę nowo zarejestrowanych firm, nie mówią natomiast o liczbie firm, które faktycznie rozpoczęły działalność gospodarczą.

²⁶ Nakłady na rzeczowe aktywa trwałe to nakłady inwestycyjne oraz wydatki na zakup używanych środków trwałych.

przedsiębiorstw z np. handlu, przemysłu czy transportu odczuwa skutki pandemii, lecz nie w aż tak znaczącym stopniu, żeby bać się o swoją przyszłość. Natomiast, jedna czwarta tych sektorów jest w znaczących kłopotach finansowych, a od 5 do 10% firm może w najbliższej przyszłości spotkać likwidacja firmy. Zaistniała sytuacja wymusiła na przedsiębiorcach szereg zmian, które po upływie czasu mogła być dla nich pozytywnym krokiem w stronę rozwoju. Korzystnie wpłynęły one w szczególności na firmy w obrębie branż związanych z marketingiem, IT oraz księgowością online. 37 procent firm zwiększyło swoją obecność w sieci. Aspekty, które cieszyły się największym zainteresowaniem kontrahentów to między innymi: rozmowy z kontrahentami (63%), kontakty z urzędami państwowymi (51%), zakup towarów i usług (46%) oraz księgowość online (28%). Przedstawiciele małych przedsiębiorstw zwracają uwagę na to, że przez pandemię ich przychody znacząco spadły. Nieco ponad 30% firm wystawia mniej faktur miesięcznie niż przed wybuchem pandemii, a aż 13,4% wystawia tych faktur nawet o 100 mniej miesięcznie. Zgodnie z wynikami przeprowadzonych raportów, tylko 5% badanych przedsiębiorstw planuje swoje działania na kolejny rok działalności. Większość firm zaniecha planowania strategicznego i prowadzi swoją działalność z dnia na dzień.

W sytuacji dowolnego kryzysu to właśnie małe przedsiębiorstwa ratują naszą gospodarkę. Duże firmy mogą sobie pozwolić na zmianę kraju lub kontynentu swojego działania, przestawienie się na zupełnie inną branżę. Małe przedsiębiorstwa natomiast są nierozzerwanie związane z lokalnym rynkiem i to właśnie te lokalne rynki napędzają gospodarkę.

3. Problemy rozwojowe – wyniki badań własnych

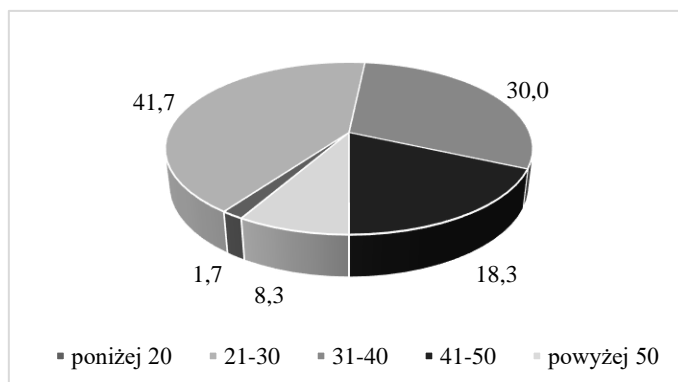
Rozpoczynając badania zapoznano się z literaturą przedmiotu, następnie opracowano podstawy badań własnych oraz skonstruowano narzędzia badawcze – ankietę. Kwestionariusz zawierał 7 pytań jednokrotnego wyboru. Ankietę przeprowadzono w kwietniu 2022 r. wśród właścicieli małych przedsiębiorstw w powiecie plockim oraz Łodzi. W kwestionariuszu wzięło udział 60 osób, w tym 31 mężczyźni i 29 kobiet.

W badaniach w postawiono dwa główne pytania badawcze:

- 1) Czy w Pana/i przedsiębiorstwie wystąpił problem z dostępem do źródeł finansowania?
- 2) Jak ocenia Pan/i stabilność przepisów prawno-podatkowych?

Pierwsze zadane pytanie odnosiło się do wieku ankietowanych. Odpowiedzi na pytanie zostały przedstawione na wykresie 1. Przeważająca ilość ankietowanych to osoby w przedziale wiekowym 21-30 lat, ponieważ grupa ta stanowi aż, 40,7%. Świadczy to, iż w większości to młodzi przedsiębiorcy zakładają małe przedsiębiorstwa. Nieco mniejszą część wykresu stanowią ankietowani w wieku 31-40 lat. 18,6% badanych udzieliło odpowiedzi, że znajduje się w wieku 41-50 lat. Dwie najmniej popularne odpowiedzi to: poniżej 20 lat (1 odpowiedź) i powyżej 50 lat (5 odpowiedzi).

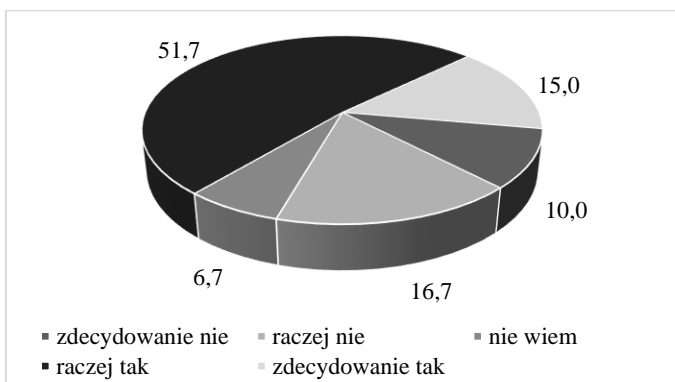
Wykres 1. Wiek respondentów (w %)



Źródło: Badania własne.

Interesujące z punktu widzenia prowadzonych badań, jest wybór ankietowanych jakiego dokonali w ramach odpowiedzi na pytanie drugie, w którym zapytano o to czy stan przedsiębiorstwa badanych w zakresie płynności finansowych jest korzystny. Ocena dokonana w tym zakresie przedstawiono na wykresie drugim.

Wykres 2. Czy stan Pana/i przedsiębiorstwa w zakresie płynności finansowej jest korzystny? (w %)

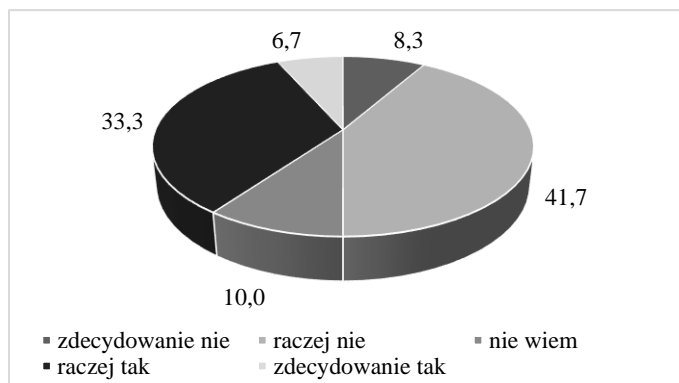


Źródło: Badania własne.

Analizując wykres dostrzegamy, że ponad 66% ankietowanych stwierdziło, że ich przedsiębiorstwo odznacza się korzystnym stanem w zakresie płynności finansowej. Oznacza to, że firmy ankietowanych posiadają zdolność do spłacania swoich zobowiązań finansowych wiążących się z prowadzeniem działalności. Niecałe 27% badanych udzieliło odpowiedzi wskazujących, że stan ich firmy w zakresie płynności finansowych jest niekorzystny. Czynnikiem kształtującymi płynność finansową są przede wszystkim : struktura aktywów bieżących i płynność aktywów bieżących. Widzimy, że niewielka część przedsiębiorców spotyka się z przeszkodą jaką jest bariera finansowa, która uniemożliwia funkcjonowanie firmy w zrównoważony i sprawny sposób. Należy ocenić to zjawisko pozytywnie.

Jednym z najważniejszych zagadnień w całym kwestionariuszu było pytanie dotyczące problemów związanych z dostępem do źródeł finansowania przedsiębiorstwa.

Wykres 3. Czy w Pana/i przedsiębiorstwie wystąpił problem z dostępem do źródeł finansowania? (w %)



Źródło: Badania własne.

Patrząc na wykres można wnioskować, że dokładnie połowa ankietowanych zdecydowała, że ich przedsiębiorstwo nie ma problemów z dostępem do źródeł finansowania. Sześciu przedsiębiorców nie potrafiło określić czy w ich firmie wystąpił opisywany problem. Liczba osób, które dostrzegły ten problem w swoim przedsiębiorstwie kształtuje się na poziomie 40%. Możemy zauważyć, że 24 na 60 badanych przedsiębiorców boryka się z tą barierą, co obrazuje, że nie jest to jedynie przypadek pojedynczych jednostek. Zjawisko to może być spowodowane niewystarczającą wiedzą i umiejętnościami zarządczymi wśród młodych i niedoświadczonych właścicieli małych przedsiębiorstw. Ukazuje to fakt, iż omawiane we wstępie bariery mogą się łączyć i przenikać między sobą.

W oparciu o pytanie trzecie zadano badanym pytanie o to z jakich źródeł finansowania korzysta ich przedsiębiorstwo.

Wykres 4. Z jakich źródeł finansowania korzystała Pana/ Pani firma? (w %)



Źródło: Badania własne.

Z udzielonych informacji wynika, że przeważająca ilość ankietowanych, bo aż ponad 30% finansuje swoje przedsiębiorstwa z środków własnych. Odpowiedzią, która cieszyła się równie wysokim zainteresowaniem były „środki unijne”. Ukazuje to, że spora liczba małych firm jest świadoma możliwości jakie są w zasięgu ich realizacji. Trzecie miejsce ex aequo zajmują „fundusze przyjaciół i znajomych” oraz wszelkie formy pożyczek/kredytów. Odpowiedzi te pokrywają się z badaniami przeprowadzonymi przez Komisję Europejską.

Kolejnym punktem w kwestionariuszu było pytanie brzmiące: „Czy dostrzega Pan/i zamiany w zakresie rynku zbytu/sprzedaży w Pana/i przedsiębiorstwie?”. Odpowiedzi na to pytanie zaprezentowano na wykresie piątym.

Wykres 5. Czy dostrzega Pan/i zamiany w zakresie rynku zbytu/ sprzedaży w Pana/i przedsiębiorstwie? (w %)

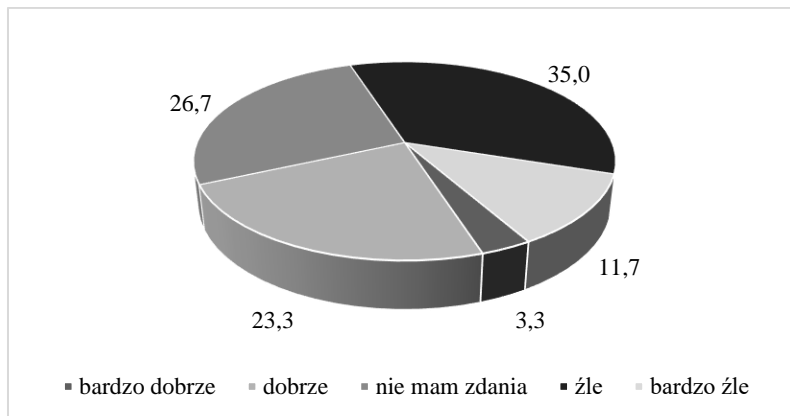


Źródło: Badania własne.

Jak można zauważyć głosy ankietowanych rozkładały się równomiernie. Widzimy, że 35% osób opowiedziało się za tym, iż sprzedaż w ich przedsiębiorstwie uległa zwiększeniu. Taki sam procent nie zauważył znaczących zmian w sferze zbytu/sprzedaży. Za to 30% spośród głosujących zauważyło, że sprzedaż w ich firmie uległa zmniejszeniu. Tak różnorodne wyniki mogą być spowodowane tym, że badane przedsiębiorstwa specjalizują się w różnych sektorach gospodarki. Firmy, które zauważyły spadek sprzedaży borykają z barierami rynkowymi i otoczenia. Zmiany natężenia gospodarki oddziałują na określone branże sprawiając, że popyt na wytwarzane przez nie usługi czy produkty maleje.

Ostatnie pytanie w przeprowadzonej ankiecie brzmiało „Jak ocenia Pan/i stabilność przepisów prawno-podatkowych?”. Ocena dokonana w tym zakresie przedstawiona na wykresie 6.

Wykres 6. Jak ocenia Pan/i stabilność przepisów prawno-podatkowych? (w %)



Źródło: Badania własne.

Wyniki obrazują fakt, że zdecydowanie najczęściej występująca bariera, z którą borykają się przedsiębiorcy jest biurokracja. Spoglądając na zebrane dane prezentowane na wykresie możemy zauważyć, że aż 46,7% właścicieli małych przedsiębiorstw uważa, że stabilność przepisów prawno-podatkowych jest na złym i bardzo złym poziomie. Może to świadczyć o problemach występujących podczas zakładania przedsiębiorstw, a sama procedura wydaje się mało przejrzysta i czytelna. Liczba 26,7% obrazuje przedsiębiorców, którzy nie mają zdania na omawiany temat, a pozostała część ankietowanych uważa, że przepisy prawno-podatkowe są stabilne.

Wnioski

Celem przeprowadzonych badań jest ukazanie jak w dzisiejszych czasach właściciele małych przedsiębiorstw radzą sobie z barierami rozwojowymi.

Analizując wyniki zebranych badań przeprowadzonych w powiecie plockim i Łodzi, można zauważyć, że w głównej mierze to osoby w młodym wieku zakładają małe przedsiębiorstwa. Niewielkie doświadczenie na rynku tak młodych osób skutkuje problemami zarządczymi. Bariera ta występuje w 40% firm. Najwięcej nieprzychylnych odpowiedzi zarejestrowano w pytaniu 6 odnoszącym się do stabilności przepisów prawno-podatkowych. Zdecydowana większość ankietowanych boryka się z barierą biurokracji, co spowodowane może być niewystarczającą wiedzą właścicieli firm lub zbyt skomplikowaną i mało przejrzystą formułą dokumentów. Pozytywnie ocenić należy fakt, iż w przedsiębiorstwach znacznej części ankietowanych nie zaobserwowano problemów z płynnością finansową firmy, a wiedzę na temat dostępnych źródeł finansowania posiada znaczna ilość osób biorących udział w ankiecie.

Okres panowania pandemii COVID-19 spowodował wiele znaczących zmian w strukturze małych przedsiębiorstw. Większość firm musiała ograniczyć swoją produkcję, a część z nich zamknąć swoją działalność. Ponad to są one często wystawiane na działanie coraz bardziej zacieklej konkurencji spowodowanej coraz szerszym

importem dóbr, a także bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Warto zaznaczyć, że małe przedsiębiorstwa często nie dysponują wystarczającymi środkami finansowymi, co stawia je na przegranej pozycji w starciu z dużymi firmami. Istotnym wydaje się również zwrócenie uwagi na rozwój sieci powiązań kooperacyjnych między małymi a dużymi przedsiębiorstwami. W Polsce jest ona stosunkowo słabo rozwinięta. Większość małych przedsiębiorców postrzega firmy duże jako konkurencję, a nie jako potencjalnych partnerów. Jak można zauważyć w przeprowadzonym badaniu ponad połowa ankietowanych woli dokonywać zakupów w wielkich korporacjach, niż małych przedsiębiorstwach, a aż 66% z nich w przyszłości nie wyraża chęci założenia własnego przedsiębiorstwa. Może to być spowodowane narastającymi problemami związanymi z prowadzeniem przedsiębiorstwa w obliczu panującej pandemii, a także małą siłą przebicia omawianych firm na ogólnym rynku.

Każda zdrowo funkcjonująca gospodarka musi być wyposażona w małe przedsiębiorstwa. Firmy te zwykle skupiają się na stosunkowo wąskim obszarze działalności, dlatego może przyczynić się do dynamicznego rozwoju konkretnej dziedziny. Jest w stanie wypracować rozwiązania, które duży przedsiębiorca pomija podczas masowej produkcji. Z tego właśnie powodu to często mali właściciele firm są twórcami ciekawych i innowacyjnych produktów. Niestety będąc właścicielami takiej firmy musimy liczyć się wieloma barierami, które pojawią się podczas prowadzenia tej działalności. Ważne więc, aby być świadomym możliwości i zagrożeń jakie oferuje nam otoczenie. W każdym przedsiębiorstwie nawet małym sukces jest możliwy i w zasięgu naszych możliwości. Śmiało można stwierdzić, że małe firmy są przyszłością zarówno polskiej jak i europejskiej gospodarki.

Bibliografia:

- Adamkiewicz-Drwiłło H. G. (2002), Uwarunkowania konkurencyjności przedsiębiorstwa, PWN, Warszawa.
- Bernata A. K. (2015), Luka finansowa w sektorze mikro, małych i średnich przedsiębiorstw na przykładzie województwa świętokrzyskiego, CeDeWu, Warszawa.
- Domniak P. (2005), Sektor MSP we współczesnej gospodarce, PWN, Warszawa.
- Domniak P., Wasilczuk J., Starnawska M. (2016) Przedsiębiorczość nieproduktywna w świetle ekonomii instytucjonalnej. Analiza zjawiska w Polsce, PWN, Warszawa.
- Gerber M. (2015), Mit przedsiębiorczości. Dlaczego większość małych firm upada i jak temu zaradzić, MT Biznes, Toruń.
- GUS (2021), Przedsiębiorstwa niefinansowe powstałe w latach 2015–2019, Warszawa.
- Jochna T., Sierpińska M. (2004), Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych, PWN, Warszawa.
- Kiziukiewicz T., Sawicki K. (2016), Rachunkowość mikro i małych przedsiębiorstw. Ewidencja podatkowa i bilansowa. PWE, Kraków.
- Lunden B., Pawłowska B. (2006), Marketing dla małych i średnich przedsiębiorstw, BL Info Polska, Toruń.

- Nowak M. (2018), Zarządzanie finansami małych przedsiębiorstw, CeDeWu, Warszawa.
- PARP (2022), Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, Warszawa.
- Siuta-Tokarska B., Borowiecki R. (2009), Problemy funkcjonowania i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, Difin, Warszawa.
- Skowronek-Milczarek A. (2016), Reakcja małych i średnich przedsiębiorstw na kryzys, CeDeWu, Warszawa.
- Witek-Crabb A. (2005), Zrównoważony rozwój przedsiębiorstw – więcej niż ekorozwój [w:] H. Brdulak (red.), Zrównoważony rozwój przedsiębiorstw a relacje z interesariuszami, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.



ISBN 978-83-959294-6-5

POLITECHNIKA WARSZAWSKA
Kolegium Nauk Ekonomicznych i Społecznych
ul. Łukasiewicza 17, 09-400 Płock

www.pw.plock.pl